HISTORIE

LITERATURY ČESKÉ.

SEPSAL

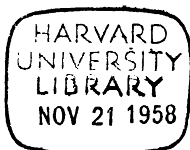
Prof. K. TIEFTRUNK.

V PRAZE.

NÁKLADEM KNIHKUPECTVÍ Dr. GRÉGRA A FERD. DATTLA.

1874.

Tiskem Dr. Ed. Grégra v Praze.

Úvod.

Literatura či písemnictví jest soubor písemných památek, v nichž duševní vzdělanosť jistého národu se jeví. A jakým spůsobem literatura během času se vyvíjela, jaké prospěšné neb škodné příčiny v ni ode dávna působily, jak znenáhla buď prospívala neb klesala: o tom o všem vypravuje historie literatury.

Dějiny literatury české vztahují se na písemné památky národu československého, jenž hlavně v Čechách, na Moravě, v Slezsku a v severozápadních Uhřích přebývá.

Každý národ v nejstarší době vzdělanosti své, jižto mládím jeho nazvati lze, jeví v duševním rozvíjení svém nejprvé obraznosť a cit; odkud jde, že první plody literatury jeho zakládají se také na oněch karakteristických vlastnostech věku mladistvého. Bývá tedy literatura jeho s počátku básnickou. Teprva když národ prodlením času, prošed skrze školu dějin, nabyl zkušeností mnohonásobných, dozrává tak jako jednotlivec k činnosti více rozumové, jížto znenáhla cit a fantasie poustoupiti musí. A tak následuje po věku básnickém doba, kdež v písemnictví prosa převládá, až posléze buď netečností národní neb rozličnými nehodami vnějšími literatura vůbec klesne, a úpadek v životě národním nastane.

Také národ český tyto tři doby duševního života prošel; ale na štěstí úpadek literatury nebyl spolu koncem života jeho. Neboť probrav se z duševní mrákoty, dospěl k nové činnosti literarní, kteráž dobou vzkříšení národu českého vůbec se nazývá.

Rozvrh literatury české.

A tak podle výjevův svrchu vyložených sluší v dějinách literatury české, jakož toho povaha věci samé žádá, čtvero dob rozeznávati:

I. Věk mladosti, od nejstarších dob až do časů Husových 1410.

II. Věk mužného rozkvětu, od Husa až do bitvy na Bílé hoře l. 1620.

III. Věk úpadku, od l. 1620 až do vyloučení řeči české ze škol a úřadův r. 1774.

IV. Věk obnovení literatury české až na časy nynější.

Při zevrubnějším rozebírání literatury české přijímá se z pravidla rozvrh v šestero dob: I. od nejstarších časů až do vymření rodu Přemyslova r. 1306; II. odtud až do r. 1410; III. od r. 1410 až do nastoupení Ferdinanda I. na trůn český l. 1526; IV. až do bitvy Bělohorské 1620; V. odtud až do r. 1774; a VI. týká se obnovení řeči a literatury české. V stručné historii této však stačí dotčené rozdělení kratší.

DOBA PRVNÍ.

A. Básnictví.

a) Básnictví původní.

Jakož svrchu již řečeno, má nejstarší doba literatury naší předkem povahu básnickou. Dlužno však zde rozeznati básnictví původní a takové, jež složeno bylo dle vzorův cizích. První představuje se nám hlavně v obou rukopisech, Zelenohorském a Kralodvorském.

1. Rukopis Zelenohorský.

Rukopis Zelenohorský má jméno své od zámku Zelené hory blíže Nepomuku, kdež r. 1817 od Jos. Kováře, důchodního knížete Hier. Colloredo-Mansfelda, nalezen byl. Skládá se ze čtyř listů pergamenových a pochází dle písma z 9. století, jest tedy nejstarší památkou literatury české a vůbec slovanské. Rukopis ten obsahuje dva zlomky básnické. První z nich „Sněm“ zavírá v sobě konec jakéhosi sněmu, druhý pak zlomek, tak řečený „Libušin soud“, vypisuje rozepři dvou bratří, Chrudoše a Šťáhlava, o dědictví otcovské.

Hlavní část Rukopisu Zelenohorského jest Libušin soud, v němž podává se nám obraz staročeského soudu zemského ve spůsobě sněmu, ku kterému Libuše pro starožitný původ obou bratří i pro důležitosť pře svolala kmety, lechy, vladyky z rozličných končin země české. Líčí se tedy v této básni jistou měrou nejstarší zřízení zemské.

Vedle této nejdůležitější stránky Libušina soudu nalézáme tam množství jmen osobních a místních z nejstarší doby, jakož i důležitou zmínku „o deskách pravdodatných“, což patrným jest svědectvím, že Čechové již v prastarých časích jisté zákony měli, jejichž starodávný původ i tím se naznačuje, že připisují se bohům věkožízným.

Dále čteme živý obraz soudu zemského a tak řečených božích soudů či ordalií.

Kromě této důležitosti historické má Libušin soud též velikou do sebe cenu básnickou, která jmenovitě v živých obrazech básnických, v pěkných popisech a v častém dramatisování dějův záleží. Hned s počátku představuje nám básník v ušlechtilé personifikaci vlasteneckou řeku Vltavu, kterak se rmoutí nad sporem obou bratří, jižto ze starodávného rodu domácího pocházejí.

Z karakterův líčí nám básník krom obou rozvaděných bratří i družku jejich sestry, jižto představuje nám ve spůsobě družné vlašťovice, zvlášť pak kněžnu Libuši. Děje se to podle básnictví starověkého spůsobem objektivním, tak že vlastnosti její toliko z řečí a skutkův, a nikoliv z nějakého úmyslného povahopisu básnického poznáváme. Spatřovati lze při Libuši zjevný smysl pro právo a domácí zákon, něžnou péči o smíření obou rozvaděných bratří a mysl rozšafnou i klidnou, jížto ani urážlivá vášeň Chrudošova k hněvu nepohne. A takto nám Libušiným soudem zachován jest nejušlechtilejší obraz moudré vládkyně, v nížto pověsti národní ode dávna soustřeďují některé přední výtečnosti karakteru ženského. *)

2. *Rukopis Kralodvorský.*

Rukopis Kralodvorský sluje tak od Králové Dvora, kdež jej Václav Hanka r. 1817 ve sklepě kostelní

*) O Zelen. Ruk. viz: „Die ältesten Denkmäler d. böhm. Sp.“, Časop. Čes. Mus. 1858, 59, 60 a 64, Nauč. Slov. a j.

věže nalezl. Týž rukopis skládá se z 12 lístkův a pochází bez pochyby z konce 13. stol. neb z poč. 14. Pohříchu není rukopis náš celý, nýbrž jen částí sborníku většího, jenž asi tři knihy v sobě držel. Neboť se začíná 26. kapitolou třetí knihy, tak že mimo první obě knihy ještě 25 kapitol třetí knihy, z níž se nám zbytek zachoval, se ztratilo.

V Ruk. Kral. nacházejí se básně epické, lyrickoepické a lyrické. K epickým náležejí: Záboj, Slavoj a Luděk, Čestmír a Vlaslav, Oldřich a Boleslav, Beneš Heřmanóv, Jaroslav, Ludiše a Lubor; k lyrickoepickým: Jelen, Zbyhoň a Jahody; a posléze k lyrickým: Kytice, Růže, Zezhulice, Opuštěná a Skřivánek. K tomu doložiti třeba, že básně našeho rukopisu sáhají i obsahem i skládáním do rozličných věkův, ano některé z nich, jako Záboj a Slavoj, Čestmír a Vlaslav, pak Jelen a Zbyhoň jsou beze vší pochyby původu pohanského. Avšak ve spůsobě, v jakéž se nám dochovaly, byly vesměs přepsány a v jeden sborník svázány ku potřebě jakés osoby neb rodiny vznešené na konci 13. neb na začátku 14. století.

Hledíme-li k básním epickým, tedy jest nejstarší z nich „Záboj, Slavoj a Luděk.“ Básník v ní líčí odboj pohanských Čechův proti cizincům, kteří vtrhše pod vůdcem Luděkem do země české, křesťanské náboženství násilně zde zaváděli. Takových bojů mezi domácím pohanstvím a cizím křesťanstvím svedeno v 8. a 9. století v Čechách několik, který však zde míněn jest, nelze uhodnouti, ježto popisy míst v básni obsažených příliš všeobecné jsou. Přes to však tvrditi lze, že děj vztahuje se na některou krajinu buď západních neb jihozápadních Čech. Hlavním strůjcem a předním hrdinou celého předsevzetí válečného proti cizincům jest bohatýrský Záboj, jenž dojemným zpěvem krajanům svým útrapy vlasti vylíčiv, k statečnému odporu je povzbudil a nepřátely z vlasti vyhnal.

Druhá nejstarší epická báseň jest „Čestmír a Vlaslav“, v nížto vypisuje se boj knížete Pražského Neklana s knížetem Luckým Vlastislavem. Zde vyniká hrdinstvím svým vůdce Čestmír, jenž k rozkazu Neklanovu lid sebrav, někde severozápadně od Prahy Vlaslava porazil.

„Oldřich a Boleslav“ jest zlomek hrdinské básně, v které slaví se vypuzení Polákův z Prahy za krále jejich Boleslava Chrabrého r. 1004. Zde jakožto přední vůdce představuje se Výhoň Dub.

„Beneš Heřmanóv“ obsahuje na spůsob romance živé líčení o pobití Sasův u Hrubé Skály r. 1203 skrze Beneše, syna Heřmanova, kastelana tamější krajiny.

„Ludiše a Lubor“ líčí slavné sedání u jistého knížete Zálabského. Statečný Lubor zvítěziv nade všemi soupeři, obdržel od Ludiše, spanilé dcery knížete Zálabského, za odměnu věnec z dubového listí.

Báseň „Jaroslav“ vypravuje o vítězství, r. 1241 na Moravě nad Tatary dobytém, a jest vedle Záboje nejvýtečnější báseň Kralodvorského Rukopisu. Básník po krátkém úvodu vypisuje nejprv postupování Tatarův skrze jižní Rusko a skrze Polsko; i vylíčiv, jak nepřítel až k Olomouci se dodral, vypravuje nám o velikých půtkách, lítých bojích křesťanův s asiatskými vrahy a dělí onen zápas ve tři hlavní momenty, z nichž každý jednoho předního hrdinu zavírá. V prvním objeví se Vneslav, v druhém Vratislav a v třetím Jaroslav, jenž vůdce nepřátelského v tuhém souboji poraziv, Tatary k útěku na východ přinutil.

Báseň tato ukazuje naproti Záboji a Slavoji větší stylistickou uhlazenosť, poněkud na spůsob ušlechtilé romantiky středověké, kdežto Záboj vyniká větší prostotou a původností. V básni „Záboj a Slavoj“ znamenati jest větší jednotu děje, protože přední karakter Záboj po celou báseň se objevuje; naproti tomu v Jaroslavu hlavní děj,

jak již řečeno, ve tré rozdělen jest a tolikéž karakterův pronáší.

Lyricko-epické básně „Jelen“, „Zbyhoň“ a „Jahody“ jsou romance, pocházející z doby pohanské: v první opěvá se smrť jinocha, jejž úskočný nepřítel zabil; v druhé pak líčí se žalosť milého nad unešením milenky, kterou však týž z moci uchvatitelovy opět vysvobodí; v třetí pak lehkým rytmem vypisuje se žertovné laškování jinocha s dívkou.

Lyrické básně Kral. Ruk. představují nám vesměs prosté písně národní, v nichž pronáší se jemná touha po krásné kytici potokem plynoucí, hluboký žal nad ztrátou rodičův a milého, toužení po vzdáleném milenci a podobné něžné city nepokažené mysli lidu venkovského. Básně tyto povstaly patrně uprostřed lidu v kraji, kdežto básně epické jsou plody nadaných básníkův národních, kteřížto pojavše původní ráz poesie národní, v plodech svých umělým sice, ale věrným spůsobem jej vyjádřili.*)

Úvaha o národní poesii staročeské.

Co se týče hlavních výtečností staročeského básnictví, pokud v obou Rukopisech se nám předkládá, ty vesměs povahu původního básnictví do sebe mají. Mysl básnická zajisté v době prvotní vzdělanosti národní libovala si nejraději v prosté skutečnosti a v smyslných obrazích, pročež také představovala věci i osoby tím názorněji, čím více ji svou povahou smyslnou dojímaly. Ano i když básník mysl lidskou kreslil, činil to spůsobem, ze

*) O Kral. Ruk. viz: „Die ält. Denkm. der böhm. Spr.“, „Über d. Ächtheit der König. Hand. von Jos. u. Herm. Jireček“, Čas. Čes. Mus. 1852, 53, 54, 59, 67; Historie lit. čes. od Al. Šembery, Nauč. Slov. a j.

světa smyslného vzatým. Z té příčiny nalézáme v dotčených památkách našich právě takové přednosti básnické, jež z realního pojímání předmětův, osob a činův jejich vznikají a starověkým básním podivuhodné plastičnosti, živosti a malebnosti dodávají.

1. První a nejprostší z dotčených výtečností básnických jsou hojné metaforické obrazy, allegorie, parallelismy a srovnání, jež vesměs z přírody odvozeny jsou. Stůjtež tu některé příklady. Tak hned v Libušině soudě uvádí básník družku sestry rozvaděných bratří ve spůsobě družné vlaštovice, a o zpupném Chrudoši dí, že zařval jarým turem, když vášnivou řečí kněžnu Libuši pohanil. A v Kral. Ruk. zasténá Záboj pláčem holubiným, vzchopí se pak jako jelen, aby pobratimy k odporu proti nepřátelům vyzval. A když prudký Slavoj chce hned na místě, pomina opatrnosti Zábojovy, proti nepřátelům bouřiti, tu dí Záboj:

„Slavoji bratře!
kdaž hada potřieti chceši,
na hlavu mu najjistěje;
tamo hlava jeho!“

O souboji mezi Zábojem a Luděkem čteme:

„Dub protiv dubu zřieti ze vsieho lesa.
Záboj hna protiv Luděku nade vsie voje.“

A stíhání nepřátel skrze Záboje básník tímto parallelismem názorným představuje:

„I po krajinách vezdě v šíř i v šíř
lutý ostriež rozepě svoje křiedlě svoje dlúzě,
bystro léta za ptactvem:

Zábojevi voji rozehnachu sě v šíř,
vezdě po vlastech hnachu lúto po vrazěch;
vezdě srážechu je i stúpachu koni.“

V Čestmíru dí básník: že voje Čestmírovy po slovech jeho hrnuly se k hradu jako ledovité mraky,

a že Kruvoj na hradě řval řváním býka, a meč jeho že padal v Pražany jako drvo (strom) se skály. A když Vojmír stěžuje si na přesilu nepřátel, že trudno s nimi váleti, tu Čestmír mu tak jako výše Záboj Slavojovi případným obrazem dodává srdce řka:

„Čemu čelo protiv skálě vzpřieci?
Liška obludí túr jarohlavý.“

V Beneši Heřmanovu básník stručně naznačuje srážku nepřátelských stran tímto srovnáním:

„Sraziště tu obě straně,
jakž by les v les sě valil;
jak blesk hroma po nebi,
tako blesk mečev.“

Veliká rozmanitosť básnických srovnání nalézá se v Jaroslavu. Nejprvé jsou tam mnohá pěkná srovnání jen krátce napověděna, jako: Lepá Kublajevna jako luna. Střely deštily jako příval s mrakův, oštěpův lom jako rachot hromu, bleskot mečův jako oheň bouře. Tataři obklíčili křesťany jako vlci ovce. I vyrazili křesťané ze středu nepřátel jako oheň z země. — Kromě těchto a podobných stručných obrazů nalezneš v Jaroslavu nejedno stylisticky provedené srovnání. Tak líčí básník spanilou Kublajevnu těmito slovy:

„Jako zora po jutře sě sěje,
kehdy nad mrkavy šumy vznide:
tako sě dci Kublajeva cháma
rozenú i strojnú krású sieše.“

Záhubné přibližování se Tatarů vypisuje básník takto:

„Tateré sě hnuchu v pravú stranu.
Jak mrak črný, kehdy ledem hrozí
posúti úrody tučných polí:
tako by roj slyšán ot daleka.“

A níže stojí:

„Ajta rozmnožie sě Tatar mnostvie,
jak sě množie večerní tma v jeseň.“

Nejposléze básník u výtečné karakteristice Jaroslavově, srovnav téhož hrdinu s orlem, tímto předním představitelem bystré mysli, končí svůj popis takto:

„Rozkacen hna (Jaroslav), jako lev drážlivý,
když mu teplú krev sě udá zřieti,
kehdy nastřelen za lovcem žene:
tako zlutí sě, vz Tatary trčí.“

2. Avšak staří pěvci nepřestávali na pouhých srovnáních, na tomto prvním stupni ozdobné mluvy básnické, nýbrž přibližujíce se myslí svou ještě více k přírodě a výjevům jejím, skládali pěkné personifikace čili zosobnění, s nimiž zhusta živé apostrofy spojovali. A této druhé okrasy stylistické užívali nejen při zvířatech, ale i při neživých předmětech konkretních, ano druhdy i při ponětích abstraktních, představujíce je jakožto osoby, kdykoliv toho důležitosť jejich aneb důraznosť slohu vymáhaly.

Tak čteme v Libušině soudě hned na začátku personifikaci, jižto právem k nejpěknějším toho spůsobu příkladům počísti lze. Představujeť se nám domácí řeka Vltava jakožto osoba, něžným citem vlasteneckým nadaná, jak se nad tím rmoutí, že rodní bratří, pošedší ze starožitného rodu domácího, vadí se o dědictví otcovské.

Podobný příklad máme v Kral. Ruk. v Záboji, kdež na dvou místech básník připomíná, jak divá řeka uchvátila množství cizích čili nepřátel, ale zvěsty své či známé přenesla na druhý břeh.

Vedle jmenovaných okras básnických položiti zde sluší též personifikace, které nalézají se v epickolyrických básních „Zbyhoň“ a „Jelen“, z nichž ona obsahuje něžnou

rozmluvu jinocha s holoubkem, tato pak zosobnění jelena a krahujcův. — Také písně obsahují apostrofy a personifikace předmětů přírodních. Tak u př. v Kytici obrací se děva v něžné, sympatické řeči ku kytici po vodě plynoucí. Báseň „Opuštěná“ se začíná utěšenou apostrofou k lesům Miletinským, jimž děva, zarmoucena nad ztrátou rodičův, bratra, sestry a milence, vytýká, proč se zelenají v zimě i v letě rovno, nesdílejíce se s ní o zármutek. A konečně v písni „Skřivánek“ ptá se tento ptáček děvy, proč jest tak žalostiva. I žaluje mu ona, že jí odvedli milého v kamenný hrádek, spolu pak prosí ptáčka družného, aby tam letěl a pozdravil milence jejího pěním.

Z těchto a jiných dokladův hojných viděti jest, že ze jména lyrické básně vynikají množstvím něžných apostrof a personifikací předmětů přírodních. Kteroužto zvláštnosť odtud vyložiti si jest, že prosté děvy, o nichž tam řeč, uprostřed přírody živy jsouce, jí také své slasti a strasti nejraději svěřovaly.

Než vedle personifikací předmětů hmotných nacházíme v nejstarší poesii také zosobňování ponětí abstraktních. Tak praví ku př. báseň „Záboj“, že prudkosť vyrazila Luděkem z četných nepřátel proti Záboji; a po vítězství Zábojově nad Luděkem prý strach vrahům vyrazil z hrdel skřeky, kdežto radosť zavzněla z úst vojínův Zábojových a zajiskřila se z radostných zrakův. A v básni „Čestmír a Vlaslav“ čteme o bohatýru Čestmírovi, že zloba (nad ukrutností Kruvojovou) rozevřela se mu z širokých prsou po všech po údech. A v Beneši Heřmanovu čteme, že hněvy uchvátily krutostí obě nepřátelské strany a vzbouřily se v útrobách rozezlených mužův. V Jaroslavu pak, po vítězstvích Tatarů nad Rusy a Uhry, praví básník, že odstoupila naděje vše křesťany . . . že bída vstala tužší po krajinách.

3. T ř e t í d ů l e ž i t á p ř e d n o s ť nejstarší poesie

naší záleží v častém dramatisování příběhů. I tato patrně napomáhala názornosti slohu. Což spatřujeme hned v Libušině soudě, kdež kromě začátku skoro celý ostatní příběh tam obsažený představuje se nám ve formě dosti dramatické.

V Kral. Ruk. vyznačují se živou dramatičností zvláště starší plody, jako: „Záboj, Slavoj a Luděk“, „Zbyhoň“, pak „Čestmír a Vlaslav“. Mysl básnická tu zajisté věci bezprostředněji a prostěji pojímala a tedy také názorněji představovala. V ostatních pak básních, zejména v Jaroslavu, shledáváme obyčejně ta místa zdramatisována, kdež rychlý postup dějův sám sebou toho vymáhá. Tak předčí svou dramatičností místo, jež vypisuje výjev mezi zrádným Vestoněm a statečným Vratislavem, v čemž patrně katastrofa událostí Hostýnských položena jest.

4. Za čtvrtou výtečnosť starověkého básnictví položiti dlužno pěkné popisy, v nichž první dvě ozdoby básnické, totiž srovnání a personifikace, zhusta obsaženy jsou. Předkem arci jímaly prostou mysl básníkův starověkých předměty konkretní, jako jsou krajiny, bitvy, bojiště a podobné; avšak druhdy pouštěli se i do popisování mysli lidské a stavu jejího, užívajíce v tom dle spůsobu svého obrazův konkretních a názorných. Tak čteme již v Libušině soudě o lítém Chrudoši, že žluč se mu rozlila po útrobě, že třásly se lítostí mu vše údy. Podobné popisy nalézají se, jakož svrchu o personifikacích již doloženo, také v Kralod. Ruk. Leč u všech básních lze znamenati určitý rozdíl: v nejstarších totiž plodech představují se znaky a předměty slohem prostým a stručným, děje se to v rysech a větách tak pádných, že ráz starobylosti a původnosti sám sebou a najednou se nám na mysl staví. Kterážto stručnosť a úsečnosť však přechází znenáhla v básních mladších, ze jména v Ludiši a Luboru jakož i v Jaroslavu, v mluvu širší, v jakousi sebe vědomou

stylistickou uhlazenosť, s kterou se jen v nejlepších plodech romantického básnictví středověkého potkáváme.

5. Z básnických popisův sluší zde na konci jakožto pátou výtečnosť básnictví staročeského jmenovati zvláště povahopisy. Jest nade vši pochybnosť, že případné karakteristiky náležejí k hlavním přednostem epiky starověké, a že podle nich měřiti lze poněkud i cenu básní samých. Nepřestávajíť na líčení toliko zevnější podoby osob, alebrž vnikajíce u vnitřní jejich ráz, v jejich srdce, mysl a vůli, představují nám i duševní, tedy méně přístupný stav člověka. Čímž nejlepší důkaz podávají nejen o stylistické obratnosti básníkův, ale především o psychologickém důmyslu jejich, nepopíratelném to znaku pravého nadání básnického.

Nejprostší karaktery nalézáme v lyrických básních Kral. Rukopisu. Touha po krásné kytici, po vzdáleném milém, zármutek nad ztrátou otce a matky, bratra, sestry neb milence, žal nad smrtí statečného jinocha a podobné city čistolidské jsou hlavním obsahem jejich. Jsou to ovšem karakteristiky jen obecné a nikoli individualní.

Vedle těchto něžnějších povah lyrických shledáváme zase v zpěvích epických karaktery vznešené, jejichž mysl a vůle k vyšším ideám se nesou. Láska k vlasti, k zděděnému náboženství, k domácím řádům a obyčejům naplňuje srdce bohatýrův vlasteneckým nadšením a podněcuje vůli jejich k činům hrdinským. City, myšlenky a snahy, jimiž hrdinové našich básní se spravují, jsou naprosto šlechetné; což viděti jest rovnou měrou i v pohanských i křesťanských skládáních.

Pohanský bohatýr Záboj opovrhá cizím ukrutníkem řka, že dýmem jest mu velení jeho; ale i křesťanský hrdina Vratislav volá:

„Mrzkosť jest poroba hospodinu,
hřiech, v porobu samochtiec dáti šíju.“

Onen s pevnou důvěrou bojovníkům svým před bojem hlásá, že bozi jim vítězství dají, a tento v kritické době k lidu křesťanskému volá, že bůh sešle pomoc doufajícím. Vůbec ze všech předních karakterův epických patrně na jevo jde, že nejstarší poesie, aspoň pokud se nám zachovala, vesměs představovala obrazy ušlechtilé vzdělanosti národní.

A co se týče umělecké stránky těchto povahopisův, tuť v nejstarších básních jeví karakteristika větší objektivnosť, zakládajíc se docela na vypisování řečí a činův osob jednajících. V kteréžto příčině ze jména „Libušin soud", „Záboj, Slavoj a Luděk", „Čestmír a Vlaslav", pak „Jelen" nad jiné vynikají. Naproti tomu v mladších básních spatřujeme druhdy též karakteristiku subjektivní, pokud totiž básník sám nadšenými slovy vlastními hrdinu líčí. Nejlepší toho doklad jest povahopis Jaroslavův:

„Ajta Jaroslav jak orel letě!
tvrdú ocel na mohúcech prsech,
pod ocelí chrabrosť, udatenstvie,
pod helmicú velebyster věhlas;
jarota mu z žhavú zrakú pláše.
Rozkacen hna, jako lev drážlivý,
když mu teplú krev sě udá zřieti,
kehdy nastřelen za lovcem žene:
tako zlutí sě, vz Tatary trčí."

Že básník v tomto místě od klidné karakteristiky objektivní se odchýlil, bylo zcela přirozeno. Chtělť zajisté své veliké zalíbení a nadšení dáti na jevo nad bohatýrem, jenž svou ráznou osobností a odhodlanou myslí hrdinskou blízké již nebezpečenství od křesťanův náhle odvrátil a konečného vítězství věci křesťanské dobyl.

I jest z dosavadního výkladu na jevě, že básnictví staročeské honosilo se výtečnými vlastnostmi, jež se i obsahu i slohu týkají. Leč právě z vyložených předností

spolu také viděti jest, že poesie tato, aspoň v epických částech svých, není původu a rázu jen zprosta národního, alebrž že uměním a vyšším nadáním ušlechtěna jest. Skladatelé jich byvše duchem národním odchováni a pojavše jasně básnickou jeho stránku, vyložili nám ji věrně a spolu i spůsobem uměleckým, tak že Libušin soud i epické zpěvy Kral. Ruk. pokládati dlužno za výtečné úkazy národního básnictví úmělého. O kterémžto vyšším vzletu a spůsobu svědčí vedle básnického rozměru ze jména mnohé povahopisné části jejich, jakož i ty vznešené idey, které v řečených básních se nalézají.

A poesie tato, i obsahem i formou ušlechtilá, pěstovala se v Čechách od nejstarších dob písemnictví, již za časů pohanských, až do konce 13. aneb do začátku 14. století, činíc zvláštní dobu či školu staročeského básnictví národního. *)

b) Básnictví dle vzorů cizích.

P r o m ě n y v b á s n i c t v í č e s k é m. Zatím však nastaly v duševním životě národu českého mnohé změny, jež mocně působily také v původní poesii domácí. Změny tyto vzešly ze vzdělanosti západoevropské, která rozličnými cestami do země české vnikala a prodlením 13. a 14. věku mocně se tu zmáhala.

Obecný dějepis nás učí, že v středověku vyvinula se v západní Evropě, ze jména ve Francii, Španělích a Vlaších, působením ducha křesťanského zvláštní poesie, tak řečené básnictví latinskokřesťanské, které povahou svou neslo se k předmětům nadsmyslným, kdežto starší poesie národní

*) Básnickou cenu ze jména Kral. Ruk. již i cizinci v hojné míře uznali, přeloživše jej do jazykův svých. Viz Poliglottu z r. 1852. Od kteréhožto roku však počet překladův se rozmnožil, tak že nyní již náš Rukopis téměř do všech jazykův evrop. přeložen jest.

zakládala se na plastické realnosti. Mocný vliv oné poesie západní v literaturu českou jevil se jednak tím, že odvrátil básníky české od předmětův domácích a národních, jednak že uvedl na místo starého jadrného rozměru cizí rým u veršovnictví české. A tak vznikly proměny, z nichž jedna se týkala samého obsahu, druhá pak formy básnické. Plody této nové školy básnické pronášely zprvu aspoň jadrnou řeč i rovnaly se v tom poněkud i mladším básním Kral. Ruk.; ale prodlením času i tato jediná přednosť vždy více chatrněla, až posléze básnictví české upadlo v jalové veršovnictví beze všeho vzletu, při čemž pouhý rým za jediný znak básnické mluvy pokládán byl. A tento neutěšený obrat jeví se i v světském básnictví i v duchovním.

α) **Básnictví světské.**

Za času válek křižáckých roznesly se z orientu po západní Evropě hojné pověsti a báje o rozličných činech bohatýrských. Ze jména mezi národy romanskými, kdež války proti Arabům i v Španělích i v orientu k rozličným dobrodružstvím vedly, se zvláštní rychlostí ujímaly se zprávy o rytířských činech i staly se základem tak řečené rytířské romantiky, kteráž v poesii všeliká dobrodružství uvedla. Nejvíce takovýchto pověstí soustředilo se v osobě Alexandra Velikého, jenž se též záhy stal předmětem romantické poesie středověké.

Ze jména k tomu přispěl básník Walter Castillionský (ze Chatillona), jenž v 2. polovici 12. století sepsal pěknou báseň latinskou o Alexandrovi. Jakkoli se jí náležité epické plastiky nedostává, přece pro svůj půvabný a obratný sloh rychle se rozšířila a do rozličných jazykův evropských přeložena jest. Záhy také převedena byla do němčiny.

Dotčený nový směr poesie středověké brzo uveden jest také do Čech. Poznalit jej nejedni Čechové sami v zemích romanských, cestujíce tudy aneb meškajíce tam na

universitách za příčinou vzdělání svého. Než onen nový duch poesie západní dostal se do Čech i jinou cestou.

Za posledních králův rodu Přemyslova šířilo se zajisté zalíbení v cizích obyčejích vůbec a v básnictví něm. zvláště v české zemi u veliké míře. Ze jména se to spatřovalo za králův Václava I. a syna jeho Otakara II. Tak zaváděly se za Václava I. v Čechách rytířské turnaje, na něž, jak se zdá, již báseň „Ludiše a Lubor" v Ruk. Kral. se vztahuje; za něho začaly se stavěti dle německého spůsobu hrady, i dávána jim jména německá. Oba dotčení králové ukázali se býti štědrými příznivci básnictví německého, neboť nejeden toulavý básník německý dlel na dvoře jejich, nalézaje tam štědré pohostinství a hojnou odměnu. Ano král Václav I. složil prý i milostnou báseň německou, chtě se takto sám proslaviti v umění, jež tak štědře podporoval. A z královského dvoru šířila se záliba v poesii cizí též do vyšších tříd obyvatelstva. Což dálo se i za krále Václava II., za jehož času dostala se do Čech též latinská Alexandreis i německý překlad její.

Když takovým spůsobem krasoumná chuť ve vyšších třídách měnila se na prospěch ciziny, což divu, že také básníci domácí novému proudu básnickému hověti se jali. A že tomu tak bylo, o tom svědčí báseň Alexandreis, nejlepší to český plod nové školy západní, jejž některý nadaný pěvec český sepsal, zmocniv se takto básnického předmětu po celé západní Evropě oslavovaného.

Alexandr český složen jest nepochybně za krále Václava II. od básníka neznámého. Celá báseň se nám nezachovala, toliko několik zlomků; ale i z těchto částí poznati lze vysokou cenu její básnickou. Sloh její jest ušlechtilý a bohatý na krásné formy starého jazyka; verš jest uhlazený, pravidelný a plynný. V kterýchžto příčinách u velké míře rovná se Alexandr nejmladším básním Kral.

Ruk., ze jména Jaroslavu, rozeznávaje se co do formy od nich hlavně rýmem z cizîny přijatým.

Básník náš zachoval sice osnovu hlavních dějů, jak se ve Walterově latinském originale nalézá; avšak on přetvořil jej básnickým duchem svým tou měrou, že plod jeho položiti dlužno za báseň dosti samostatnou. Skladatel jsa proniknut duchem křesťanskorytířským svého věku, tak snadně vpravil se v názory téhož ducha, že v Alexandru svém zůstavil nám nejvýtečnější památku celého staročeského básnictví v duchu západoevropském.

Než přes všecken cizí ráz básně svrchu jmenované nelze v ní, jakož dotčeno, neznamenati zjevné stopy jadrného básnictví staročeského, jež vedle této nové školy aspoň od některých vrstevníkův ještě se pěstovalo, jakož nejmladší básně Kral. Ruk. patrně toho dokazují. Skladatel Alexandra českého znal tedy dobře památky původní poesie domácí, z nichžto jadrnou mluvu básnickou, živou karakteristiku, plný verš a mnohé jiné výtečnosti formalní sobě osvojil. Ale když napotom během 14. století na staročeské básnictví docela zapomenuto, tuť i onino poslední zbytkové z něho zanikli, a nastal ještě větší úpadek v poesii české. Znenáhla odvracel se duch básnický od realnosti a samočinnosti hrdinské, i hověl si v pouhé fantasii a nechutném přepínání citův; na místo prvotné živosti a jadrnosti nastoupilo pouhé rozjímání, jednotvárné poučování a rozvláčné popisování. Epika z takové intence vzešlá byla obsahu velmi mělkého a řeč její všeho vyššího vzletu prázdná; jediné rým pokládán za hlavní znak basnického umění, tak že plody básnické tehdejší byly, krom několika výjimek, vlastně jen rymovaná prosa. Stav tento činil třetí, a to nejnižší stupeň od času vznešené poesie staročeské.

Tuto dobu karakterisují ze jména romantické básně „Tristram“, pak „Tandariáš a Floribella.“

Obě náležejí do oboru pověstí bretonských, jež také v 12. století po západní Evropě rozšířily se. Středem těchto zkazek jest báječný rek a král Artuš se svým družstvem rytířským. Báseň Tristram líčí lásku téhož reka k Isoldě a sepsána jest původně anglicky r. 1170.

Týž předmět jal se vzdělávati okolo r. 1230 výtečný básník německý Gottfrid ze Štrasburka, i pokračoval po něm na začátku 14. stol. v tom Jindřich z Freiberka. Naše česká báseň o Tristramu složena jest kdysi v 14. věku za Václava IV., a sice dle vzdělání obou oněch německých básníkův, ač upříti se nedá, že skladatel český také z rozličných romanů o Tristramu mnohé věci vážil. Obsah uspořádal básník náš dosti dobře, ale nepojav dotčené pověsti bretonské spůsobem právě básnickým, vzdělal ji nedbale a rozvláčně; také vtipy a šprýmy jeho jsou nejapné, a mluva beze všeho vzletu. I rozměr jest nesprávný, ano pro samý rým zapomenuto dokonce i na pouhé počítání slabik, což přec jest nejskrovnější požadavek rytmický.

Podobné vady má do sebe rytířská povídka „Tandariáš a Floribella", takéž z doby krále Artuše. Líčí se v ní láska královice Tandariáše k spanilé Floribelle a zasnoubení jich po mnoha dobrodružstvích, která rytířský milenec vykonal.

Jak hluboko zakořenilo se rymovnictví v poesii české, toho nám jest nejlepším důkazem tak řečená Dalimilova či Boleslavská kronika, již složil brzo po r. 1310 nějaký neznámý spisovatel. Jméno své má dle domnělého skladatele Dalimila Meziříčského, kanovníka Boleslavského, jehož Hájek v kronice své připomíná. Pravý však původce oné kroniky byl bez pochyby nějaký rytíř či vladyka, jakož z obsahu jejího vysvítá. Vypisují se tam dějiny české od nejstarších dob až do časův Jana Lucemburského r. 1314. Příběhy po smrti krále Otakara II. líčí spisovatel dle vlastního vědění, dávaje na jevo trpkou nechuť proti cizincům, zvláště Němcům, jižto za pesledních Přemyslovcův tak silně v Čechách se rozmnožili na ujmu obyvatelstva domácího.

Kronika tato má již tu důležitost, že jest první historické díló po česku psané, a že spisovatel její obral si zase

jednou předmět domácí; ale přes všecko své vlastenectví a svou nenávisť proti cizím obyčejům nemohl se zříci cizího rýmu, jehož veskrz v kronice své užil. Z čehož patrně na jevo jde, že dotčená forma básnická tehdáž v literatuře české naprosto vrch držela.

Co se týká vnitřní ceny výše řečené kroniky, nesluší ji k špatným plodům básnickým doby této počítati. Neboť nelze jí upříti obratné, ano druhdy i jadrné mluvy, která nejen u vypravování, ale i v pěkných popisech a v obratném rymování se pronáší. I toho třeba doložiti, že neznámý původce, kdekoli příležitosť se mu naskýtala, do spisu svého mnohá dobrá naučení vlastenecká vkládal. Z kterýchžto příčin také pošlo, že kronika tato bývala velmi oblíbeným čtením až do vydání kroniky Hájkovy, pročež také zhusta přepisována, ano již ve 14. století i do němčiny přeložena jest.

Cizí směr romantický zmocnil se též literatury pro lid. Skládány jsou rozličné menší romany, které na mnoze podivná dobrodružství obsahovaly, ale dotýkajíce zhusta příběhů vlasteneckých, byly u Čechů velmi oblíbeny. Spisové toho druhu vynikají také nad Tristrama a podobné větší jadrností i obsahu i mluvy; jsouce zajisté z většího dílu v prose psáni, dopouštěli spisovatelům větší volnosti. Sem náležejí kroniky o Štilfrídovi a Bruncvíkovi, jež původně bez pochyby veršem sepsány byly, pak romantická pověsť „Tkadleček".

Štilfríd byl podle pověsti kníže české, jenž pro česť a slávu jazyka českého do dalekých zemí se vydal, kdež podstoupiv mnohé vítězné boje, černého orla na štítě zemi české za erb dobyl. Později pak syn jeho Bruncvík podobným prý hrdinstvím bílého lva Čechům do znaku zemského zjednal. Zdá se, že ony pověsti se vztahují na krále Vratislava a Vladislava, z nichž onen od Jindřicha IV., tento pak od cís. Fridricha I. za rekovnou pomoc svou na důstojnosť královskou povýšeni byli.

T k a d l e č e k obsahuje rozmlouvání mezi žalobníkem a neštěstím o ztrátě milenky. Tkadleček žil v druhé po-

lovici 14. století u dvora ovdovělé královny Alžběty v Hradci Králové. Spanilá milenka jeho Adlička, jež také v službě královny Alžběty byla, provdala se mu za jiného; nad kteroužto nevěrností hořekuje Tkadleček. — Skladatel tu líčí city a myšlenky tak jemně a prostě, spolu slohem tak jadrným a obratným, že dílo jeho v této době úpadku básnického zasluhuje obdivení. Spolu pronáší tento spis nevšední vzdělanosť, známosť písma sv., pak literatury všeobecné, zvlášť řecké a latinské.

Jiné plody takového romantického směru byly obsahu naprosto cizího. Také tyto docházely veliké obliby u našich předkův.

Předním takovým romanem byla kronika Trojanská či Letopisy Trojanské. Kronika tato přeložena jest již ve 14. století z romanu latinského, jejž léta 1287 Vlach Quido de Columna dle řeckého originalu složil. I stala se pro plynný a květný sloh záhy čtením oblíbeným a jest i proto památná, že náleží k prvotiskům českým, byvši již r. 1468 vytištěna. K takovýmto plodům belletristiky starověké původu cizího patří též Pseudokallistenův roman o Alexandru Velikém, který také již v 14. věku přeložen byl.

Zvláštní znak světského básnictví středověkého záležel velkou měrou též v patrném směru poučném, který ukazoval se mimo jiné i v tom, že bájky zvířecké a jiné allegorie pilně vzdělávány byly. Zdá se, že též v písemnictví českém záhy bájky se skládaly, aspoň svědčila tomu nemálo záliba našich básníků v allegoriích, jakož jsme svrchu v básnictví národním vytkli.

Ale takových bájek domácích zachovalo se nám velmi málo; jedna z nejstarších, složená bez pochyby v 13. století, jest báseň „o lišce a džbánu“. Tím více dokladův máme, že překládáno z originalů cizích anebo podle nich samostatné bájky skládány. Nejoblíbenějším v té příčině pra-

menem byly bájky Aesopovy, a není pochybnosti, že již r. 1300 v Čechách bájky aesopské známy byly. Také indické bájky Bidpajovy prostředkem latinského překladu do literatury české uvedeny jsou.

V druhé polovici 14. století dostalo se literatuře naší výtečného básníka, jenž podobným allegorickým spůsobem, jako se v bájkách děje, básnictví poučné vzdělával: byl to pán český Smil Flaška z Pardubic.

Smil narodil se uprostřed 14. stol. Osvícený arcibiskup Arnošt z Pardubic byl bratr děda jeho a působil snad také u vychování našeho Smila. Dle svědectví slavného právníka českého Viktorina ze Všehrd a jiných byl Smil Flaška muž zkušený a moudrý, zbožný a šlechetný i od lidu vůbec vážený a milovaný. Pohříchu zahynul r. 1403 v krvavých půtkách strany své proti Horníkům.

Smil Flaška sepsal mimo sbírku přísloví také několik didaktických básní. Nejdůležitější z nich a největší jest „Nová Rada“; sluje tak naproti Radě otcově jakožto starší radě, již Smil nepochybně též složil. Nová Rada vypisuje, jak mladý lev obeslal před sebe zvířata, aby jemu, mladému králi svému, poradila, kterak po svém nebožtíku otci panovati má. K vyzvání tomu sešlo se jich 44. První jal se králi raditi orel a po něm následovala ostatní zvířata jedno po druhém, tak že obyčejně čtvernožec s ptákem se střídal. Rady a pravidla, v básni této obsažená, vztahují se dílem k soukromému života spůsobu, dílem k správě zemské; nalézá se tam bohatý poklad pěkných mravných průpovědí, vybízejících jadrnými slovy k moudrosti, spravedlnosti, k milování pravdy a bližního, ku skromnosti a bohabojnosti. Místy ovšem jest poučování poněkud rozvláčné, leč vady této byl v středověku málokterý básník prost. Také pravděpodobnosti se básni aspoň sem tam nedostává, ježto mnohé rady s povahou rádcův se neshodují; tak na př. dravec sokol radí, aby se lev varoval násilnictví proti svým lidem. Ale přes to

svědčí Nová Rada o bystrém soudu, bohaté zkušenosti a o vzácném básnickém nadání Smila Flašky. Pozoroval bedlivě život i povahy lidské a důvtipně obojí posuzoval, vnikal hluboko v rozličné poměry soukromého i veřejného života a dovedl vše tak mile a ladně nám vylíčiti, že spis jeho i rozum i cit a obraznosť stejnou měrou zajímá.

Krom Nové Rady máme od Smila Flašky též Radu Zvířat, kteráž před Novou Radou tím předčí, že se v ní rady zvířat s přirozenými povahami jejich více shodují*).

Vedle jmenovaných plodů vyskytuje se v didaktické poesii doby této též drahně básní mravokárných a allegorických, k nimž náležejí: „Satyry o řemeslnících“ z polov. 14. stol., dvě básně „Svár vody s vínem“ a „Podkoní a žák“, jež snad také Flaška složil, pak „Spor duše s tělem“ a j. Rozepře mezi tělem a duší bývala oblíbeným předmětem básnickým; vyskytujeť se v mnohých i latinských i jinojazyčných básních. Skladba česká jest dosti samostatná. Jeví se v ní jakož více méně i v ostatních výše řečených plodech mysl vzdělaná a ušlechtilá, dialog svěží a prostý; místy však nelze nepozorovati středověkých podivností a nechutných titěrností, tu pak bývá sloh rozvláčný a strojený.

Mezi allegorickými básněmi zasluhuje též zmínky báseň „Anticlaudianus“, jižto neznámý básník český podle větší skladby latinské, cistercien. knězem Alanem z Rysselu (1114—1203) sepsané, vzdělal. Obsahuje dost věrný obraz filosofie tehdejší.

β) Básnictví duchovní.

Nejstarší památka oboru toho jest píseň církevní „Hospodine, pomiluj ny“, která podnes v kostelích se zpívá. Jest zbytek obřadu staroslovanského či cyrilského; bylať složena buď od samých apoštolů slovanských Cyrilla a Methoda, neb aspoň od některého z prvních žákův jejich, protože dle nejstaršího kronisty Kosmy zpíval ji obecný lid již při svěcení prvního biskupa Dětmara r. 973. Takovými památkami jsou též tak řečené

*) O Sm. Flaškovi viz Časop. Mus. 1855 a Sborník vědecký V. r. 1873.

„Zlomky hlaholské“, dva listy pergamenové z X. století; obsahujíť některé hymny církevní obřadu řeckého, psané písmem hlaholským, ale v jazyku staroslovanském. Vysokého stáří, snad z doby sv. Vojtěcha, jest také píseň „Svatý Václave, vévodo české země“.

Z toho viděti jest, že nejstarší náboženské básně byly jen krátké písně, a sice bez rýmu, tak jako nejstarší památky poesie světské. Než prodlením času také v tom odvětví užíváno rýmu, jakož svědčí hojné sbírky pěkných písní církevních, ježto zvláště v 14. stol. za arcibiskupa Arnošta z Pardubic na kůrech kostelních zpívány byly. Stůjtež zde na př. staré dosud známé zpěvy: „Narodil se Kristus pán“ a „Vstalť jest této chvíle“.

Zvláštní druh poesie nábožné činily tak řečené legendy. Pocházely nejvíce od duchovních, kteří opěvali život a skutky spasitele, panny Marie, apoštolův a jiných svatých.

Z četných legend českých vyniká nad jiné velikostí i cenou básnickou legenda o sv. Kateřině.

Jediný rukopis legendy této z konce 14. stol., jenž do r. 1648 v bibliothece Rožmberské v Praze byl, nalézá se nyní v král. bibl. Štokholmské, kdež jej r. 1850 Dr. Pečírka objevil, načež l. 1860 ona legenda Erbenem vydána jest.

Legenda o sv. Kateřině patří k nejvzácnějším památkám staročeské literatury, ze jména té doby, kde básnictví v cizích předmětech a v rýmu si libovalo.

Drží v té příčině poněkud totéž místo v poesii duchovní, jaké Alexandreida v básnictví světském. Vyznamenáváť se živým slohem, plynným veršem, jadrným rýmem a staročeským jazykem. Vedle kterýchžto předností nelze v ní však místem neznamenati přílišné rozvláčnosti; mnohé monology a rozpravy mají do sebe spíš ráz rhetorické strojenosti než přirozené opravdovosti.

Ostatní legendy této doby jsou co do ceny básnické,

krom pěkné leg. o sv. Dorotě, větším dílem velmi chatrné, smyslu asketického a zázračného, slohu pak velmi rozvláčného, dokazujíce tak jako mnohé plody básnictví světského též doby patrné klesání poesie národní vůbec. Sem patří legendy o sv. Prokopu, o sv. Anselmu, Ježíšovo mládí a mnohé jiné. Než všecky tyto a podobné legendy byly na mnoze poučným čtením a nábožnou zábavou pro lid, jenž měl v nich poznávati vzory křesťanského hrdinství, kteréž světa se odříká a prospívajíc stále v zbožnosti, snaží se, dokonalosti mravné dosíci. Pročež vyskytují se takové legendy zhusta v modlicích knihách, jichž se nám drahně ze 14. a 15. století v rukopisech zachovalo.

K básnictví duchovnímu třeba přičísti také překlady žalmův. Již v 13. a 14. století vzňala se v mnoha mužích básnickým duchem nadaných láska k nábožným zpěvům hebrejským čili žalmům. I snažili se převésti je na jazyk národní. A tak povstaly rozličné žaltáře, jako jest ku př. žaltář Klementinský z konce 13. neb ze začátku 14. stol., žaltář Witemberský ze 14. stol. a m. j.

S nábožnou poesií středověkou spojiti dlužno též zvláštní spůsob dramatického básnictví, totiž tak řečené středověké mysterie. Byly to živé obrazy, v nichž jednotlivé osoby své úkoly odříkávaly neb také konaly. Původ vzaly v obřadech křesťanských, zvláště takových, jež týkaly se hlavních svátkův. Takovými předměty bývaly: narození spasitele (v jesličkách), umučení a z mrtvých vstání jeho a p.

Tyto mysterie byly zprvu latinské, obsahu vážného, a mniši je sami v kostelích provozovali před lidem, který arci slovům nerozuměl, ale obrazům.

Provozovány byly u večer před božím hodem vánočním, kdež představován Kristus v jesličkách, potom o velikonocích, kdež vztahovaly se na umučení, pohřbení a z mrt-

vých vstání Jež. Krista, zjevení se jeho učenníkům do Emaus jdoucím a p. Takové látky bývaly s počátku nejoblíbenější.

Brzo však představovaly se i jiné příběhy z písma, a hráno i mimo svátky. Tu pak účastnily se jich též osoby nekněžské a do latinských her vkládány rozličné průpovídky v řečech národních. Tímto přiměšováním osob a episod světských stalo se, že v mysteriích ponenáhlu dosáhl vrchu obsah světský nad nábožný, až posléze herci nekněží docela se jich zmocnili k většímu vyražení lidu obecného. Čímž však básnický duch z mysterií na mnoze vymizel, a sprosťáctví do nich se vloudilo.

Takové hry rozšířily se záhy z Francie do Němec a odtud i do Čech. Máme z tohoto dramatického básnictví středověkého, a sice ze 14. století, nejprvé vážnou báseň „Hrob boží", která jest asi pouhý překlad staré básně latinské, pak zlomek světácké hry „Mastičkář". *) Tato druhá skladba jest sice vtipná i slohu obratného, tak že svého času byla velmi oblíbena; ale přec jest místy obsahu poněkud necudného a drzého. Tento spůsob dramatiky středověké byl šíře vzděláván v 16. a 17. věku, o čemž níže jednáno bude.

B. Prosa.

1. Literatura náboženská. Jakkoli v této první době literatury české předkem básnictví kvetlo, tak že jí přísluší dokonce jméno zlaté doby původního básnictví českého; nic méně vyvíjelo se v ní také již písemnictví prosaické, jež během 14. věku na vysoký stupeň jadrné prosy didaktické se povzneslo.

Nejstarší prosaická literatura v Čechách povstala z potřeb církevních. Není pochyby, že již proslulí apo-

*) Časop. Čes. Mus. 1847.

štolé slovanští, Cyrill a Method, některé díly písma sv. a knihy obřadní buď sami převedli nebo převésti dali na jazyk slovanský.

Dokazují to výše již jmenované „Hlaholské zlomky," které sice jen několik kostelních zpěvů obsahují, ale patrně jednou částky větších staroslov. kněh byly, k potřebám obřadním určených. *)

Když potom na místo církevní bohoslužby slovanské uveden jest jazyk latinský za obřadní, tuť překládány také záhy latinské církevní spisy na jazyk český. Nejstarší známý takový překlad jest zlomek evangelia sv. Jana, jenž drží v sobě půl druha listu pergamenového. Pochází dle písma z 10. století a jest tudy po Rukop. Zelenohorském nejstarší památka literatury české. Kniha, z níž onen malý zlomek se zachoval, obsahovala text evangelií latinských, do něhož mezi řádky vepsán byl překlad český podle vulgáty učiněný.

Avšak za prvních dob bohoslužby latinské udržovaly se porůznu také obřady slovanské. Hlavní útočiště nalezly v klášteře Sazavském za šlechetného opata sv. Prokopa († 1055). A odtud zachoval se nám vzácný pozůstatek také starého písemnictví slovanského; jest to tak řečené Evangelium Sazavské či Remešské, jehož první cyrilská část bez pochyby od samého sv. Prokopa v 11. století sepsána jest.

Toto evangelium daroval Karel IV. klášteru slovanskému v Emausích v Praze, odkud dostalo se neznámým způsobem v 15. stol. do Cařihradu a odtud v drahocenné vazbě v 16. věku do Francie, a sice do chrámu Remešského, kdež králové francouzští na ně až do konce 18. stol. při korunování přisahali.

Záhy také spisovány byly životy svatých mučedníkův, které v celek sebrány byvše, činily tak řečený passional

*) Glagolitische Fragmente. Prag. 1857.

či pašionál. Byly podle latinského spisu po česku vzdělány, kromě životopisův českých svatých, sv. Ludmily, sv. Václava a j., které jsou nepochybně prací původní.

Sluší zde zmíniti se též o Životě Kristově; jestiť to práce obsahem výborná, již nějaký spisovatel složil podle čtyř evangelií buď ku konci 13. neb na začátku 14. století.

Později přihlíženo zvláště k překládání písem svatých. Mnohé části bible přeloženy jsou dílem již v 13., dílem v 14. stol., ale celá bible ku konci přivedena teprv na začátku 15. věku, kdež nějaký duchovní onyno části v rozličných dobách přeložené v jeden celek snesl. *)

Nejstarší překlady písem sv. mají, kromě důležitosti jazykové též velikou cenu kulturohistorickou, vysvětlujíce nám poněkud i mravy a obyčeje předkův našich. „Neboť překladatelé uložili v nich množství slov, výrazův a obratův z doby své, po nichž bychom v světské literatuře na darmo se ohlíželi. Překládajíce biblí, hleděli zhusta mínění biblická podle rozumu a zkušenosti své a podle povahy vzdělanosti středověké sobě znázorniti. A odtud jde, že mnohé názvy pokrmů a nápojů, obuvi a oděvu, nádobí a nábytku, rostlin a zvířat, stavebních a hudebních věcí, jež se v písmě nacházejí, jsou tolikerá svědectví o spůsobech a obyčejích předkův našich té doby, z nížto překlad pochází. Povaha řeči samé zobrazuje nám zřetelně, jak předkové naši v jednotlivých dobách středověku byli uvykli své myšlenky projevovati.“ (J. Jireček.)

Konečně i toho připomenouti dlužno, že bedlivé čtení biblických spisův a pilné jich překládání na jazyk český bylo školou, kterou výteční spisovatelé 14. věku, mezi nimi také Štítný, k oné obratnosti stylistické do-

---

***) O staročes. překladu star. zákona viz. Čas. Čes. Mus. 1864 a 1872, články od J. Jirečka.**

spěli, že napotom dovedli tak světle a jadrně i o abstraktnějších myšlenkách a pravdách pojednávati.

---

2. Literatura vzdělavací. A tak s literaturou náboženskou v této době úzce spojena jest literatura vzdělavací, v nížto nejvýtečnější prosa 14. století se vyvinula. Založením vysokých škol Pražských r. 1348 prospěl Karel IV. nemálo vědeckému pokroku v Čechách; stalať se Praha středištěm vědeckého zkoumání v střední Evropě. Pěstovány tu sice vědy, po spůsobu středověkém vůbec, jazykem latinským, což arci ku vzdělání řeči české bezprostředně nesloužilo. Ale universitními studiemi budila se badavosť v mládeži české, její skoumavá mysl vždy více prospívala, až posléze i na poli literatury české jeviti se začala. Povstaliť v 2. polovici 14. století z národu českého výteční myslitelé a výmluvní řečníci, jižto buď přímo neb nepřímo v literaturu českou působili. K těm, kteří důmyslem a badavostí svou nad jiné vynikali, náleželi ze jména Vojtěch Ranko či Raněk a Matěj z Janova, proslulí theologové, jižto učeností svou dobyli sobě mistrovské hodnosti na universitě Pařížské. Znamenitou pak výmluvností proslul tehdáž Moravan Milič z Kroměříže, místokancléř Karla IV. Týž oddav se k vybídnutí samého císaře kazatelství, ostře horlil na neřesti svého věku, chtěje lid k polepšení mravův navésti. Neobyčejná výmluvnosť a ohnivé nadšení nábožné zjednaly mu v krátkém čase největší pozornosť a náklonnosť císařského příznivce i obecenstva Pražského. A tento výtečný muž byl předním rádcem a učitelem slavnějšího ještě žáka, Tomáše ze Štítného, jenž poučný směr činnosti Miličovy na pole literarní přenesl a tvůrcem nejušlechtilejší prosy staročeské se stal.

Štítný narodil se asi r. 1325 na otcovské tvrzi Štítném v Táborsku. Bystrá mysl, hluboká zbožnosť a jemný

cit pro krásu a vznešenosť přírody, potom ušlechtilá láska k mateřskému jazyku jsou hlavní vlastnosti jeho, které dobrým vychováním záhy se vyvíjely. Při založení vysokých škol Pražských r. 1348 byl Štítný již dospělý jinoch; i odebral se z otcovského domu také na učení toto. Vyznáváť sám, že za své mladosti rád četl o věcech božských, rád mistry slyšel a o všem rád přemítal. Mimo universitu působili u vzdělání jeho zvláště výše jmenovaní již mužové, Vojtěch Raněk *) a Jan Milič. **)

Vědecké badání středního věku vztahovalo se z většího dílu na předměty náboženské. Tehdejší myslitelé a učenci brávali sobě za úkol, vykládati rozličné i nejzáhadnější otázky náboženské, snažíce se, odůvodniti je pomocí filosofických, často křivě pojatých systemů starého věku. Kterýžto směr vědeckého zkoumání vedl obyčejně k nejtemnějším výkladům, ano druhdy o věcech zcela nepatrných psáno a rozumováno s největší učeností, tak že nám nyní mnohé takové výklady až směšnými se býti vidí. A přitom často takovým učencům ani nešlo o vynalezení pravdy, nýbrž jediné o to, by svou strojenou a planou učenosť na odiv vystavili. Nad to nedbali také toho, aby některými výsledky badání svého ku vzdělání obecného lidu přispěli; alebrž majíce všecku učenosť za výhradné jmění cechu svého, skládali spisy své toliko jazykem latinským, který i pro svou vytříbenosť stal se spisovnou řečí těchto skolastických učenců středověkých.

Tomáš Štítný brzo prohlédl sobecký a planý ráz učenosti takové a proto opřel se proti němu s veškerou mocí ducha svého. Jsa zběhlý ve všech naukách věku svého, měl spolu i ten zvláštní dar, že dovedl vykládati vědomosti své slohem jasným, příjemným a jadrným. Obral

*) Viz Časop. Č. Musea 1872.
**) O tom i o jiných viz Nauč. Slov.

si sice též pravdy křesťanského učení za předmět zkoumání svého, ale byl dalek temného mudrování a hloubání skolastického, které dle filosofických soustav mudrců pohanských škrobeně měřilo důkazy pro pravdy křesťanské. Štítný obrátil se raději k důkazům bližším a případnějším, kteréž na sv. písmě, na zdravém rozumu a jasných výjevech přírodních se zakládaly, ač přitom důležitých výpovědí i starých klassikův nepomíjel. A toto badání jeho nemělo nic sobeckého a ješitného do sebe; hleděltě zajisté předkem k tomu, aby výsledky zkoumání jeho dostaly se v lid. Napsalť nejednou ve spisech svých, že knihy své skládal, chtěje krajany navésti k tomu, „aby ze zlého se kárali, pravdě se naučili a v dobrém se roznítili.“ Nechtěl tedy chrám učenosti křesťanské nějakou římskou či latinskou zdí ohraditi; alebrž snažil se šířit ji mezi lidem, aby tou měrou mysl, ano celou povahu jeho vzdělal a ušlechtil. Zkrátka, Štítný zastával naproti učeným sokům svým tu šlechetnou zásadu, že veliká učenosť šířiti má vědomosti prospěšné i mezi neučenými třídami národu.

Z těch příčin také nedbal latiny v rozpravách svých, skládaje spisy své veskrz řečí českou, a to slohem prostým a zřetelným. Bylo tudy přirozeno, že díla jeho také s velikým zalíbením a prospěchem se čítala. Jako předtím s čilou pozorností poslouchána byla kázání Miliče z Kroměříže, tak pilně nyní čítány spisy učně jeho Štítného.

Než takové počínání národního myslitele těžce nesli latinští učenci na vysokých školách Pražských. I hleděli jej všude v cechu svém osočovati, tvrdíce, že Štítný, užívaje jazyka českého, vůbec srozumitelného, velebnou učenosť jejich jen snižuje z cechův učených v lid sprostý. Ale Štítný nedbal na všecky takové výčitky; a když latinští učenci nepřestávali mu vytýkati, že po česku píše, odpověděl jim asi v tento rozum: „Sv. Pavel psal epištoly své židům židovsky, Řekům řecky, každému národu v řeči

jemu srozumitelné; proč bych já Čechům, krajanům svým, česky psáti se ostýchal? Budu česky psáti, protože Čech jsem a pán Bůh Čecha jako Latiníka miluje.“

A maje takto šlechetnou péči o vzdělání národu i jazyka svého, nepřestával skládati rozličné spisy, jimiž poučoval lid o důležitých otázkách náboženských a mravných.

Ještě na začátku našeho století netušil nikdo ani množství spisův Štítného ani jejich ceny. Teprv Palacký, sbíraje material pro dějiny české, obrátil veřejnou pozornosť k nim, načež Jungmann, Čelakovský, Hanuš, zvláště pak Jaromír Erben a Vrťátko počali na světlo vynášeti bohaté poklady ony.

Tomáš ze Štítného skládal své literarní práce v spůsobě menších spisů, které knížkami či traktáty se nazývají, a z nichž každý svůj celek činí. Takovýchto knížek čili traktátův až posud nalezeno 26. Rozeznati slušno v nich dvojí směr, totiž badavý či spekulativní a mravoučný.

Nejdůležitějším spisem prvního druhu jsou „Rozmluvy nábožné“, nyní tak řečené, jež však Štítný sám nazývá „Řeči besední“. Snažil se tam pravdy, v křesťanském učení obsažené, vědeckým spůsobem odůvodniti; obsahujeť zajisté ono dílo hlubší či filosofické rozjímání o bohu, o andělích jakožto prostřednících mezi bohem a lidmi a o člověčenstvu. I chtěje obsah a sloh čtenáři příjemnějším učiniti, užil methody sokratické, složiv ono dílo na spůsob rozmluvy mezi otcem a dětmi. Pro důležitosť filosofickou toho spisu založil na něm Hanuš dílo své „Rozbor filosofie Tomáše ze Štítného“, r. 1852 Maticí českou vydané.

Ale většina spisův slavného učence našeho jest obsahu mravoučného. Literarní snaha jeho vedla jej předkem k tomu, aby vštěpoval lidu pevné přesvědčení náboženské a šlechetné zásady mravní.

Traktáty tohoto směru jsou buď práce původní neb dle jiných spisův cizojazyčných složené; i uveřejněny jsou

tiskem aspoň z větší části ve dvou vydáních. První opatřil K. Jar. Erben titulem „Tomáše ze Štítného knížky šestery o obecných věcech ~~křesťanských~~“, jež vydala r. 1852 universita Pražská na památku svého pětisetletého trvání. A druhý spis „Thómy z Štítného knihy naučení křesťanského“ upravil k tisku bibl. Vrťátko, i vydán jest l. 1873 na oslavu stoleté památky narozenin Jungmannových sborem Matice české. Homilie

Oba řečení spisové jsou, jakož dotčeno výše, směru vzdělávajícího s tím však rozdílem, že první, Erbenem vydaný, ustanovil Štítný sám hlavně pro své dítky, druhý pak pro širší obecenstvo, pročež také obšírnější jest prvního; obsahujeť asi 17 didaktických traktátův, kdežto první jich jen osm v sobě drží.

Všickni spisové Štítného záhy hojně přepisováni a pilně čítáni byli. Jsouť psáni tak živým a jadrným slohem, že neodolatelně dojímali mysl i srdce čtenářův. Štítný pronášel se vždy spůsobem případným: psalť prostě a zřetelně, chtěl-li k rozumu mluviti; užíval řeči živé a názorné, obracel-li se k srdci; sloh jeho býval řečnický, duchem biblickým se nesl, chtěl-li přesvědčením a vůlí lidskou hnouti. A jeden z hlavních prostředků, jimiž Štítný sloh svůj tak líbezným činil, záležel v hojném užívání obrazův přírodních. Jak vznešené mínění o přírodě měl, o tom svědčí slova jeho, když dí: „Svět jest jako kniha, kterou ruka, já mním, moc a moudrosť boží napsala; všeliký tvor jest jako slovo v té knize, jež o boží moci a moudrosti svědčiti má. Tu přijde, jak se to stává, jeden, vidí tu knihu a pohledne do ní; však co každé slovo znamená, neví. Přijde druhý a chválí zevnějšek knihy, jak skvostně jest vázána, a třetí velebí zase její dobré písmo; jediné duševní člověk rozumí smyslu, který ve slovech jest.“

Závěreční úvaha o Štítném. Spisovatelská činnosť Štítného jest vzácným úkazem v dějinách 14. věku.

Stěží by bylo nalézti spisovatele v jakékoliv literatuře evropské, který by byl za oněch dob, kde samospasitelná latina pokládala se za jediný vzdělaný jazyk, národní písemnictvi byl obohatil a ušlechtil tak hojnými a dobrými plody. Jest sice pravda, že idey, Štítným hlásané, jsou nám již odjinud namnoze známy, i že forma, v nížto je odíval, pro naše časy nehrubě se hodí; přes to však jsou spisové jeho vzácné důležitosti filologicko-historické. Poskytují zajisté jazykozpytci nejlepšího vzoru vzdělané prosy staročeské; kulturní historik nalezne v nich bohatý material k poznání socialních, politických a církevních poměrů 14. století a vyrozumí spolu i tomu, jak mocně jediný onen osvícený muž působiti dovedl v jemnou mysl národu, veda lid v jisté míře k přemýšlení samostatnému a napravování mravův velice pokleslých. Jako předtím Matěj z Janova důkladnými spisy vědeckými, latině psanými, budil ducha badavého, jako Milič z Kroměříže ohnivou výmluvností svou vybízel lid k životu ctnostnému: tak Štítný spisovatelskou činností svou sloužil oběma dotčeným směrům, a to spůsobem vůbec srozumitelným a dojemným.

Vedle vzdělavací literatury, jižto representoval nejvýtečnější spisovatel 14. věku, pěstováno v též době také již dějepisectví a právnictví.

3. Nejstarší dějeprava záležela v pouhém kronikářství. Skladatelé kronik či kronisté vypravovali příběhy prostě dle pořádku let, nevnikajíce u vnitřní spojitost dějin ani v povahu jejich aneb osob jednajících.

Tento prvotní spůsob dějepisectví vzděláván v středověku, jako u jiných národů, také v literatuře naší jazykem latinským, a přední skladatelé takových kronik náleželi k stavu duchovnímu jakožto nejvzdělanějímu v středním věku. I vynikl tehdáž nad jiné starý kronista Kosmas

(† 1125), děkan kapitoly Pražské, jejž jmenují také otcem dějepisectví českého. *)

Po něm vzdělávali v 12. a 13. století také jiní dějepravu českou, spisujíce kronisticky i minulé i souvěké příběhy země české, a byli to opět jen osoby duchovní vysoko postavené.

První kroniku jazykem českým sepsal neznámý spisovatel na začátku 14. stol., která vůbec kronika Dalimilova sluje, a o níž svrchu již řeč byla. Jakkoli jest pramenem historickým dosti důležitým, přece sluší jí opatrně užívati jakožto díla stranného a básnického.

Větší péči o dějepravu českou ukázal v 2. polovici 14. stol. sám Karel IV. K rozkazu jeho sepsal Přibík Pulkava z Hradenína († 1380), některý čas rektor školy kolegiatní u sv. Jiljí, kroniku o zemi české po latinsku, již pak přeložil také na jazyk český. Pulkava vypravuje začátek dějin českých jako Dalimil, líčí zvláště neblahou dobu Otty Braniborského a končí smrtí králové Alžběty r. 1330. On byl první dějepisec, jenž psal prosou českou a přes všecko učené vzdělání zachoval ve slohu svém ryze český ráz.

Též z vůle Karla IV. převeden jest životopis jeho, jejž on sám latinsky sepsal, na jazyk český, opět nejspíš Pulkavou.

Než i cizích dějin a zemí si všímáno a spisy o nich jednající na česko vykládány. Tak vzdělal Vavřinec z Březové, mistr university Pražské, bez pochyby na začátku 15. stol. oblíbený tehdáž cestopis Angličana Jana Mandevily „Cestu po světě," konanou r. 1332—1335; tolikéž přeložil z latiny Kroniku o římských císařích. Nejdůležitější však toho druhu práce jest výborný překlad znamenitého cestopisu „Million", či vypsání zemí východních, zvlášť veliké říše Kublaje chána. **) Kteréžto dílo sepsal dle vlastních zkušeností slavný cesto-

*) Tomkův výtečný překlad kroniky Kosm. viz v díle „Prameny dějin českých" z r. 1873.

**) Vyňatky z Millionu a z jiných děl zde připomenutých viz ve Výboru z Literatury České I. a II. díl; pak v Děj. řeči a lit. čes. od A. Šembery; z cestop. Mar. Pola Čas. Č. M. 1873.

vatel benátský Marko Polo asi ku konci 13. století, jak se podobá, po latinsku, načež v 14. věku do rozličných jiných řečí přeloženo jest. Kdož český překlad učinil, na jisto říci nelze, ač k pravdě nepodobno není, že Vavřinec z Březové sepsati jej mohl.

---

4. Právnictví v Čechách vzděláváno také ode dávna; což z toho na jevo jde, že již v nejstarší památce literatury české, v Rukopise Zelenohorském, právní pře byla předmětem básně, v nížto patrně jeví se živý smysl pro spravedlnosť vůbec a pro domácí práva i zákony zvláště. Výslovně připomínají se tam zákony věkožizných bohův a desky pravdodatné, ano na konci Libušina soudu dí Ratibor: „Nechvalno nám v Němcích iskati pravdu; u nás pravda po zákonu svatu, juže prinesechu otci naši...“ Což patrně naráží na zákony, jež od starodávna v zemi se zachovávaly. Leč z pohanských dob krom oné básně jiných památek nemáme, v křesťanském pak středověku věci právní a soudní zprvu jenom latině spisovány byly. Ale v 14. století pronikla posléze i v tom odvětví literarním tak jako v dějepisectví řeč česká.

Nejstarší památka právnictví po česku sepsaná jest „Kniha starého pána z Rožmberka“ z první čtvrti 14. století.

Líčí se v ní obyčeje u vedení rozličných pří a spolu pravidla právní v tom zachovávaná, a to vše tak podrobně, že jasného pohledu nabýváme na celé ústrojí práva českého na začátku 14. věku. Ale kniha tato není pohříchu celá. Jméno má nepochybně od Petra z Rožmberka, nejvyššího komorníka král. čes. (1312—1341), jemuž náležela.

Ona kniha jest veledůležitou pomůckou k poznání staročeských obyčejů soudních i staročeského jazyka právnického.

Druhý přední právnický spis této doby jest „Výklad na právo zemské“, jejž sepsal ku konci 14. století Ondřej z Dubé († 1412), nejv. sudí král. českého.

Spis te[illegible] vykládá spůsob, jakým vedlo se právo při soudě zemském, [illegible]ž spisovatel dle zvyklosti dávné i dle zkušenosti vlas[illegible] [illegible]evrubně popsal. Spolu poznáváme z něho přední soud[illegible] [illegible]echách, soud dvorský, duchovní a zemský.

Slavný [illegible] [illegible]dřej z Dubé založil z veliké části dílo své na knize Rož[illegible]erské i stal se takto následovníkem neznámého spis[illegible]tele téměř o sto let staršího, ale spolu byl předchůdcem [illegible]vnějšího ještě právníka, Viktorina ze Všehrd, jenž zase o [illegible] let později se proslavil.

Mimo j[illegible]ovaná čelnější díla právnická náležejí do této doby ještě spisové [illegible]: 1. „Řád práva zemského", jenž obsahem poněkud se podobá K[illegible]e Rožmberské. 2. Majestát Karla IV. (Majestas Carolina) o spr[illegible] království českého z r. 1348. 3. Řád korunování krále českéh[illegible]z nařízení Karlova nejprvé latinsky sepsaný a potom na český jaz[illegible] přeložený. 4. Rozličná práva manská a městská. —

Na k[illegible]i buď ještě doloženo, že v I. době povstali také skrovní ar[illegible]očátkové českého slovníkářství. Přede vším zde [illegible]enovati sluší glosy české v glosáři latinskoněmeckém [illegible]onstanckého biskupa Salomona († r. 920). Spis ten [illegible]vá se v čes. Museum a obsahuje nejen velmi krásné d[illegible]nomalby, jež k nejstarším a nejvýtečnějším památká[illegible] staročeského umění náležejí, nýbrž vedle německýc[illegible]s také české, kteréžto i v ohledu jazykozpytném i kultu[illegible] důležité jsou. Psány jsou r. 1202. — Sem též ná[illegible] Rozkochaného vokabulář latinskočeský, sepsaný mezi [illegible]em 1360—1364 a j. —

[illegible] všeho, což v přehledu tomto o prose české jest pově[illegible]o, jde na jevo, že v této první době písemnictví česk[illegible]o vedle literatury mravoučné zvláště právnictví se vzd[illegible]valo, dospěvši i k vzácným spisům původním. A rov[illegible]u měrou prospíval také jazyk právnický, tak že již ku [illegible]onci 14. věku (asi od r. 1379) první listiny české mí[illegible] latinských vydávati se začaly; ano nedlouho potom [illegible]em přibývalo, až posléze za Václava IV. veškeré veřejné dálo se jazykem českým.

DOBA DRUHÁ.

Povaha její.

Druhá doba literatury české, jdoucí od r. 1410 až do r. 1620, sluje též, jak v úvodu vyloženo, mužným věkem písemnictví českého; a jakož předešlá doba, jmenovitě v první části své, prospívala u výtečném básnictví, tak zase tato perioda zvláštní plodností v literatuře prosaické honositi se může.

Již literarní činnosť Štítného, vyznamenávajíc se jadrnou prosou, učinila vedle právnictví chvalný začátek k takovémuto přechodu z básnictví k prose; avšak utvrzena jest proměna tato i jinými příčinami, které nejen u vzdělání jazyka českého vůbec, nýbrž zvláště u vývoj prosy mocně působily. Z takovýchto příčin sluší zde předkem vytknouti literarní činnosť Jana Husa a Jednoty bratrské, pak působení humanismu v Čechách.

M. Jan Hus byl mimo jiné i opravcem pravopisu českého. Za času jeho nalézaly se v dobropísemnosti české zmatky veliké. Bylať abeceda latinská základem spisovné řeči; ale poněvadž neměla zvláštních písmen·k označení ryze českých či slovanských zvukův, jako jsou *č*, *ď*, *ň*, *ř*, *ž* a p., tedy znamenány jsou tyto všelijakým spůsobem, často jeden zvuk dvěma i třemi literami, z čeho druhdy i nejasnosť v psaní povstávala. Nad to délka samohlásek označována zdvojováním jich, rozdílu pak mezi *i* a *y* naprosto nešetřilo se, ano *y* téměř zobecnělo. Hus chtěje tyto vady odstraniti, doplnil abecedu latinskou písmeny

zvláštními, opíraje se o staroslovanštinu. A k tomu konci navrhl nejprvé znaménka rozlišovací či diakritická, naznačiv souhlásky tečkou k vyjádření zvuků slovanských (*ċ, ṡ, ż*,.. = *č, š, ž*), délku pak samohlásek čárkou (*á, é, í, ó, ú, ý*); posléze vytkl rozdíl mezi *i* a *y*, ono po měkkých, toto po tvrdých souhláskách klada. Kterážto pravidla obšírněji vyložil ve zvláštním spise latinském. Jednoduchosť, určitosť a důslednosť jejich byla na bíledni; nic méně teprv Jednotou bratrskou během 16. století nabyla obecného rozšíření v literatuře české a stala se základem dnešního určitého pravopisu našeho. *)

Avšak vedle této zásluhy Husovy slušno připomenouti ještě jinou stránku z literarního působení jeho. Hus jakožto nadšený horlitel pro opravy církevní musil hleděti k tomu, aby jasným, ano prostonárodním spůsobem šířil myšlenky své mezi lidem; působilť jakožto horlivý kazatel nejen v Praze, ale i po krajích. Byl tedy úmysly svými přirozeně k tomu veden, aby bedlivě všímal si mluvy obecné. A že tak činil, nevychází jen z podstatných zpráv, že byl kazatelem oblíbeným, ale i z českých spisův jeho, které vesměs o tom svědčí, že Hus ušlechtiv řeč lidu obecného, povznesl ji na jazyk spisovný. Kráčel zajisté touž cestou, na jakou nastoupil svého času proslulý Štítný; oba snažili se vzdělávati řeč obecnou, aby z ní učinili prostředek nejlepší k poučování národu samého, jen že Hus v té věci dále zašel než předchůdce jeho, s mluvou lidu ještě více se spřáteliv.

Ku vzdělání literatury české přičiňovala se též J e d n o t a b r a t r s k á, tato, ať tak díme, duševní dědička kazatele Betlemského.

Společnosť tato náboženská, povstavši v polovici 15. století, nabyla teprv v 16. věku znamenité důležitosti

*) Dobropísemnosť M. J. Husi vydal Šembera r. 1857.

pro literaturu českou, když princip stálého pokroku a zdokonalování, jehož starší strana se vzdalovala, pojala v učení své. Z té příčiny pěstovala se vzácnou horlivostí školství a hlavním předmětem vyučování stala se mateřská řeč, jižto nejpřednější učenci Jednoty bratrské nepřestávali vzdělávati, úsilovně o to se snažíce, aby jazyk lidu co nejlépe povznesli a ušlechtili. Odkudž si jest také vysvětliti, že mnozí z předních stylistův 16. a 17. věku k bratřím náleželi, jako byli Jan Augusta, Jan Blahoslav, Karel Žerotín, Amos Komenský a mnozí jiní.

Nad to Jednota i tím prospěla písemnictví českému, že kněhtiskařství v Čechách a na Moravě znamenitě rozšířila. Tak založila ku konci 15. stol. kněhtiskárnu v Mladé Boleslavi a začátkem 16. století v Bělé a v Litomyšli, kteréžto město bylo až do r. 1547 předním středištěm Jednoty. Ale když po tomto roce byli bratří v Čechách těžce pronásledováni, stal se Přerov na Moravě předním sídlem Jednoty, kdež bratří podobně tiskárny zakládali, z nichž hlavně Ivančická proslula, která později r. 1578 do Kralic přeložena jest.

Konečně za třetí příčinu, která písemnictví českému, ze jména prose nemálo prospívala, položen svrchu humanismus.

Studium klassických řečí a literatur, řecké a latinské, čili tak řečený humanismus počal se v Čechách ujímati teprv v 2. polovici 15. věku za krále Jiřího z Poděbrad. Jan z Rabšteina ztráviv několik let v Italii, kdež po delší již čas humanismus kvetl, navrátil se do Čech a šířil zde lásku k studiím klassickým. A již r. 1462 počal Řehoř Pražský na universitě Karlově vykládati klassiky latinské, zvláště Virgila.

Za panování Vladislava II., když za příčinou katolické dynastie opět užší spojení země české s Italií nastalo, prospíval humanismus v Čechách ještě více. I bylo

záhy rozeznávati dvojí druh humanistův českých. Jedni poznavše výtečnosti spisův klassických, ze jména jadrný obsah a stylistickou uhlazenosť jejich, nepřestávali se kochati v nich, snažíce se přitom, jazykem latinským napodobovati slavné vzory literatury starořímské. Těmto učencům byly klassické studie účelem, na němž přestávali, nedbajíce přitom o vzdělávání jazyka národního. V popředí této třídy humanistův nalézal se Bohuslav z Lobkovic a na Hassišteině († 1510), jenž patřil k předním učencům svého věku vůbec.

Boh. z Lobkovic procestovav za studiemi klassickými Italii, Řecko, Egypt a jiné země, vrátil se do Čech, kdež vědy a umění štědře podporoval. Na hradě svém Hassišteině v Žatecku choval bibliotéku, zvláště klassikův řeckých a latinských, která k nejbohatším a nejvzácnějším tehdejší doby náležela. Spisy, jež Boh. z Lobkovic složil, i básnické i prosaické, vynikají latinou právě klassickou; výbor z nich podal nám u výtečném překladu K. Vinařický r. 1836 s důkladným životopisem Lobkovicovým.

Řečená třída humanistův šířila sice velmi klassická studia v Čechách, ale nehrubě působila v zvelebování řeči a literatury české.

Zcela jinak chovali se u věci této oni humanisté, kteří rovněž horlivě klassicismu oddáni byli, ale nepokládali této snahy za jediný cíl, nýbrž za pouhý prostředek k záměru šlechetnějšímu. Šlo jim zajisté o to, aby poznajíce výtečnosti literatur klassických, přenášeti je mohli v jazyk český a tou měrou zvelebili jej i formalně i materialně. V čele těchto humanistův byl Viktorin Kornel ze Všehrd, právník svého času na slovo vzatý. Jemu po boku stáli Řehoř Hrubý z Jelení († 1514), Václav Písecký († 1511), Mikuláš Konáč z Hodištkova († 1546) a j.

Cíl a konec šlechetných snah humanistův těchto nejlépe naznačil Viktorin Kornel ze Všehrd, vydávaje r. 1495 spis sv. Jana Zlatoústého „Kniha o napravení padlého“ v překladu českém, těmito slovy: „I vyložil sem (tuto knihu) také z té příčiny rád, aby se

jazyk náš i tudy šířil, šlechtil a rozmáhal; neb není tak úzký ani tak nehladký, jako se některým zdá. Hojnosť a bohatství jeho z toho můž' poznáno býti, že cožkoli řecky, cožkoli latině můž' pověděno býti, totéž i česky. A není těch knih žádných, řeckých ani latinských, leč bych se já milostí jazyka svého pojat jsa mýlil, aby v český obráceny býti nemohly. Co se pak hladkosti jeho dotýče, nevím, by tak výmluvně, tak ozdobně, tak lahodně všecko jazykem tím pověděno býti nemohlo, jako řeckým nebo latinským, bychom se toliko snažili, a jední mimo druhé chvátali, abychom jej vyzdvihali; tudíž by jazyk český hojný, mnohý, vytřený a sebe světlejší viděn býti mohl a pulerovanější. — Nechť jiní knihy nové latině píšíc skládají a římský jazyk, vody do moře přilévajíc, šíří, ač i těch velmi málo u nás jest; já knihy a sepsání starých a právě dobrých lidí v českou řeč překládaje, chudého chci raději obohatiti, nežli se k bohatému špatnými dárky a jemu nevděčnými lísaje, pohrdán a potupen býti. Ačkoli také bych mohl latině snad tak jako jiní mně rovní psáti, ale věda, že jsem Čech, chci se latině učiti, ale česky i psáti i mluviti. . . .“

A jakož Jednota bratrská hleděla udržeti prostonárodní živly v spisovné řeči, tak zase škola klassických učencův vlévala do ní ušlechtilé přednosti jazykův starých, odkudž přicházelo vždy více obratův a ozdob latinské řeči ve sloh český. I ač nejedni v tom poněkud dále zašli, než slušelo, přece dospěla jmenovitě prosa česká v 2. polovici 16. a začátkem 17. věku nejvyšší uhlazenosti.

Tyto a podobné příčiny napomáhaly nemálo k rozvíjení se literatury české v 16. a na začátku 17. století. Jakou měrou se to dálo, budiž vyloženo i v básnictví i v prose.

A. Básnictví.

a) Básnictví světské.

Poesie toho věku vzala velkou proměnu, a to nikoli na prospěch svůj. Přispívala k tomu jednak vážnější povaha života národního, v němž znenáhla takové otázky vrchu nabývaly, které především rozum a vůli lidskou zaneprazdňují a tudy také povahu národní opravdovější

činí. Husitské války jakož i další postup sporů náboženských nesvědčily takéž hrubě plodivosti básnické. K tomu přistoupil neblahý účinek humanismu v příčině básnictví českého.

Týž mohl sice poobčerstviti aspoň prostředně Parnas český, ježto krasocit šlechtil a známosť starobylostí i vznešených dějin starověkých rozšiřoval. Ale pohříchu probouzeje nadšení pro starý věk, odvracoval básníky domácí od básnění českého, tak že unešeni duchem klassickým skládali plody své z většího dílu jen jazyky starými, jmenovitě latinským. A tak stalo se, že za nejlepší doby studií klassických, kdež celá řada básníkův dosti dobrých latině veršovala, Parnas český jen málo ctitelův a ještě méně dobrých pěstitelův měl.

Nejznamenitější básník latinský na konci 15. a na začátku 16. věku byl výše již řečený Bohuslav z Lobkovic. Pojav vznešeného ducha básníkův latinských a řeckých z původních děl jejich a jsa nadán básnickým duchem, vzácné dokonalosti dosáhl v básnictví latinském. Vedle něho prosluli též Jan Šlechta ze Všehrd († 1522), Zikmund z Jelení, jejž sám slavný Erasmus Rotterodamský nad jiné vychvaloval. — Latinské básnictví zmáhalo se v 16. století jednak působením Matouše Kolinského na universitě Pražské, jednak štědrým podporováním básníkův skrze Jana Hodějovského z Hodějova († 1566) znamenitě, až za Rudolfa II. nejvyššího rozkvětu dosáhlo. Nákladem dotčeného Jana staršího z Hodějova vydány pod titulem „Farragines“ celé sbírky latinských básní. Také později od rozličných básníkův takové Farragines vydávány, v nichž důležité soukromé i veřejné příhody se opěvaly. — K předním básníkům latinským této doby náležejí: Matouš Kolinský († 1561), Jan Šentingar z Hvožďan († 1554), David Crinitus z Hlaváčova († 1586), Prokop Lupáč († 1587), Petrus Codicillus z Tulechova († 1589), Tomáš Mitis († 1591), Carolides z Karlsperka († 1612) a j. Mnohý z nich z přílišné horlivosti pro jazyk latinský přeložil jméno své české do latiny, takto napořád se nazývaje. Tak u př. Tichý pojmenoval se Mitis, Knížek Codicillus, Vlasák — Crinitus a t. d.

Příti toho nelze, že mnohé plody latinských básníkův našich jsou velmi zdařilé, svědčíť nejen o řídké obratnosti

u veršování latinském, ale i o nadání básnickém. Jest tedy nepochybné, že mnohý z tehdejších poetův mohl obohatiti naši literaturu básnickou, kdyby byl česky psal. Sluší tedy o nadání mnoha básníkův tehdejších souditi toliko prostředně, a sice z latinských skládání jejich. Avšak ačkoli četní tito básníci pro poesii českou byli jako ztraceni, nelze přec toho popříti, že k oslavení jména českého aspoň na poli humanismu přispěli, podavše spolu jasný důkaz, jaké množství nadaných hlav básnických země česká tehdáž zplodila.

Vedle básnictví latinského pěstována poesie světská též po česku, ač s prospěchem nehrubě vzácným. Nejprvé za válek husitských skládány básně válečné a satirické. Sem patří přede všemi Táborská: „Kdož jste boží bojovníci a zákona jeho", již složil Bohuslav z Čechtic; pak píseň o vítězství před Ústím: „Slušíť Čechům zpomínati", „O zajetí Sigmunda Korybuta v Praze" a j. *)

Tyto písně válečné jakož i mnohé jiné husitské pronášejí mužnou sílu a jadrnou řeč.

Satirických básní zachovalo se nám mnoho z 15. i ze 16. století; na mnoze vyjadřují nechuť a nepřátelství rozličných stran náboženských proti sobě. **) Nejedny z nich vynikají aspoň ostrou satirou, mnohé však jsou pouze písněmi hanlivými beze vší básnické ceny.

Z poesie 15. věku vytknouti zde sluší allegorickou báseň „Hádání Pravdy a Lži", již v mládí svém složil a králi Jiřímu připsal slavný později právník český Ctibor Tovačovský z Cimburka. Báseň tato, ač obsahem i provedením nehrubě zdařilá, vždy přece svědčí o nevšedním nadání spisovatelově a jeho velké zběhlosti v písmě svatém. — Sem také patří „Májový sen", jejž napsal Hynek z Poděbrad, syn krále Jiřího. Pamětihodna jest tato báseň pro vzácnosť skladatele svého, nikoli však pro cenu básnickou. Líčí

*) Výbor z liter. české II.

**) Některé též ve Výboru z lit. čes. II. a j.

sice krásu jarní přírody v obrazech dosti živých; ale místy nešetří slušnosti, jest rozvláčná, vynikajíc zároveň spíše svým rymovaným veršováním než pravou poesií.

Mezi básníky světskými 16. a 17. věku poněkud nad jiné předčili Mikuláš Dačický a Šimon Lomnický, onen více obsahem svých básní, tento pak lepší formou a velikou plodností.

Mik. Dačický z Heslova (1555—1626) byl veselý šprýmovník a satirik, ale upadal často v sprostáctví. Spis jeho „Prostopravda“ obsahuje rozličné veršované rozmluvy, písně a průpovědi, potom mnohé básně mravokárné, jež ostře dotýkají se rozličných stavů společenských, řečníkův při soudech, lékařův a j. Nalézá se tam mnohý zajímavý obraz kulturohistorický, ač ve formě druhdy lehkovážné a sprosté. *)

Nad Dačického vynikl plodností Šimon Lomnický z Budče († po r. 1622).

Za nejdůležitější práci Lomnického pokládá se vůbec „Krátké naučení mladému hospodáři.“ Jádro spisu jest výborné; obsahujeť mnohé popisy tehdejších obyčejův a mravův, podává tedy hojný material ku poznání socialního života v 16. věku. Čteme tam též mnohé pravdy a dobrá naučení pro život, kteréž sice z větší části odjinud váženy, Lomnickým však v plynný sloh a verš uvedeny jsou. Jakož spis právě řečený již dosvědčuje, jevil Lomnický v literarní činnosti své jakousi snahu mentorskou, broje proti neřestem doby své, jako by je vší mocí vykořeniti chtěl. K témuž cíli směřovali také jiní spisové jeho, ze jména: „Kupidova střela“, „Pýcha života“ a „Tobolka zlatá“. Z nichž nejlepší jest Kupidova střela, kdež Lomnický plynným veršem kárá nepravosti svého času a vypisuje zlé následky nezřízených žádostí v přečetných příkladech.

---

*) Časop. Čes. Mus. 1854.

Paměti hodno jest, že dotčený spis „Kupidova střela“ dostal se též do rukou Rudolfa II., jenž vědy a umění štědře podporoval a při dvoře svém na hradě Pražském množství učencův a umělcův choval. Týž panovník přečet Kupidovu střelu, oblíbil si spisovatele tou měrou, že povolav jej na hrad, daroval mu roční plat a erbovní list „z Budče“; ale že by byl Rudolf Lomnickému také titul korunovaného básníka udělil, toť historicky doloženo není.

Jiný spis Lomnického jest „Hádání nebo rozepře mezi knězem a zemanem.“ Zeman hájí řádu světského, kněz pak duchovního. Rozmlouvají spolu o přednostech stavu svého; v kterémžto zápase posléz zeman nad knězem dialektikou svou zvítězí. — Lomnický si v té práci dost obratně a vtipně počíná, jmenovitě pokud v dialogu představuje, jak živě každý z obou zápasníkův důvody své uvádí a protivníkovy vyvracuje.

Kromě vyložených spisův složil Lomnický ještě mnoho básní k zvláštním příležitostem. Avšak všecky tyto i ostatní plody jeho nesvědčí o nadání básnickém. Lomnický neměl do sebe ani vznešených myšlenek ani ušlechtilého vzletu, nýbrž byl pouze obratným rymovníkem.*)

Lomnický pocházel z Lomnice v Budějovicku, odkudž také jeho jméno; požíval veliké přízně dědičného pána svého Viléma z Rožmberka, jemuž také mnohý literarní plod svůj připsal.

Povahy byl Lomnický velmi nestálé. Dříve pochleboval v písních Fridrichovi Falckému a stavům pod obojí; ale po bitvě Bělohorské psal zase proti nim, ze jména složil potupnou píseň o stavích, jenž dne 21. června 1621 na Staroměstském náměstí odpraveni jsou.

Nejedni o Lomnickém tvrdili, že po bitvě na Bílé hoře byl vězen, přísně trestán, načež prý v takovou bídu upadl, že musil až do své smrti na Pražském mostě za almužnu žebrati, odkudž prý na pozdějších písních také Ptochaeus (Žebrák) se podpisoval.

Než to vše vymyšleno teprv později. Byl sice pro obojetnost výše psanou od kommisse na hradě Praž. příkře pokárán, dále však stíhán nebyl. Podpis jeho „Ptochaeus“ pochází odtud, že Lomnický, jehož rodné jméno bylo Žebrák, toto své jméno dle tehdejšího spů-

---

*) O Lomnickém viz Čas. Čes. Mus. 1860, 1863 a 1864.

sobu pořečtil v Ptochaeus. A z toho názvu bez pochyby napotom povstala výše dotčená bájka o bídném stavu Lomnického po bitvě Bělohorské.

Ze všeho, což svrchu o básnictví světském pověděno, viděti jest, že tento druh poesie nepovznesl se větším dílem ani na míru prostřední ceny básnické; plody jeho mají sice některou důležitosť kulturohistorickou, v umělecké příčině jsou však namnoze jen chatrné.

b) Básnictví duchovní.

Touž měrou, jakou klesalo básnictví světské v této době, prospívalo básnictví duchovní. Jakož na svém místě řečeno, zpěv církevní již za Karla IV. utěšeně vzděláván. V následujících stoletích u věci této pilně pokračováno. Již M. Jan Hus mnohé duchovní písně složil, které později také do kancionalů bratrských pojaty jsou. Nejvíce pak vzdělávala duchovní básnictví Jednota bratří českých. U ní zajisté záležely služby boží vedle kázání a modliteb hlavně v zpěvu sborovém.

Jakožto skladatelé písní duchovních prosluli v Jednotě zvláště Jan Lukáš (1447—1528), Jan Augusta (1500—1572), Jan Blahoslav (1523—1571), Martin Michalec z Litoměřic (1484—1547) a Adam Šturm (1530—1565). Nade všecky však předčil Jan Augusta, biskup Jednoty bratrské za Ferdinanda I., složiv dva díly duchovních písní obsahujících 20.000 veršů. *) Básně tyto jsou více rázu poučného než lyrického a jeví vesměs obrazy vznešené, logiku přísnou a řeč jadrnou. Augusta je skládal r. 1562 u vězení svém na Křivoklátě, kdež snad i od něho v trudných dobách dlouhé vazby zpívány byly. Mnohé povstaly hned zároveň s nápěvem; skoro ku každé položena jest melodie buď dle známých latinských neb českých písní.

*) Životy J. Augusty a Blahoslava viz „Rukověť“ od Jirečka.

Bratří, chtějíce ku vzdělání pobožnosti ve svých sborech písně co nejušlechtilejší sobě zjednati, vložili tu péči na starší a správce Jednoty. Ti jakožto nejvzdělanější a duševních potřeb nejznalejší měli uloženo, duchovní písně bratrské posuzovati a schvalovati z nich ty, jež při službách božích zpívati se měly. A z písní takto vybraných a schválených sestavovány jsou tak řečené kancionaly, o jichž úpravu i zevnější bedlivě pečováno. Každý sbor bratrský měl takový kancional, zpěvník či sborník zpěvův církevních, jež skládány buď dle nápěvů starších neb souvěkých písní národních, anebo bratří sami také melodie skládali, majíce mezi sebou i básníky i hudebníky nadané.

Kromě Jednoty záhy také jiné společnosti náboženské i pod jednou i pod obojí dbali o skládání takových kancionalů, buď českých neb latinských. Města, ba i soukromníci vespolek závodili v tom, aby měli na kůrech kostelních krásně upravené kancionaly, jakýchž mnohé až na časy naše zachovaly se. Nejedny z nich mají mnohonásobnou důležitost kulturohistorickou; neboť kromě ceny básnické jsou důležity svými nápěvy pro hudebnictví, malebně vyvedenými uncialkami pro malířství, ano i písmem a papírem svým mají nemalou cenu kulturní. Nad to obsahuje text kancionalů bratrských celý obor věro- a mravoučení bratrského, tak že, kdož obojí poznati chce, musí vedle konfessí bratrských také kancionaly studovati.

První bratrský kancional vydán jest r. 1505 pod jménem „Písně chval božích“ nejspíš v Mladé Boleslavi, kdež l. 1500 tiskárna bratrská se již nacházela. R. 1519 vyšlo druhé vydání původem bratra Lukáše v Litomyšli, kdežto třetí vydání r. 1541 v Praze se učinilo, podle něhož menší kancionaly příruční se tiskly.

N e j v ý t e č n ě j š í k a n c i o n a l y b r a t r s k é vydány jsou teprv v druhé polovici 16. století. Zmáháním se Jednoty nastala potřeba velkých kancionalů; pročež spů-

sobeno vydání nové. Péče o to svěřena jest dvěma starším Jednoty, Janu Černému a Janu Blahoslavovi. Ale poněvadž za Ferdinanda I. po osudném roce 1547 bratří v Čechách pronásledováni byli, pročež staráno se o to, aby onen velký kancional v cizině vytištěn byl. Správcové Jednoty obrátili se v příčině této do Polska k příznivci svému Lukáši hraběti z Górky, jenž na svých statcích bratří, když r. 1548 z Čech vypuzeni byli, přijal. Kancional bratrský také vytištěn jest na zámku jeho řečeném Šamotuly (Samtern, na sever od Poznaně) r. 1561, odkudž kancionalem Šamotulským sluje.

Když potom za Maximiliana II. bratřím větší opět volnosti dostalo se i v zemích českých, vydán jest r. 1576 kancional v Ivančicích, kdež asi r. 1562 tiskárnu zřídili, která r. 1578 z Ivančic do Kralic na panství Žerotinské přeložena jest.

Tento kancional jest větší ještě nežli Šamotulský a snad nejkrásnější kniha česká, jež za celé druhé doby vůbec v literatuře naší vyšla; jest to pravá chlouba umění typografického a dřevořezného.*)

Sluší zde doložiti, že důvtipný Jan Blahoslav, pořádaje písně pro kancionaly, ze jména pro Šamotulský, poznal nedostatky zpěvu a prosodie české, i pokusil se pak o theorii zpěvu ve zvláštním spise r. 1558 vydaném. I položil v něm za základ prosodii časoměrnou, kteráž napotom v Jednotě vždy více se vzdělávala, až posléze u výtečných překladech žalmův svého vrchu dosáhla.

Také v této době pokračováno jest v překládání žalmův; překlady pak tyto byly tím věrnější a vzletnější, čím důkladněji písmo sv. zatím poznáváno, a jazyk zdokonalován byl. I v tom nemálo prospěla Jednota, z jejíhožto středu právě též nejlepší překlad písem sv. (biblí Kralická) pocházel. První bratrský překladatel žaltáře byl Jiří Strejc

*) O kancionalech viz Čas. Čes. Mus. 1862.

ze Zábřehu na Moravě (1536—1599), jenž rymovaný překlad žalmův Davidových učinil.

Ale nejvýtečnější překlad celého žaltáře pochází od slavného Amosa Komenského, o jehož vzácnosti na svém místě pověděno bude. — Dále pěstovala se i v této době poesie dramatická na základě náboženském i biblickém.

O vzniku her divadelních toho spůsobu povědíno již v době předešlé. Během 16. století zmáhalo se umění toto u větší ještě míře, ze jména přičiněním jezovitův.

Hry takové spisovány s počátku také v tomto věku jazykem latinským, později podával se text latinský a český a posléze též pouze český. Provozovány takové hry v kolleji jezovitské skrze žáky aspoň dvakráte do roka, obyčejně na začátku školního roku na podzim a pak o masopustě. První hry skrze jezovity ustrojené provozovány byly r. 1558 a 1560 v kolleji jejich. Druhdy dála se také podobná představení na dvoře hradu Pražského. Dne 15. října 1567 představovali žáci na dvoře v kolleji jezovitské truchlohru „sv. Václav, mučenník“ poprvé jazykem českým, jižto složil M. Mikuláš Salius; sešlo se k tomu tak četné obecenstvo, že na dvoře téměř ani místa dosti nebylo. Zvláštního oblíbení také dosáhl již dříve kus „Judita“, z němčiny na česko přeložený Konáčem z Hodištkova.

V tomto oboru dramatiky náboženské pracoval také svrchu již jmenovaný Šimon Lomnický, z jehož her nejznámější jsou: „Triumf aneb komedie o vítězství syna božího“, „Tři ženy u hrobu Kristova“ a „Vzkříšení Páně“.

Ale všemi těmito plody dramatickými nezískalo básnictví české naprosto nic. Jsouť básně obsahem bez ceny a formou beze všeho rozměru, pouhá rymovaná prosa. —

Také v této době rozličné romany se skládaly. Kronika Trojanská i roman o Alexandru Velikém zůstávaly dosud čtením vůbec oblíbeným. Vedle nich čítaly se však též pilně i povídky o Bruncvíkovi, Genovefě, Melusině, Mageloně, Eulenšpieglovi a j. Byly z většího dílu přeloženy z německé řeči. Mocný proud protestantismu, jenž v 16. stol. vždy více do Čech se valil a mnohonásobné styky mezi Čechy a Německem spůsobil, nepochybně hlavní

toho příčinou byl, že cizí předměty též v zábavné literatuře národní vrch obdržely, kdežto pověsti a pohádky domácí zůstávaly bez povšimnutí.

Všecky tuto podané zprávy o poesii této doby zjevně dokazují, že za příčinou ideí náboženských tehdáž převládajících literatura básnická na mnoze se nesla směrem poučným a reflektujícím, a že celkem, ze jména poesie světská, hrubě neprospívala; jediné písně duchovní ukazovaly jakési nadání básnické, ježto hlubokou zbožnosť a pevné přesvědčení náboženské i prostě i nadšeně pronášely a jadrné řeči národní věrnými zůstávaly.

B. Prosa.

Lépe než básnictví prospívali v době této rozliční druhové české prosy; vzdělávána tu literatura náboženská, potom právnictví, dějepisectví, mluvnictví, cestopisectví a jistou měrou i nauky mathematicko-přírodopisné.

1. Literatura náboženská. Vedle povahy oné doby bylo samo sebou přirozeno, že i v písemnictví českém mocně se jevil směr náboženský. Povstaloť znenáhla ve vlasti naší několik vyznání, jež mezi sebou celé věky neustálý boj vedla. Neboť při straně nekatolické rozeznáváni staří kališníci či utrakvisté, kteří se jediné kompaktáty od obecné církve dělili, pak protestanti a čeští bratří; a kromě těch měla také stará církev katolická své vyznavače, kteří se prostě pod jednou nazývali. A každá z těch společností náboženských snažila se dokázati přesnosť a správnosť dogmatiky své, aby oprávněnosť svou ne-li výhradní, tedy aspoň rovnou s ostatními provedla. A z této příčiny povstalo veliké množství rozličných spisův dogmatických a polemických, které pohříchu na mnoze stranickou předpojatostí naplněny jsouce, pro literaturu boho-

sloveckou nehrubě důležity jsou; karakterisují toliko povahu doby tehdejší. Zde buďtež připomenuti jen někteří spisovatelé důležitější. Prvním z nich hned na počátku této periody byl M. Jan Hus.

Spisové jeho dílem latině, dílem česky psáni jsou; ony vydal Palacký, tyto Erben. Pro literaturu českou důležité jest hlavně vydání české. To skládá se z tří dílů a obsahuje nejprv mnoho menších i větších traktátův či pojednání, které na věro- i mravouku křesťanskou se vztahují. Mimo ta nalézá se tam několik nábožných písní, o nichž na svém místě již zmínka se stala; a posléze následují listové Husovi, z nichž někteří v žaláři Kostnickém psáni jsou.

Starší traktáty Husovy jsou ve smyslu katolickém vůbec nezávadné, nelišíce se hrubě od jiných spisů náboženských své doby. Ale když napotom v rozepři se octl s kněžstvem Pražským a horliti se jal na tehdejší zlořády v stavu duchovním, nešetře při tom ani samého papeže, tuť spor tento i do spisů svých přenesl. A toho času složil Hus nejdůležitější díla svá, v nichž také se jeví zbožná mysl jeho, rozhořčenosť nad nemravností onoho věku a prudké horlení pro opravy církevní. Hus patrně zahořel tak jako svého času Štítný pro čistou mravopočestnosť a pevné přesvědčení náboženské, ale veda si v tom rozhodněji a směleji, zašel dále v rozumování svém než Štítný, tak že se brzo octl v zjevném odporu proti církvi obecné. Praví ve Výkladu desatera božího přikázání (Erben I. str. 233) hlasatelům pravdy, i kněžím i nekněžím, takto: „Neroďte se báti těch, jenž tělo zabíjějí, abyste snad pro bázeň smrti nesvobodně mluvili . . .; netoliko ten jest zrádce pravdy, který přestoupě pravdu zjevně, místo pravdy mluví lež; ale také i ten jest zrádce pravdy, kterýž nesvobodně praví pravdu aneb nesvobodně pravdy brání, jíž hodné jest brániti.“

A chtěje bedlivému čtení písma svatého, dí: „Znamenajmež, že náš spasitel písmem se bránil; ale nebránil se řka: „Já jsem tvůj pán, neb tvůj bůh!“ Proti tomu jsou nyní antikristovi učedníci, jenž nechtí, by věrní křesťané písmem se bránili, aniž chtí, by zjevovali lidu obecnému písmo, a chtí, aby ihned po jich vůli činili, jakož oni káží; a když věrní chtí, aby oni písmo ukázali, tehdy řkou: „Toť jeden z nich! Toť Viklefista; neposlouchá církve svaté!“ míníce, že jich vůle nečiní.“ (Postilla st. 93.)

V příčině věro- i mravouky nejdůležitější traktáty Husovy jsou: Výklad víry, desatera božího přikázání, modlitby páně a pak nejčelnější spis Husův „Postilla“, obsahující výklady na čtení či evangelia nedělní celého roku. Obratná dialektika, veliká známosť písma sv. i svatých otců a konečně živý i jasný spůsob u vykládání pravd náboženských jeví se v znamenité míře v dotčených spisech. Postilla také již zhusta dotýká se zlořádův církevních. Ale nejostřejší v té příčině jest traktát Husův „o svatokupectví“, v němž bez obalu vykládá, kterak i papež i biskupové a ostatní kněžstvo, jakož i lidé světští hříchu svatokupectví se dopouštějí, a jaké z toho zlořády v církvi plynou, k jichž odstranění jisté prostředky Hus navrhl.

Z ostatních děl směru vzdělavacího nejdůležitějším se býti zdá spis „o poznání cesty pravé k spasení“, jinak také „Dcerka“ jmenovaný, v němž Hus prostředky, k bohumilému životu vedoucí, osobě ženské vykládá.

Co se posléze listův Husových tkne, ty jsou, ze jména ony, jež psal z Konstance, plny oddanosti do vůle boží, pevného setrvání v přesvědčení a důtklivých napomenutí krajanům, aby rovněž u víře pravé setrvali.

Ve všech spisech Husových, pokud jsou česky psány, jeví se celá jeho povaha; v nich složil celou mysl svou, své přesvědčení i spůsob, jakým šířil a vštěpoval učení své i jiným. A právě tento spůsob pronáší se zvláště

v světlém a jadrném slohu, na řeči prostonárodní založeném. Tak jako někdy Štítný odíval i Jan Hus myšlenky své v prosté roucho mluvy národní, již u větší ještě míře než onen znal a ušlechtil, až ji konečně povznesl na jazyk spisovný, jejž potom Jednota bratří českých co nejpečlivěji vzdělávala.

O spisech Husových praví Erben v předmluvě toto: „Již za života Husova přepisovány byly mnohonásobně spisy jeho, starší i pozdější, a některé i na pergameně s úpravou dosti znamenitou. Po smrti jeho za válek husitských nastala v tom na některý čas přestávka; ale tím horlivěji přepisováno bylo potom, totiž od čtvrtého desítiletí až do konce 15. věku, z kteréhožto času také nejvíce přepisů prací Husových se zachovalo, mezi nimiž některé velmi skvostné. Po vynalezení knihtiskařství byly hned na začátku 16. věku některé menší spisy Husovy tiskem vydávány po různu na rozličných místech, až potom l. 1563 v Norimberce vytištěna byla větší jich sbírka, v níž také Postilla se nalézala. Po bitvě Bělohorské v 17. a v 18. století již nic ze spisů Husových nebylo přepisováno ani tištěno, alebrž tím horlivěji mařeno a ničeno vše, co i jen zdaleka bylo v podezření jména a ducha Husova.“ —

Když potom po válkách husitských začala se církev česká vždy více drobiti, tu se také zmáhal výše dotčený směr polemický v literatuře náboženské. Ze spisovatelův čelnějších buďtež zde někteří jmenováni. Mezi katolíky proslul za krále Jiřího zvlášť Hilarius Litoměřický, děkan kapitoly Pražské, jakožto horlivý obhájce strany své pérem.

Soustavu věrouky kališnické složil M. Jakoubek ze Stříbra; ale pravým duchovním náčelníkem a zastancem strany této stal se M. Jan z Rokycan (1395 až 1471) či zprosta Rokycana jmenovaný, muž velmi důmyslný, učený a výmluvný. Bylť v poselství ku koncilu Basilejskému a na sjezdech s posly téhož sboru předním jednatelem až do uzavření kompaktat v Jihlavě (1436), pro kteréžto platné služby od stavův a kněží kališnických za arcibiskupa Pražského zvolen jest. Složil mnoho věro-

učných a polemických spisů, kteréžto však pro jiná zaměstnání jeho namnoze jen ve chvatu psány byvše, nevynikají hrubě ani obsahem ani slohem.

Kromě již jmenovaných vynikali ještě mezi katolíky: Stanislav ze Znojma, Štěpán Paleč, Jan Železný, Jošt z Rožmberka a Žídek; a mezi husity: Jeronym Pražský, Křišťan z Prachatic, Jan z Příbrami, Prokop z Plzně, Petr Mladenovic, Mikuláš z Pelhřimova, Korandové a j.

Důležitější jest literarní činnosť Petra Chelčického (1390—1460). Studovav některý čas na vysokých školách Pražských, trávil pozdější věk svůj v soukromí ve vsi Chelčicích u Vodňan, odkudž mu i jméno dáno. Tam, jak se zdá, dal se do samostatného považování o věcech božských a lidských, o přírodě a dějinách, o poměrech církve a státu, o mravích a právech společenských; ale spisy své skládati se jal teprv u věku dospělejším. I osvědčil se býti duchem tak důmyslným, že se mu nevyrovnal snad žádný z vrstevníkův a krajanův jeho. Podle povahy věku svého všecky věci uvažoval se stanoviště náboženského. Nejdůležitější z četných spisův jeho jsou: „Síť víry“ a „Postilla“ čili výkladové na čtení nedělní.

Ze všech prací Chelčického jde na jevo, že jemu bylo následování Krista nejvyšším pravidlem života. Milování boha mělo se díti jediné upřímným a bedlivým zachováváním všech jeho přikázání, a z lásky k bližnímu měl člověk i křivdy trpělivě snášeti, pomsty nehledati a nespláceti zlé zlým. Mimo to zavrhoval Chelčický všecko pokrytství, všecky obřady a ústavy, jimiž se prý mělo jen zevně vyhověti zákonu bez skutečného napravení života. Ale u věci této zašel Chelčický až do zámezí; zatracovalť všecka ustanovení církve při službách božích, jelikož, jak tvrdil, lze jich odbývati také bez opravdového polepšení úmyslův hříšných.

A jakož Chelčický pronášel zásady zcela původní, tak také sloh jeho nese ráz původnosti. Jest sice prostý

a nestrojený všude, často rozvláčný, ale větším dílem jadrný a důrazný, druhdy povznáší se k neobyčejné kráse řečnické, ač beze vší ozdobnosti.

Největší důležitosti nabyl Petr Chelčický tím, že na základě jeho spisův ustavila Jednota bratří českých učení své, tak že Chelčický, ač bez osobního přičinění svého, stal se duchovním původcem této důležité společnosti náboženské.

Neboť spisy Chelčického záhy velmi pilně v Čechách se čítaly, a zásady v nich obsažené nabyly hned po smrti skladatelově mnoho vyznavačův, mezi nimiž nejprvé jakýsi příbuzný Rokycanův, jménem Řehoř, nad ostatní vynikl. On a přátelé jeho odloučili se posléz úplně jak od katolíkův tak od utrakvistův a usadivše se r. 1457 ve vsi Kunwaldě na panství Žamberském v Hradecku, vedli zde život prostý a mravný. Konečně r. 1467 ustavivše se co jednota, zvolili sobě tři biskupy či starší, z nichž dva byli Čechové, jeden pak Moravan. Takový byl začátek Jednoty bratrské. *)

V dalším rozvoji Jednoty bratrské vynikl zvláště bratr Lukáš (1458—1528), jenž byl od roku 1500 starším Jednoty a stal se pravým opravcem a předním theologickým spisovatelem jejím. On zajisté četnými a důkladnými spisy system věroučení bratrského doplnil a upevnil; spolu pak přísně hájil discipliny čili kázně bratrské proti zmáhajícímu se luteranství. Spisy jeho chovají se na mnoze v Herrnhutě v Sasích. **)

Po Lukášovi v Jednotě předčili jakožto spisovatelé theologičtí v 16. stol. Jan Augusta a Jan Blahoslav, obadva biskupové či starší Jednoty.

---

*) O Jednotě viz: Palackého Dějiny IV. 2.; Gindely, Geschichte der böhm. Brüder; Naučný Slovník a spis „Odpor stavův r. 1547.“

**) O Lukášovi viz Čas. Č. Mus. 1861.

Nejdůležitější však činnost mnohých spisovatelův bohosloveckých této doby záležela v překládání a upravování celého písma sv. Zdá se, že již Hus některé v tom práce přípravní vykonal; avšak hlavně teprv po něm bedlivě přehlíženy jsou dosavadní překlady bible. Tak okolo r. 1435 M. Lupáčem znova upraven jest Nový zákon a vytištěn ponejprv r. 1475, a r. 1488 celá bible ponejprv tiskem vydána jest; kteréžto oba spisy tedy k nejstarším tištěným knihám čili tak řečeným prvotiskům (inkunabulím) českým náležejí. Od oněch časů až do r. 1620 bible česká patnáctkrát nákladně vydána jest. *)

Nejdůležitější ze všech těchto vydání jest tak řečená bible Kralická, jež od l. 1579—1593 v Kralicích na Moravě nákladem Jana z Žerotína, velikého příznivce Jednoty, vydávána byla. Sluje též zkrátka Šestidílnou, protože ze 6 dílův se skládá.

Bratří čeští obzvláště o to pečovali, aby se jim dostalo věrného překladu písma sv., a sice z textu původního z hebrejštiny (Starý zákon) a řečtiny (Nový zákon).

I vznesli důležitý úkol ten na 9 předních učencův Jednoty, mezi nimiž také přední spisovatel bratrský Jan Blahoslav se nalézal, od něhož výtečný překlad Nového zákona pochází. **) A tak povstala dotčená bible Kralická; i jest to přední klassické dílo jazyka českého, v němž také Husovy opravy dobropísemnosti české provedeny jsou. Pro svou čistotu řeči od samého Veleslavína rovněž jako od jezovity Šteyra za vzor a pravidlo dobropísemnosti i správné spisovné mluvy položena jest. —

2. Právnictví. Jakožto druhé odvětví písemnictví

---

*) Rozličné bible viz Šemberovy Dějiny liter. čes. 207.

**) Překladatelé biblí Kralické jsou čeští bratří: J. Blahoslav, Jan Eneáš, Isaiáš Cibulka, Jiří Strýc, Pavel Jesen, Jan Kápita (Hlaváč), Jan Effreim, Lukáš Helic a Ondřej Štefan.

českého stůj zde právnictví, jež v této době se znamenitým prospěchem a s velikou důkladností se vzdělávalo. K čemuž přispívala nemálo ta příčina, že jazyk český během 15. stol. válkami husitskými dosáhl obecné platnosti v řízení zemském, u soudů a úřadů městských. A na sněmích ve Slezsku, na Moravě a v Čechách stalo se usnešení, aby uveden byl také do desk zemských na místo dosavadní latiny. Což stalo se nejprv, a sice již v 1. polovici 15. věku, v Slezsku, roku pak 1481 přičiněním hejtmana zemského Ctibora z Cimburka na Moravě a posléze r. 1495 k návrhu Půty z Rizenburka, nejvyššího sudího, i v Čechách.

Bylyť desky zemské v úzkém spojení se soudním řízením zemským; neboť již za časů pradávných bývaly při každé cúdě čili krajském soudě, ze jména v Čechách, desky župní čili krajské, do nichž zapisovaly se paměti všeho toho, o čem se při soudě jednalo. Prodlením času nabyly desky soudu Pražského platnosti pro celou zemi. Neboť obsahovaly zápisky o všelikých rozepřích, o statcích zemských; zapisovány do nich také sněmovní nálezy, zvláště zákony pro celou zemi důležité. Z čehož patrno, že byly desky zemské základem práva veřejného i soukromého; jimi pojišťovali si od starodávna práv svých i sněmové jakožto zástupcové celého národu i jednotliví stavové a osoby, jižto byli v držení nějakých dědin svobodných. Ale když r. 1541 popelem lehl královský hrad Pražský, ohořely také desky zemské. Pročež potom i král Ferdinand I. i stavové o to péči měli, aby desky opět obnovény byly, což však jen z části se podařilo. *)

Pro velikou důležitosť obsahu svého stávaly se desky zemské záhy vzácným pramenem pro vzdělavatele právnické literatury české. Z nich předkem vážili spisovatelé, jejichž díla týkala se práv zemských. A v řadě takových předčil nade všecky Viktorin Kornel ze Všehrd (1460—1520), jejž vůbec za nejpřednějšího právníka starší doby položiti dlužno. Byl některý čas místopísařem desk zemských v Praze a sepsal asi r. 1500 „Knihy devatery o pravích a súdích i deskách země české“.

*) Pozůstatky desk zemských r. 1541 pohořelých vydává od r. 1870 Dr. Jos. Emler.

Všehrd znal, jakož ze spisu jeho jde, všecky právnické spisy, které z 14. a 15. věku máme, jmenovitě Knihu starého pána z Rožmberka, dílo Ondřeje z Dubé, Majestát Karla IV. (Majestas Carolina) o správě království českého z r. 1348 a j.; hlavní však pramen a základ díla jeho byly desky zemské a nálezy práv zemských, z nichž vážil všecko, co se soudu zemského dotýče; to pak sebral v jedno a uvedl v celek soustavný v dotčeném spise. Z díla Všehrdova nejlépe poznati lze pravého ducha práv českých; rovnou pak měrou vyniká i výtečným slohem, tak že je nejvýtečnější právníci naši za hlavní pramen právnického jazyka českého vyhlásili. *)

A jakož slavný Všehrd znamenitě povznesl právnickou literaturu v Čechách, tak byl pilen téhož úkolu Ctibor z Cimburka a z Tovačova (1430—1494) na Moravě, jenž k žádosti pánův moravských sepsal a r. 1490 dokončil „Paměť obyčejův a zvyklostí starodávních markrabství moravského". Kterýžto spis vůbec také „Kniha Tovačovská" se nazývá a zase zřízení zemské markrabství moravského obsahuje; neboť jedná o svobodách zemských, o nejv. úřadech, o soudě a deskách zemských moravských. **)

Také Ctibor z Cimburka měl velmi podstatné zdroje pro knihu svou. Nejprvé mu sloužila vlastní zkušenosť jeho. Neb stav se r. 1464 sudím dvorským a r. 1469 hejtmanem moravským, spravoval záležitosti zemské až do své smrti, i měl tedy příležitosť a povinnosť, seznávati řády a obyčeje, ježto se při právě a u veřejném životě zemském zachovávaly. Potom dostávalo se mu hojných zpráv ústních od starších vrstevníkův, jejichž zkušenosť do vyšší ještě minulosti sáhala, a posléze měl mnohé psané památky, jmenovitě desky zemské moravské. Jakou tedy důležitosť mají

*) Nově vydán Všehrdův spis péčí Dr. H. Jirečka l. 1874.
**) O knize Tovačovské viz Čas. Č. M. 1867 a 1868.

do sebe Všehrdovy Knihy devatery pro právo země české, touž bez mála cenu sluší přiložiti Knize Tovačovské pro Moravu.

Na zřízení zemská království českého a markrabství moravského vztahovala se také díla tato: Zřízení zemské kr. Vladislava II., Práva a zřízení zemská Ferdinanda I. a tak řečená „Kniha Drnovská, již r. 1525 sepsal Ctibor z Drnovic.

Avšak vedle práv zemských vzděláváno ze jména v 16. století v literatuře české též právo městské. Města zajisté od času pevné vlády Jiřího z Poděbrad znamenitě prospívala velkým bohatstvím i mocí politickou, a jakkoli pohromami r. 1547 v obojí příčině velké ztráty vzala, přece v 2. polovici 16. století povznesla se opět k dosti značné zámožnosti a důležitosti občanské. Pročež také nejedni spisovatelé jali se práva i zřízení měst zkoumati a spisovati. Přední z nich za onoho věku byli, Brikcí z Zlicka, Vít Oftalmius a Pavel Kristian z Koldína; kdežto však druhý z nich psal o předmětě svém latině, zůstavili nám ostatní dva, totiž Brikcí a Koldín, obšírná díla o právech městských v jazyku českém.

Brikcí z Zlicka (1485—1543), některý čas professor na vysokém učení Pražském, vzdělal dle rozličných spisů předešlých své dílo „Práva městská“ r. 1536. Výše nad něho vynikl kancléř Starého města Pražského Pavel Kristian z Koldína (1530—1589). Spis jeho „Práva městská království českého“, vydaný r. 1579, nabyl snešením sněmovním obecné platnosti, tak že jím všecka města v Čechách a později také na Moravě spravovati se musila. Pro důkladné sestavení a výtečný jazyk pokládají se Práva Koldínova vedle Všehrdových Kněh za nejvzácnější památku právnické literatury české.

Posléze sluší zde jmenovati též Karla staršího z Žerotína. Týž byl zprvu (1594—1602) přísedícím soudu panského na Moravě a stav se hejtmanem moravským,

předsedal témuž soudu. Za obojí hodnosti zapisoval, co důležitého na onom soudě se dálo, zůstaviv těmito zápisky vzácnou památku pro poznání právních poměrů moravských. Bylť Žerotín svého času vysoce osvícený státník, jenž mocně zasáhl v dějiny české před r. 1620. *)

Takto právnická literatura v této době znamenitě postoupila, vyznamenávajíc se nejen důkladností, ale i směrem praktickým, jenž potřebám veřejného života výborně sloužil. Doložiti tu sluší, že právnická mluva nejvíce, ano snad samojediná, odolala mocnému působení latinské řeči. Příčiny toho hledati jest v samostatnosti právního a soudního života v Čechách, který od nejdávnějších dob, přes všecko úřední psaní latinské, zachoval svou povahu slovanskou. „Předkové naši myslili a mluvili o právu vždy po česku, a nebylo toho, aby čeština jejich latinila se, anobrž spíše tehdejší kancelářská latina do sebe brala obraty české.“ Pročež také, jak mile v deskách a jinde zanecháno latiny, i hned na místo její nastoupila právní mluva česká, jejížto stručnosti, jasnosti a určitosti podnes obdivují se soudní znatelé práv českých. —

3. Dějepisectví. Jakož právnictví tehdáž nejdůkladněji ze všech nauk bylo pěstováno, tak zase největšími a nejčetnějšími spisy za též doby vykázati se může literatura dějepisná.

V 15. století za válek husitských nejdůležitější část historie české teprv vlastně se plodila; dějepisectví tedy v též době, kdež velké skutky teprv se dály, ještě neprospívalo. Také v druhé polovici téhož věku se mu nehrubě dařilo.

Z doby té budiž zde jmenován spis, který pro krále Jiřího sepsal Pavel Žídek, později kanovník Pražský; jest to „Zprávovna

*) Karla Žerotína Zápisy o soudě panském od l. 1596—1614 vydal ve dvou svazcích V. Brandl v Brně l. 1866.

čili naučení, jak by panovník měl žíti a co konati“. Kdyby slavný král nebyl měl sám v bohatém duchu svém dostatečnou správovnu pro život, z nerůdného spisu Žídkova byl by jí nenabyl. Jest to práce nekalá, všeho klassického vzdělání prázdna. — Důležitější jsou tak řečení „Staří letopisové čeští“, jižto obsahují prosté vypsání rozličných příběhův domácích od r. 1378—1527, tvoříce přechod z historické literatury předešlé doby do dějepisectví periody této. Sepsáni jsou od spisovatelův nejmenovaných, ale mají přes to velikou cenu pro dějepisce. *)

Nejhojněji dějepis vzděláván v 16. století; k čemuž nejvíce přičinil Daniel Adam z Veleslavína (1546—1599), jehož činnosť vůbec byla středištěm všeho literarního snažení v 2. polovici 16. věku v Čechách.

Bylť od l. 1572 po dějepisci Prokopu Lupáčovi professorem historie na vysokém učení Pražském; ale stav se r. 1576 zetěm slavného kněhtiskaře Jiřího Melantricha **), složil úřad učitelský a oddal se kněhtiskařství, velmi platně při tom zvelebuje literaturu domácí. Chtěje vzdělanosť a osvětu ve všech vrstvách obyvatelstva domácího rozšiřovati, jal se jednak sám spisovati rozličná díla vůbec užitečná, jednak podobné spisy jiných spisovatelův příhodně upravovati a tiskem vydávati.

Pro mnohostrannou učenosť i povahu šlechetnou a rozšafnosť požíval veliké vážnosti nejen v Praze, ale i po celé zemi.

Veleslavín nevynikal sice žádným neobyčejným důmyslem ani vzácnou původní tvořivostí; ale předčil nad vrstevníky své činností u zvelebování řeči a literatury české, ze jména prosaické. Jsa vysoce vzdělán i vládna jazykem podivuhodnou měrou, dovedl mnohonásobnou činností svou češtinu přiuspůsobiti k lepotě antické, tak že uhlazený sloh jeho záhy za vzor správné mluvy pokládán,

*) Staří letopisové čeští vydáni l. 1829. péčí Frant. Palackého.
**) O tomto znamenitém kněhtiskaři viz Čas. Č. Mus. 1865.

a po veleslavínsku psáti znamenalo tolik, jako správně česky psáti.

Spisovatelství jeho vztahovalo se na rozličná odvětví literarní: spisovalť díla slovářská, zeměpisná, náboženská; ale největší péči měl o dějepisectví, hledě tu k dějinám domácím i cizím. A jsou v té příčině díla jeho buď překlady nebo práce podle jiných spisů vzdělané a konečně i původní.

Ze spisův prvního druhu sluší tu zvláště vytknouti obnovený překlad kroniky Aeneáše Sylvia, k němuž spolu obšírný úvod sepsal. Srovnáme-li starší překlad též kroniky, jejž r. 1510 Mik. Konáč z Hodištkova učinil, s prací Veleslavínovou, jasně poznáme, jak vysoko se od počátku 16. věku prosa česká zdokonalila.

Aeneáš Sylvius, Vlach z města Sieny, posléze papež Pius II., náležel k nejznamenitějším mužům 15. století; bylť sekretářem cís. Fridricha III. a měl velké účastenství v jednáních sboru Basilejského s Husity. Z té příčiny meškal také některý čas v Čechách, kdež s předními muži oné doby a s dějinami českými seznámil se. I sepsal pak kroniku o dějinách českých, „Historia Bohemica" řečenou, kterážto stala se potom důležitým pramenem dějin husitských. Pročež záhy přeložena na jazyk český, nejprvé na Moravě od kanovníka Jana Housky, pak r. 1510 v Čechách od Mik. Konáče; kterýžto poslední překlad znova přehlédl a podstatně upravil Ad. Veleslavín.

I maje péči také o dějiny národův jiných, Veleslavín správně stylisticky vybrousil a vydal mnohé překlady cizích kronik, od jiných spisovatelův zhotovené. Tak učinil ze jména v příčině Pamfilovy Historie církevní, kroniky Loewenklayovy o národu tureckém a Flaviovy Historie židovské; z kterýchžto spisův první dva přeložil Kocín z Kocinetu, třetí pak Václav Plácel z Elbingu, oba věrní druhové Veleslavínovi v literarních pracích a snahách jeho.

Ze spisův, jež Veleslavín dle jiných, zvláště latinských a německých prací složil, jmenovati dlužno dílo „Politia historica". Vyvozuje v něm z dějin obecných

rozličná naučení, jak by se říše a obce ve válce a míru spravovati měly. Spis tento obsahuje jakési politické vyznání Veleslavínovo, jež se patrně ku konservatismu chýlilo.

Co se posléze týká původních skládání Veleslavínových, tuť, jako již dotčeno, nevynikal podle povahy ducha svého originalními myšlenkami. Nejobšírnější původní práce jeho jest známý „Kalendář historický", v němž při každém dni každého měsíce vypravují se pamětihodné příhody nejen české, nýbrž i jiných zemí. Jakkoli dílo to v sobě drží hojný material dějepisný a svědčí o velké bedlivosti a vzdělanosti skladatelově; přece jeví se v něm Veleslavín jakožto pouhý kronista, vyčítaje tu příběhy jen dle nahodilého pořádku dní a měsícův beze vší pragmatické souvislosti dějův.

Hlavní zásobu původních myšlenek a skutečný soud svůj historický uložil Veleslavín v četných předmluvách, jež k rozličným spisům byl sepsal. Nejdůležitější z nich jest obšírný úvod, jejž složil ku kronice Sylviově; neboť v něm zevrubněji kritisuje dosavadní dějepravu českou, vytýká i dobré i špatné vlastnosti kronistův českých, bráně spolu národ český proti utrhačným hlasům cizincův. Vůbec dává v celém tomto pojednání zjevný důkaz, že široký a jasný rozhled měl po historii vlastenecké. *)

Ostatní historikové doby této vzali si na péči hlavně dějiny české, kteréž hnutím protestantským v Němcích vždy větší důležitosti v Evropě nabývaly. Pamětihodni v té příčině jsou tito: Bartoš písař, Sixt z Ottrsdorfa, Václav Hájek z Libočan, Jan Blahoslav a Václav Březan.

*) Úvod Veleslavínův ku kronice En. Syl. viz v sp. „Malý Výbor z literatury české" od Čelakovského. — Výbor z všelikých prací Veleslavínových podal V. Rozum v Staročeské bibliotéce v díle II. a IV. r. 1853 a 1855.

Bartoš († 1535) líčí v své kronice příběhy, které od r. 1524—1530 jmenovitě v městech Pražských se udály. Tehdáž povstal tuhý spor mezi starou stranou kališnickou a nově přibylou luteranskou; kterýžto boj mezi oběma Bartoš zevrubně nám vypisuje. Máme tu dosti věrný a jasný obraz smutných různic strannických. Bartoš místy takořka malebně nám líčí osoby tehdáž činné, skutky a pohnutky jejich; úvahy jeho bývají případné a místy i protkané nějakým peprným příslovím neb pořekadlem. Sloh Bartošův jest správný a prostý, beze všech hledaných okras. Vedle toho však bývá řeč jeho druhdy poněkud rozvláčnější, a poněvadž byl Bartoš horlivým stoupencem strany luteranské, tedy v nechuti své utrakvistům zhusta křivdí, čímž proti nestrannosti dějepisecké nemálo se prohřešil.

Jako Bartoš tak i Sixt z Ottrsdorfa (1500 až 1583), kancléř staroměstský, vytknul si jen obmezenější část dějin domácích ku vzdělání svému; složilť spis o příbězích r. 1546—1548.

Tak jako rozbroje, o nichž Bartoš vypravuje, vznikly z cizího protestantismu, podobně měl spor, jehož dílo Sixtovo se týká, původ svůj hlavně v cizině. Protestantská knížata Šmalkaldského spolku v Němcích zdvihše totiž válku proti Karlu V., vzbudila spolu také odpor stavův českých proti Ferdinandovi I., jenž na stavích českých válečného lidu žádal, chtěje císařskému bratru s pomocí svou přispěti.

Před hlavními příběhy položil Sixt některá jednání stavův slezských s korunou českou. Pohříchu jest pouze tato předchozí část spisu jeho v náležité spojitosti vypravována; v další pak práci velmi často odchyluje se od pořádku chronologického, nejednou pásmo dějin přetrhuje, jinde opět důležitý děj jen napovídá a druhdy jen pouhý historický material podává. Ale přes tyto nedostatky nalézají se hojná místa v práci Sixtově, v nichž živě a souvisle líčí mnohé důležité výjevy u veřejném životě měst Pražských r. 1547, dosti určitě karakterisuje druhdy osoby

i strany a poměry, při čemž ovšem jakožto stranník stavův protestantských nechutí svou proti straně královské zaváděti se dává k soudu příkřejšímu, než slušelo, a tedy podobně jako Bartoš nestrannosti nešetří.

Že pak Sixt mistrovsky vládl spisovnou řečí, o tom svědčí jednak dotčený jeho spis, jednak i soud výtečného znalce slohu českého, Jana Blahoslava, jenž Sixta v grammatice své mezi přední stylisty svého času položil. *)

Třetí z historikův svrchu jmenovaných jest Václav Hájek z Libočan (1495—1553), někdy probošt] kapitoly Staroboleslavské. Kdežto předešlí dva uzavřeli práci svou jen v krátkou dobu dějin, obral si Hájek celý dějepis český za předmět díla svého. Než i v jiné podstatné příčině dělí se od obou výše řečených dějepiscův. Tito hájili stanoviska evangelického, Hájek pak katolického; oni podávali skutečné příběhy, Hájek pojal do kroniky své množství bájek, smyšlenek, věcí nepravdivých a nedůvodných, tak že ho nikterak za bezpečný pramen historický položiti nelze. Podobáť se dílo jeho více nějakému zábavnému čtení než dějepisu poučnému; nad to vypisuje každou událosť kronikářsky o sobě, bez spojitosti s jinými. A přece kronika tato přes všecky hrubé vady, které jí ode dávna soudnou kritikou vytýkány, rozšířila se v národě českém nad míru; k čemuž nemálo přispěl prostonárodní sloh, jímž psána jest. Hájek mluvil k lidu řečí prostou, vůbec srozumitelnou, tak že čtenáři s chutí po kronice jeho sáhali. A poněvadž mimo to byla v náboženském ohledu bezúhonnou, proto stala se za smutných dob úpadku národního po třicítileté válce lidu českému jediným zdrojem, z něhož bral jakouž takouž známosť dějin vlasteneckých.

---

*) O životě a liter. působení Sixta z Ott. viz Čas. Č. M. 1861.

Jest zde na místě, zmíniti se též o kronistovi Martinu Kuthenovi ze Šprinsberka († 1564). Týž sepsal také kroniku českou, kteráž, dříve než vyšla, mnoho hluku natropila, tak že někteří páni katoličtí, obávajíce se kroniky utrakvisty Kuthena, přiměli prý Hájka k sepsání kroniky ve smyslu katolickém. — Dílo Kuthenovo však, když pak vydáño, daleko zůstalo za očekáváním a obáváním co do obsahu i formy, ač vlasteneckého směru nelze mu upříti.

Jakož vůbec Jednota bratrská přispěla k zvelebení literatury české, tak také napomáhala zvláště k bedlivějšímu vzdělávání dějin domácích. Předním dějepiscem z jejího středu vyšlým byl často již jmenovaný Jan Blahoslav (1523—1571).

Jednota záhy dbala o to, aby důležité listiny nejen v jejím středu, nýbrž i od jiných stran náboženských vydané, sbíraly se u zvláštním archivu. Stalo se tak dílem proto, aby počátky Jednoty a osudy její nevešly v zapomenutí, dílem aby bratří k obraně své všecky důležité spisy pohromadě měli. A tak povstal záhy již při ústřední správě, která nejprvé v Litomyšli byla, dosti bohatý archiv, při němž od úzké rady bratrské zřízen byl vždy zvláštní písař, obyčejně muž učeností a důmyslem nad jiné slynoucí. A z tohoto archivarního zaměstnání a úřadu písařského vyvinula se také zvláštní historická škola bratrská, v nížto nad ostatní proslul Jan Blahoslav. *)

Blahoslav vzdělav ducha svého studiemi klassickými, pilně se obíral starší literaturou domácí, jíž nikdo z vrstevníkův důkladněji neznal nad něho. A starými památkami vzdělal svůj historický sloh, jemuž důmyslem vlastním propůjčil líbeznou, ušlechtilou formu. Přirozeným spůsobem měl Jan Blahoslav hlavní zření k dějinám Jednoty, a nejdůležitější v tom práce jeho jest „Historie bratří českých". Spis tento obsahuje vzácný material historický, a jakkoli

---

*) Život Blahoslavův viz Čas. Č. M. 1856, 1861 a 1862. O historické škole bratrské viz Čas. Č. M. 1873.

Blahoslav pro jiná zaměstnání poslední ruky k němu přiložiti nemohl, nicméně dokázal v něm výborné vlastnosti dějepisecké, ze jména případnou soudnosť a příjemnou mluvu. Ostatně jak plynně a živě uměl Blahoslav vypravovati, toť nejlépe viděti jest v jeho druhém díle historickém; jest to Životopis Jana Augusty, jehož první část sepsal a tak upravil, že zůstane vždycky čtením velezajímavým. *)

Z též historické školy bratrské vyšel jiný životopisec český, Václav Březan (1560—1619). Týž povolán byv od Petra Voka z Rožmberka, příznivce Jednoty, k vedení archivu Třeboňského, pilně užíval pokladův jeho k badání historickému. Snášeje s velkou bedlivostí hojné ovoce skoumání svého, přidržoval se v tom svědomitě listin a jiných pamětí, tak že práce jeho řídkou hodnověrností se vyznamenávají. Pohříchu nenásledoval, co do slohu a formy vůbec, výtečných předchůdců bratrských. Pouhé chronologické podávání příběhův beze vší spojitosti a reflexe, suchopárná, místem i rozvláčná řeč činí práce jeho pro širší obecenstvo nehrubě zajímavými, jakkoli pro dějezpytce mají cenu vysokou.

Spisy Březanovy týkají se příběhův domu Rožmberského; avšak obšírná historie rodu tohoto, již Březan sepsal, přišla ve zmar. Hlavní pak dílo jeho, které nás došlo, jest „Život Viléma z Rožmberka". Dějiny tam obsažené, jdoucí od r. 1530—1592, netýkají se jen osoby Vilémovy, ale i dějin celé země, zvláště jižních krajův království českého. Ale té uhlazené formy stylistické, jakouž Blahoslav v Životopise Jana Augusty osvědčil, v díle Březanově naprosto není.

Do řady historikův bratrských náleží konečně též Karel starší z Žerotína (1564—1636), o němž již

*) Tento životopis vydal Franta Josef Šumavský r. 1838.

v literatuře právnické řeč byla. Tento na slovo vzatý muž zůstavil nám ve spisech svých jednak výtečné vzory slohu státnického, jednak hojný material ku poznání nejen dějin 16. a 17. věku, ale i oněch předních karakterův, kteří za jeho času v Čechách a na Moravě zvláště prosluli. Ze spisův jeho v té příčině důležiti jsou již výše připomenutí Zápisové o soudě panském a o sněmích, r. 1594, 1596, 1597 a 1612 držaných, i výtečná Apologie k Jiřímu z Hodic.

Největší však cenu pro řeč a kulturní historii českou mají do sebe Žerotínovy listy psané jazykem českým. Jest jich několik tisíc a jdou od r. 1591—1636. Pro poznání veřejných i soukromých poměrů této doby jsou nad míru zajímavé. Cokoliv důležitého se tehdáž událo, toho všeho dotýká se onen znamenitý muž v listech k vrstevníkům svým; odhaluje nám tajné příčiny mnohých událostí i rozličné dojmy a úsudky, jaké spůsobily. Nabýváme z nich vzácného poznání o životě společenském a státním předkův našich, o jejich snahách vědeckých, průmyslných a hospodářských.

Co se formy týče, tuť vynikají listové Žerotínovi vzácnou uhlazeností, ano slíčností slohu klassického. Jako svého času Viktorin Kornel ze Všehrd, tak pojal i Karel z Žerotína výtečné přednosti spisovatelův antických s tím vlasteneckým úmyslem, aby přispěl k povznešení jazyku a slohu českého podle jeho přirozených zákonův. Což se mu také v míře vrchovaté podařilo. *)

Dále budiž zde jmenován také genealog či rodopisec Bartoloměj Paprocký (1540—1614), jenž přistěhovav se z Polska do zemí českých, bedlivě tu skládal veliká díla rodopisná, v nichž jednak posloupnosť knížat a králův českých, biskupův a arcibiskupův vyložil, jednak

*) Karla z Žerot. Zprávy o sněmích a listy jeho vydal V. Brandl v 3 svazcích l. 1870, 1871 a 1872.

i příběhy rodův panských, rytířských, ano i znamenitějších měst vypsal; k čemuž přidána jsou četná vyobrazení erbův čili znakův panských, rytířských a městských. *)

Jakožto spisovatelé současných příběhův buďtež zde též jmenováni: Marek Bydžovský z Florentina (1569—1612) a Jiří Závěta ze Závětic (1575—1621), z nichž onen sepsal Život cís. Maximiliana II. a Příběhy za Rudolfa II., tento pak mnohé paměti ze života cís. Matiáše.

Na konci tohoto oddílu o literatuře dějepisné budiž zmínka ještě učiněna o českých listech šlechty domácí, které se nám u velkém množství z 15. a 16. věku zachovaly. O výtečné korrespondenci Karla z Žerotína již výše promluveno bylo. Ale již před ním dopisovali si šlechticové čeští pilně o rozličných důležitých věcech souvěkých po česku. Tak máme hojná psaní od Šlikův, Rabšteinův, Sternberkův, Rožmberkův, od krále Jiřího z Poděbrad, od pánův Cimburkův a j. Nade všecky tyto však předčí listové slavného pána českého Viléma z Pernšteina (1435—1521). Vyznamenávajíť se jednak již svým jadrným slohem, nad to pak jsou vzácným pramenem historickým; jsouce psány panovníkům i jiným vznešeným osobám a jednajíce o důležitých poměrech veřejných, přispívají znamenitě k jasnějšímu vylíčení i karakterův i příběhův souvěkých. **)

Z přehledu právě podaného lze dosti jasně souditi o hojnosti literatury dějepisné v 16. a na začátku 17. století, ano jest beze vší pochyby, že sotva který národ evropský předčil v odvětví onom nad národ český. Přes to však nelze nespatřovati mnohých nedostatkův v tehdejší literatuře historické.

*) O Paprockém viz Čas. Č. M. 1866.

**) Listy Vil. z Pernšt. viz v I. a II. dílu Archivu Českého, pak v II. d. Výboru z Literatury české.

Idey náboženské, které za oněch dob takřka vesměs opanovaly mysli lidské, také u dějepisců̊v našich jevily svou moc, tak že každý z nich podle vyznání svého rozdílně pojímal dějiny, zvláště souvěké.

Bylif nad to nejedni z historikův našich buď přední strůjcové neb horliví aspoň účastníci příběhův souvěkých a nepřestávali býti spolu velebiteli strany své a haniteli odpůrcův. Z čehož vyvinula se předpojatost a strannost, tato přední vada v dějepisectví vůbec. K tomu také neutěšený ráz dějin samých, jež nikterak nedospívaly ku konci urovnanému, působil nechuť a neklidnosť mysli i při chladnějších pozorovatelích věcí dějinných. A při nedostatku vzdělání filosofického kalily též rozličné předsudky a pověry časové nemálo zrak i důmyslnějších historikův doby této.

Z kterýchžto příčin tehdejší dějepisci na mnoze nedospěli ku kritickému uvažování, k objektivnímu posuzování a pragmatickému vypisování dějin, jakkoli se jim sem tam náležité formy stylistické upříti nedá. *)

---

4. Země- a cestopis. K historii dosti těsně přiléhá literatura země- i cestopisná.

V zeměpisectví největšího rozšíření dosáhla za této doby „Kosmografie česká t. j. vypsání zemí a národův i dějin jejich“. Vzdělána jest dle latinského spisu Šebest. Münstera a dle některých pramenů domácích od učeného šlechtice českého Zikmunda z Púchova (1520 až 1584). Jestiť jedna z největších kněh literatury naší i stala se v Čechách čtením velmi oblíbeným.

Ze spisů, které o cizích zemích a národech jednají, budiž zde jmenována též „Kronika Moskevská“, kterou spolu s denníkem ra-

*) O dějepisné prose v 16. a 17. stol. viz. Čas. Č. Mus. 1873. — Vyňatky z dějepisců̊v jmenovaných viz ve Výb. z lit. čes. díl II. a v Jirečkově Anthologii II.

kouského posla z latiny přeložil Matouš Hosius († 1590). Obsahujeť vypsání knížectví Moskevského, tamních mravů a ukrutných činův Ivana Vasilovice.

Co se cestopisův tkne, tuť nejedna důležitá památka se nám zachovala. Čechové konali v 15. a v 16. věku z rozličných příčin cesty do cizích zemí. Jedni jsouce vedeni buď studiemi humanistickými neb myslí zbožnou, zatoužili po místech, o nichž buď v klassicích neb v písmě sv. byli čítali; i vydali se tudy na daleké cesty. K mužům takovým náleželi ku př. slavný humanista Bohuslav z Lobkovic a starší bratr jeho Jan z Lobkovic, pak Oldřich Prefát z Vlkanova, Krištof Harant z Polžic a j.

Jiní opět cestovali do cizích končin za příčinou důležitých poselství. Tak vyslal již král Jiří r. 1464 zvláštní poselstvo ku králi franskému Ludvíkovi XI. Od téhož krále českého vypraven byl ke dvorům cizím švagr jeho Lev z Rožmitála, maje nakloniti knížata západní svému královskému švagrovi a dobré mínění o Češích v cizině rozšiřovati. Lev, dvorný a obratný to pán, prošel s průvodci svými Německo, Nizozemsko, Anglii, Francii, Španělsko a Portugaly, odkudž přes Italii do Čech se vrátil. *)

K takovým cestovatelům náležel také mladý šlechtic český Václav Vratislav z Mitrovic.

Konečně i Jednota bratří českých vysílala ze středu svého muže do cizích zemí, aby vyhledali, je-li kde náboženství podobné bratrskému, podle něhož by bratří své vyznání upraviti a polepšiti mohli. Tak vyslán jest bratr Martin Kabátník z Litomyšle do Jerusalema a Egypta, jiní zase do Cařihradu, Řecka a do Ruska.

---

*) Cesty tyto popsal panoš Lvův Šašek z Mezihoří; ale český tento original přišel na zmar, zachoval se toliko překlad lat. a něm.

Téměř o všech těchto cestách zachovaly se nám písemné paměti, z nichž nejdůležitější jsou cestopisy Jana z Lobkovic, Vác. Vratislava z Mitrovic a Krištofa Haranta z Polžic.

Jan z Lobkovic putoval l. 1493 k božímu hrobu a jiným sv. místům v Palestině, kteroužto cestu, navrátiv se do Čech, popsal r. 1505. Líčí prostým spůsobem vše, co se mu kde znamenitějšího nahodilo, o přírodě i obyvatelích, o živnostech a obyčejích jejich, o městech a jejich památkách i zřízení obecním a p.; čímž vzácný příspěvek k poznání svého věku podává. *)

Václav Vratislav z Mitrovic přidán byl k poselstvu, jež císař Rudolf II. r. 1591 do Konstantinopole vypravil. Byli tam v zajetí držáni a musili na celé cestě mnoho těžkých svízelů snášeti. A všecky tyto věci popsal Vratislav r. 1599 v spise svém „Příhody“. Líčí tam velmi živým spůsobem mravy a obyčeje turecké, jak se již v Uhřích, od Turků podmaněných, jevily; vypravuje nehody své a soudruhův na celé cestě a podává zevrubný obraz života při dvoře sultana tureckého. Nikdež nejeví se jednotvárnosť a suchopárnosť, všude rozmanitosť a zajímavosť, tak že cestopis tento převyšuje všecky ostatní i obsahem i formou, jest pravou okrasou literatury této doby, poutaje čtenáře lahodným svým vypravováním a prostomilou upřímností. **)

Třetí z jmenovaných cestopiscův, Kr. Harant z Polžic, byl komorník Rudolfa II. a konal r. 1598 s Heřmanem Černínem delší cestu přes Benátky do Egypta, do svaté země a přes horu Oreb až do Arabie. Cestopis jeho, r. 1608 ve 2 dílech vydaný, jest mnohem obšírnější než Vratislavův. Také on vypravuje nejen příhody své a

*) Viz Jir. Anthol. II. a Výbor z lit. čes. II.
**) Příhody V. Vrat. z Mitr. vydal Rozum v Staročeské bibliotéce III.

svých tovaryšův, nýbrž popisuje krajiny i města s památnostmi jejich, líčí zvyky obyvatelstva zevrubně. Avšak dokládaje se příliš zhusta starých i novějších spisovatelův, dává sice velkou učenosť na jevo, ale činí tím zároveň spis svůj rozvláčným a nudným. Nad to i co do jazyka nelze díla jeho naskrze schvalovati, aspoň nemá do sebe ani přesnosti Veleslavínské, ani plynnosti a zajímavosti Vratislavovy. *)

Výše dotčený Oldřich Prefát z Vlkanova (1523—1565) vypsal cestu svou z Prahy do Benátek a odtud do Palestiny obšírně a zřetelně i vydal ji nákladem svým, ozdobiv knihu také některými dřevořezbami.

---

5. Humanismus a mluvnictví. Vedle oborů až posud vyložených pěstován jest v této době též humanismus, k němuž také již jisté začátky mluvozpytu se připojily.

O povaze humanismu v Čechách již na svém místě povědíno jest, sluší zde toliko doložiti, že klassické studium nejvíce povzneslo se působením slavného humanisty Matouše Kolínského, jenž r. 1542 latinské a řecké klassiky na universitě Pražské vykládati se jal.

K předním humanistům českým, kteří také řeči mateřské si všímali, náleželi: Řehoř Hrubý z Jelení a syn jeho Zikmund, pak vychovatel Zikmundův Václav Písecký.

Řehoř Hrubý z Jelení (1450—1514) nabyv vzdělání klassického ve Vlaších, vytknul si vedle příkladu slavného přítele svého Viktorina ze Všehrd za úkol, jazyk český ušlechťovati pomocí vzorů klassických. Pročež snažil se, aby krajanům svým výborné spisy latinské v dobrých překladech českých do rukou podával. Nejoblíbenější mu byli v tom spisovatelé Cicero, Seneka, J. Jovian Pontanus, Erasmus Roterdamský, Petrarka a j.

*) Cestopis Harantův vydán J. Erbenem r. 1854.

Tak přeloženy jím: z Cicerona „Laelius“ o přátelství a „Paradoxa“, Erasma Roterdamského „Chvála bláznovství“, Petrarkův spis „o lékařství proti štěstí a neštěstí“ a m. j.

Jazyk v překladech Jelenského jest sice zřetelný a dobrý, leč vyskytují se v nich mnohé latinismy, a často viděti jest, v kterakých býval nesnázích, překládaje a vykládaje mnohá slova latinská, při čemž si zhusta pomáhal rozvláčným opisováním. Při šlechetném humanistovi tomto jeví se patrně první obtíže, s nimiž překládání z jazykův starých do češtiny s počátku zápasiti musilo.

Zikmund Hrubý z Jelení (1497—1554) tolikéž se vzdělal v Italii, kdež mu byl vůdcem a mentorem přítel otce jeho, Václav Písecký. Roku 1524 odebral se Zikmund do Basileje, kdež stal se správcem a redaktorem při vydávání starých lat. a řeckých klassikův. Erasmus Roterdamský, humanista tehdáž na slovo vzatý, vysoce si vážil vzácné učenosti a povahy Zik. Jelenského. Nejdůležitější dílo jeho jest „Lexicon symphonum“, slovník řecký, latinský, slovanský a německý, jenž prvním jest pokusem vzájemného srovnávání jazykův rozličných.

Václav Písecký (1483—1511) byl muž vzácné učenosti a soudnosti. Meškaje se Zikmundem Jelenským v Italii, ze jména v Padově a Bononii, co nejhorlivěji studoval tam spisy staroklassické a přeložil z řeckého řeč Isokratovu k Demonikovi na jazyk český. A když pak r. 1511 ve vlašských Benátkách náhle zemřel, vydán jest onen překlad r. 1512 tiskem skrze Řeh. Hrubého z Jelení.*)

Vedle dotčených humanistův stůjtež zde též: Oldřich Velenský, kněhtiskař v Bělé, jenž na jazyk český převedl některé spisy Lukianovy, Senekovy a Erasmovy; Jan Češka, pěstoun dětí slavného českého pána Viléma z Pernšteina, jenž přeložil pro své učně některé vyňatky ze spisů řeckých a latinských; Pavel Vor-

*) Některé z překladův výše jmenovaných viz v Staročeské bibilotéce Rozumem vydané.

ličný, překladatel distich Katonových a některých vyňatků ze spisův Terentiových, a posléze **Abraham z Günterrodu**, jenž přeložil Kyropaedii Xenofontovu.

Avšak nedosti na těch a podobných pěstovatelích humanismu v Čechách. K rozšiřování jeho přispívala též nemálo universita, a to nejen mezi vzdělanci hlavního města, nýbrž i ve větších městech po krajích.

Podle tehdejšího zřízení školního byly všecky městské školy pod správou university Pražské, jejížto rektor byl i vrchním dozorcem školstva v celém království. Podle toho dosazoval rektor učitele městské, z nichž každý na vysokých školách aspoň hodnosti bakalářské, nejnižšího to stupně důstojnosti akademické, dosáhnouti musil. Dostávali se tedy na školy městské muži humanisticky vzdělaní, z nichž mnozí ovšem zase na vysoké učení Pražské nazpět povoláni byli. Ale větší jich počet zůstával v městech, kdež nejedni stali se faráři, městskými radními, písaři aneb i jinak váženými sousedy. A takovým spůsobem šířilo se znamenitě vzdělání humanistické po krajích, tak že mnohý měšťan klassikům latinským a řeckým rozuměl, ano sám i básně v těchto řečech skládati uměl. Toto působení ukazoval humanismus zvláště za rektoratu Petra Kodicilla z Tulechova (až do r. 1589) a ještě více za Martina Bacháčka, jenž, jsa rektorem, horlivě pečoval o dobré vedení školstva českého a rektorat universitní některý čas na konci 16. století a podruhé od r. 1603 až 1611 spravoval.

Humanisté čeští, obírajíce se s klassiky, záhy aspoň poněkud poznali mluvnickou důslednosť jazykův starých, a překládajíce z nich pochopili zajisté i potřebu, aby taková systematičnosť grammatická také na jazyk český přenesena byla. K témuž poznání dospěli také překladatelé písma sv. V 15. století kromě dobropísemnosti Husovy

nebyl jazyk český theoreticky vzděláván; teprv v 16. věku staly se první v tom pokusy. Neboť toho času dotčené poznání humanistův se teprv vyvinulo; nad to také Jednota bratrská, chtějíc jazyku mateřskému ve svých školách řádně učiti, vždy více cítila potřebu nějaké rukověti mluvnické. Pročež, jak se zdá, povstaly v Jednotě první pokusy o theoretické vzdělání jazyka českého, a sice skrze oba bratří Beneše Optata a Petra Gzela.

Vydali první grammatiku českou r. 1533 v Naměšti. Nejprvé zasazovali se v spisu tom o pravidelný spůsob psaní: V části, kterou etymologií nazvali, přednášejí skladbu všech částek řeči a snažíce se zvláštnosti některé, jimiž čeština od latiny se liší, naznačiti, vytýkají také chyby, jichž se zvláště starší překladatelé písem sv. dopouštěli; ale tvarosloví v své mluvnici pominuli.

Ale grammatika tato první, od oněch dvou českých bratří složená, jakož i ostatní podobné práce z též doby jsou pamětihodné jen co první pokusové v mluvnictví českém. Připočísti k nim dlužno ze jména též práci Vác. Filomatesa, Mat. Benešovského, zvláště pak grammatiku jazyka českého, kterou latinsky sepsal učený Slovák Benedikti Vavřinec z Nudožer (1555—1615).

Nade všecky toho druhu spisy vyniká „Grammatika česká“, již r. 1571 dokonal výtečný stylista, český bratr Jan Blahoslav.*) Než ani dílo jeho neobsahuje spořádané soustavy jazyka českého, nýbrž jen kritiku mluvnických spisův předešlých a sedmero pojednání, kdež o rozličných oddílech správného a ozdobného slohu jedná. Ale což tu Blahoslav snesl, jest bohatý na onen čas material, a úvahy jsou jasné a důkladné. Z celého díla poznáváme jednak stav jazyka i stupeň vzdělanosti jeho v polovici 16. věku, jednak i míru vědeckosti spisovatele samého. Spolu pak v témž spise jeví se ušlechtilá horli-

*) Vydána l. 1857 J. Hradilem a Jos. Jirečkem. Úvaha o ní od Hattaly v Čas. Čes Mus. 1858.

vosť o zvelebení mateřského jazyka a mnohé dobré myšlenky o pravé povaze jeho.

Nedokonalosti jeho sluší pak přičísti hlavně onomu času, kdež mluvnické vzdělání bylo vůbec teprv v začátcích.

Podobně vzdělávalo se též slovníkářství, jakož toho dosvědčují .spisy, Veleslavínem a jinými v tom odvětví složené.

---

6. Mathematika a přírodnictví. Kromě odborů posud vyložených vzdělávány jsou také nauky mathematicko-přírodnické, jimž však tehdáž rozličné pověry astrologicko-alchymistické vadily, překážejíce volnému a nepředpojatému pozorování přírody a zkoumání zákonův jejích. Nicméně pracováno i tu s pilností velikou. Již za časů husitských proslul někdejší přítel Husův Křišťan z Prachatic († 1439) jakožto mathematik a spisovatel lékařských kněh; byl též některý čas rektorem university Pražské.

V 16. věku byly tak řečené herbáře velmi oblíbenou formou, v nížto skládali přírodopisci své lékařsko-přírodopisné vědomosti.

Jakožto lékaři byli na slovo vzati dva bratří čeští, Jan Černý a Mikuláš Klaudian, onen v Litomyšli a tento v Mladé Boleslavi. Oba složili knihu lékařskou (r. 1517), která slove herbář či bylinář a vybrána jest z mnoha spisů latinských. Hojné obrázky tam obsažené jsou sice nezdařilé, přece však spatřuje se v tomto herbáři aspoň ten pokrok, že všímáno si skutečné přírody více než předtím.

Největší pokrok v bylinářství učiněn v Čechách slavným Vlachem Mathiolim. Týž byv povolán Ferdinandem I. za osobního lékaře arciknížete Ferdinanda do Prahy, pobyl zde na cís. dvoře až do r. 1565 i byl jeden z hlavních vykladačův proslulého lékaře řeckého Dioskorida. Mathioli zjednal si vytrvalou pilností svou a hojnými prostředky při dvoře císařském jakož i dopisováním s předními bota-

niky své doby rozsáhlou a zevrubnou známosť bylin, i sepsal pak latině znamenitý herbář, který v rozličných jazycích evropských vydán byl. Předním spolupracovníkem a soudruhem slavného Vlacha, jenž k Čechům přátelsky se měl, byl český učenec Tadeáš Hájek z Hájku (1525—1600). Týž vzdělav se na universitách vlašských, vrátil se do Čech a proslul zde záhy jakožto lékař, mathematik a hvězdář. Seznámiv se s Mathiolim, uvázal se v české vzdělání herbáře jeho, které také r. 1562 nákladem českých stavův v nádherné úpravě vydáno bylo.

Tadeáš Hájek v díle svém složil množství dobrých názvů lékařských a zachoval nám z obecné mluvy tehdejší mnoho výborných jmen bylin, získav spolu plynným vzděláním herbáře dotčeného mnohé přátely bylinářství českému. Popisy v díle tom jsou větším dílem dobré a výkresy zdařilé; k tomu hojné výklady se tam nalézají o léčivé moci bylin a o připravování jich. Tak zajímavým obsahem jakož i srozumitelným slohem svým bavil dotčený herbář i lékaře i nelékaře, ba v mnohých rodinách chován jest jakožto výborný rádce v nemocech, jímž rozšířila se známosť mnoha až podnes zachovávaných tak řečených prostředkův domácích.

Když později herbář T. Hájkem vydaný rozebrán byl, opatřil s D. Veleslavínem nové vydání herbáře Mathiolova učený lékař český Adam Huber z Riesenbachu (l. 1596), ano učinil z něho též výtah k potřebě chudšího lidu. Týž Huber vyložil také důležité lékařské dílo Jindř. Ranzovia o zachování zdraví z latiny na jazyk český.

Stavové chtějíce zásluhy Hájkovy poněkud odměniti, povýšili ho na sněmě v Praze r. 1571 do stavu rytířského, jmenovavše jej protomedikem království českého; příštího pak roku učinil jej Maximilian II. svým osobním lékařem, kterýžto úřad také při Rudolfovi II. zastával. A v každém postavení šířil Hájek lásku k přírodním vědám rozličnými spisy i latinskými i českými.

Rudolf II. jsa těmto naukám velice nakloněn, shro-

máždil při dvoře svém četné učence v přírodních vědách tehdáž proslulé, a náš Hájek byl jako středem tohoto učeného sboru, do kteréhož přičiněním jeho napotom také dánský hvězdář Tycho Brahe a Němec Kepler povoláni jsou.

K předním vrstevníkům Hájkovým a vzdělavatelům přírodních nauk ještě před bitvou bělohorskou náleží také Adam Zalužanský (nar. ok. 1560, † 1613), některý čas professor a rektor university Pražské. Také on proslavil se předkem ve vědě botanické, ze jména dílem svým „Methodus herbaria“. Spis tento složen jest dle obyčeje tehdejšího po latinsku, ale obsahuje česká jména bylin. Zalužanský tu již nepřestává na pouhém vypisování znakův vnějších, nýbrž vniká u vnitřní povahu bylin a na základě svých bedlivých pozorování sestavuje rostliny podle zákona stejnorodosti v rody, v pokolení a v jiné vyšší soubory. Herbář jeho ukazuje tedy již jakousi přirozenou systematičnosť a tím patrný pokrok v botanickém skoumání. *)

Zalužanský jsa také výtečný lékař a zkušený v připravování lékův, stal se dohližitelem nad lékárnami v Starém městě Pražském a vydal proto r. 1592 Řád apotekářský, v němž nalézají se pravidla pro lékárníky. Tolikéž obíral se astronomií, vydávaje několik let i kalendáře čili minuce české.

Roku 1600 přimlouval se před Rudolfem II. a stavy za rozličné opravy na universitě Pražské, jmenovitě za to, aby lékařské umění se obnovilo a pitva se zavedla. Ukazoval mimo jiné i na to, že jest na ten čas nejlepší k tomu příležitosť, když stavové slavného lékaře Jana Jesenského pro Prahu získali. Ale teprv r. 1605 za rektorátu Martina Bacháčka pitváno první lidské tělo od téhož Jesenia, a žádoucí oprava vysokých škol až do r. 1611 se protáhla.

Mezi Čechy, jižto za časů Rudolfa II. alchymií se zanášeli a českým jazykem o věcech alchymických psali, vyniká zvláště Bavor mladší Rodovský z Hustiřan (1526 až 1600).

---

*) Čas. Č. M. 1848.

Závěreční úvaha. Jakož z vypsání dosavadního viděti jest, honosila se druhá doba (1410—1620) neobyčejnou činností literarní, zvláště v prostomluvě. I v množství spisů i v rozmanitosti odborů vědeckých, jichž se týkaly, neměla sobě rovné; odkudž ji také nejedni vlastenci za svrchovaný stupeň, k jakémuž literatura naše dospěti může, pokládali, nazývajíce ze jména dobu od r. 1526—1620 dokonce zlatým věkem literatury české.

Příti toho nelze, že tato doba utěšený rozvoj duševní v národě českém znamená, spatřujeme v ní plodnosť nesmírnou, ale nikoliv rovné důkladnosti. Pokud tedy onen název znamenati má dokonalý vývoj písemnictví českého, naprosto není na svém místě.

Jediné při jazycích již vyhynulých lze rozeznávati určité doby svrchovaného rozkvětu neb nejhlubšího úpadku iteratury jejich, ježto celé pásmo vnitřního jich života i vnějších osudů leží světle před námi. Toho však při jazyku živoucím není; mohouť nastati okolnosti pro něho tak příznivé neb záhubné, že buď ještě výš dospěje nebo hlouběji klesne.

Než i z jiných příčin řečené době jména zlatého věku přiložiti nelze. Již co do básnictví, jmenovitě světského, zůstala ona doba daleko za věkem, z něhož Zelenohorský a Kralodvorský Rukopis se nám zachoval. Než i v prose nedostávalo se 15. a 16. věku té důkladnosti a vědecké methody, jakouž teprv osvícenější časové literaturám vštěpují, a v kterýchžto příčinách již náš věk vysoko nad onu dobu předčí.

Budiž tu jen poukázáno na děje-, jazyko- a přírodozpyt, kdež za našeho století tak ohromné pokroky učiněny a i v literatuře naší vytknuty jsou, že naproti stavu týchž nauk v 16. a 17. stol. se mají téměř jako jasné světlo ku pološeru.

Vyznati však dlužno, že v době svrchu jmenované řeč česká povznesla se k té formalní ustálenosti, jakáž za základ správného slohu položiti se musí, nemá-li jazyk bez jistých pravidel a zákonův ustavičně se kolísati. V tom rozumu jest jméno zlatého věku poněkud důvodné, jakož nám toho důkazem jest nejen větší část prosaické literatury, nýbrž i jadrný jazyk v deskách zemských, v rozličných řečech či přímluvách sněmovních, v soudních zápisech, v knihách městských, ano i v soukromých korrespondencích stavův a v listinách kanceláře královské.

Jazyk spisovný v těchto památkách jeví dokonalost znamenitou. Bratří čeští zajisté snažili se, zachovati v něm původní ráz národní, humanismus pak mu vštěpoval uhlazenost klassickou, tak že jmenovitě prosa nespustivši se základu přirozeného, dospěla tehdáž k oné ušlechtilé formě, kterou lepší spisovatelé až posud bedlivě zachovávají.

Jinak se ovšem věc má strany látky jazykové či lexikalní; tuť řeč živoucí, novými ideami a potřebami pořáde jsouc vedena, nikterak pozbyti nemůže práva k ustavičnému prospívání a rozhojňování se. V té příčině nesluší překážeti zdravé vnímavosti jazyka našeho, jediné o to dbáti jest, aby se šířil a zmáhal dle zákonův, které z přirozené povahy jeho plynou.

HISTORIE

LITERATURY ČESKÉ.

KTEROUŽ SEPSAL

prof. **K. TIEFTRUNK.**

OD NEJSTARŠÍCH DOB AŽ DO ROKU 1875.

V PRAZE.

NÁKLADEM KNIHKUPECTVÍ Dr. GRÉGRA A FERD. DATTLA.

1876.

Tiskem dra Ed. Grégra v Praze 1876.

DOBA TŘETÍ.

Povaha její.

Od bitvy Bělohorské r. 1620 počítáme vůbec úpadek života národního a tedy také literatury české. Boj, který v Čechách veden byl mezi stavy pod obojí a stranou císařskou čili katolickou, nabyl r. 1619 takové příkrosti, že nezbytně vedl k vyhubení jedné z obou nepřátelských stran.

Stavové čeští podlehli na Bílé hoře; a Ferdinand II., pokládaje dosavadní rozdíly náboženské za hlavní příčinu předešlých rozbrojův, umínil si, provésti v tom jednotu v království českém. Kdož nechtěl vedle vůle královské obrátiti se na víru pod jednou, měl z českých zemí se vystěhovati; čímž se stalo, že tisícové evangelických obyvatelův opustili svou vlast, kojíce se tou klamnou nadějí, že během válečným jim snad přece dopřáno bude, do rodné země opět se vrátiti. Bylit na větším díle lidé osvícení a zámožní, z nichž jedni svým výtečným duchem jakožto spisovatelé, druzí svým vysokým postavením neb prostředky hmotnými jakožto horliví podporovatelé literatury českému písemnictví výborně posloužiti mohli ve vlasti své. Bohužel většina vystěhovalcův, jsouc odkázána k cizím vlastem a poměrům, sloužila také potřebám cizím, až posléze utonula naprosto. Jen někteří statečnější mužové, neobyčejnou silou ducha obdaření, nepřestávali ani za hranicemi literaturu národu svého pěstovati.

Již dotčeným vystěhováním tak schopných obyvatelův pozbyla literatura naše množství výtečných podpor. Než vedle této ztráty sama válka, jež s malými přestávkami po třicet let trvala a v Čechách i na Moravě nejvíce zuřila, ještě větší pohromy na naši vlasť uvalila. Nejen že zničila všeliké základy blahobytu hmotného, ona otupila i mysli lidské ku všem snahám ušlechtilým. Ti, kdo na počátku té války byli v mužném věku, buď nedočkali se ani konce jejího, nebo byli starci tělem i duchem sešlí; a ti, jež válečný hlomoz překvapil v útlém věku mladistvém, nebyli s to, aby za dlouhých válečných běhův povznesli ducha svého k ušlechtilým snahám a stali se spůsobnými k pracím duševním.

I bylo by věru netěžko dokázati, že válkou tak dlouhou vzdělanosť národu našeho větší ztrátu vzala než vystěhováním výše řečeným.

Vedle těchto pohrom škodila potom literatuře naší veliká nenávisť, jež se znenáhla proti památkám jejím vyvinula. Nepřátelé vyznání evangelických měli za to, že starší literatura, pošedši na mnoze od spisovatelův nekatolických, vesměs jest škodná novému směru katolickému. A tudy vyhlašovány jsou knihy české starších dob vůbec za kacířské, jež potom všelijak ničeny byly. Kterýmžto spůsobem mnohé spisy buď docela vymizely neb aspoň velmi vzácnými se staly. Tak u př. bible Kralická, jazykem nad jiné výtečná, zachovala se sotva v 20 úplných exemplářích, které rozptýleny jsou, kromě zemí československých, v Němcích, Angličanech, ano i v Americe.

Jiní zase, a ti zajisté nejšetrněji ještě zachovali se k literním památkám našim, ukládali knihy české do nepřístupných biblioték, čímž, ač dlouho nedostaly se do rukou čtenářův, aspoň dochovány jsou časův příznivějších.

Když takto vzácné památky literatury staročeské vždy více mizely z oběhu, míjela spolu i povědomosť správného

slohu. Avšak ještě jiný pramen správného jazyka zanikl, totiž studium klassicismu. Neboť v 2. polovici 17. věku vyloučeni jsou staří klassikové a místo nich uvedeny do škol divné stvůry zkaženého vkusu, jenž se značily slohem bombastickým a barbarsky tvořenými slovy. A zkáze té podlehla i čeština.*)

Za takovými příčinami spisovný jazyk, pozbývaje dobrých svých vzorův, pořáde se kazil. Kterýžto úpadek písemnictví českého jevil se zvlášť v 18. století, až ku konci téhož věku v pravou duševní bídu celého národu se obrátil.

Literatura.

Uvažujeme-li stav doby této právě vyložený, jest na bíledni, že při posuzování tehdejšího písemnictví nelze zachovávati jakéhosi systematického rozvržení podle nauk. Co tu koli kloudného i v básnickém i v prosaickém oboru sepsáno, vše pochází od několika málo mužů, kteří vzděláním a duchem svým vlastně náleželi ještě do věku předešlého; byliť odkojenci lepších dob minulých. Ale poněvadž výkvěty ducha svého a ovoce badání svých teprv po r. 1620 na jevo vynášeli, kladou se spisové jejich do periody této. Jsouť zajisté jasným důkazem, k jaké vzdělanosti duch český během 16. století dospěl, osvěžujíce spolu aspoň začátek suchoparné periody této svou cenou, jejíž přirozený výjev jenom z povahy věku předešlého vyložiti lze. Bude tedy literarní přehled této doby zajisté nejpříhodněji podán, vyloží-li se činnosť předních spisovatelův, kteří buď v cizině neb ve své vlasti literaturu českou vzdělávali.

a) Literatura exulantův.

Nejprv sluší obrátiti pozornosť k mužům, kteří i v dalekém vyhnanství nepřestávali věnovati svou péči lite-

*) Anthol. Jos. Jirečka. II. §. 11.

ratuře svého národu. Připomínáme tu vedle Karla z Žerotína zvláště Jana Am. Komenského a Pavla Skálu, potom Martina z Dražova, Stránského a mnohé jiné.

O spanilomyslném a vysoce osvíceném pánu Karlu Žerotínovi již v předešlé době zevrubná řeč byla. Zde budiž doloženo, že kromě korrespondencí jeho předbělohorských máme po něm též listy jdoucí od r. 1620 až do 1636, o kterých i co do obsahu i co do slohu týž pochvalný soud jako o předešlých opakovati musíme. Také tyto vynikají slohem uhlazeným a správným, klassickou vzdělaností ušlechtěným; a obsah jejich drží v sobě vzácný material k historii oné smutné doby, jež činila začátek dvousetleté mdloby národu českého.

Po vydání patentův císařských proti nekatolíkům opustil také Žerotín r. 1628 svou vlasť, nechtěje se státi nevěrným náboženskému přesvědčení svému. I usadil se s manželkou svou Kateřinou z Waldšteina ve Vratislavi, odkud s povolením Ferdinanda II. dojížděl čas od času do Čech a na Moravu; zde pak se zdržoval na svém zámku Přerovském, kdež také roku 1636 zemřel v 72. roce věku svého. Bibliotéku svou odkázal Jednotě; zbytky její jsou nyní ve Vratislavi. *)

Se životem slavného Žerotína úzce souvisí také památka nejslavnějšího exulanta českého Jana Amosa Komenského.

Týž narodil se l. 1592 v Uherském Brodě na Moravě. Ukončiv vzdělání své v Herborně a v Heidelberce i na cestách v cizině, vrátil se opět do vlasti své, kdež ho šlechetný ochránce Jednoty svrchu jmenovaný Žerotín, jenž tehdáž byl hejtmanem markrabství moravského (1608—1614), učinil správcem slavné bratrské školy v Přerově. Byv pak l. 1616 na kněžství vysvěcen, povolán jest hned roku následujícího do Fulneka, nejstaršího to sídla bratří na Moravě, za kazatele a dozorce školy. **)

---

*) Viz Čas. Mus r. 1875 — str. 214.

**) Důkladný životopis J. A. Komenského sepsal a vydal Frant. Zoubek 1871. — Příspěvky k životopisu Komenského viz Čas. Čes. Mus. 1874.

Komenský jevil záhy, jsa ducha vnímavého a učenosti vzácné, v literatuře činnosť mnohonásobnou, jejíž ohlédání vymáhalo by díla obšírného. Spisové jeho, jichž výše jest jednoho sta, složeni jsou téměř veskrze jen latinsky a česky. Ale jako o Husovi dolíčeno, tak i povaha Komenského nejlépe jeví se v jeho spisech českých. V stručném výkladu tomto musíme ovšem přestati na nejpřednějších.

Komenský již od svého mládí ten úmysl jevil, zvelebovati písemnictví české. Bedlivě si všímaje jak mluvy obecné tak spisův ve správné češtině složených, vnikl hluboko v původní ráz jazyka českého a vštípil takto literarním plodům svým ryzího ducha českého. Proslavil pak se i v básnictví i v prose.

Poesie Komenského byla povahy naprosto opravdové, plynoucí z bohatých zkušeností jeho. Básnické plodnosti své dokázal nejprv asi r. 1623, kdež na rodinu jeho i na Jednotu bratrskou, jejíž osud se životem jeho úzce byl sloučen, veliké pohromy se valily. Následkem vypovídání nekatolíkův ze země musil Komenský r. 1622 Fulnek opustiti; i skrýval se pak na blízku téhož města a později na panství Žerotínových v severovýchodních Čechách, jmenovitě v Brandýse nad Orlicí. Byv takto vytlačen z klidného působení svého, musil spolu patřiti na to, jak půda zdárné činnosti ve vlasti rodné i pro celou Jednotu mizela. Téhož času zemřela mu manželka a prvorozený syn. Mysl jeho takovými ranami sklíčená, nenalézajíc žádné útěchy v životě skutečném, hledala jediné opory v sobě a v bohu. Z kteréhožto položení duševního vyvinuly se práce, jež k nejlepším básnickým plodům literatury naší, byť většinou jen v prose složeny byly, přičísti slušno. Tak složil l. 1623 nejslavnější dílo své básnické „Labyrint světa a ráj srdce.“

V Brandýse nad Orlicí, kdež tehdy se skrýval, tam v chaloupce vedle domku „na srubu“ řečeného, pod Klopoty, přemýšlel Komenský

o sklamaných nadějích svých a o běhu věcí lidských, a z tohoto rozjímání povstal Labyrint světa. Jako hlubokomyslný mudřec pátrá Komenský ve spise tom, kde a v čem by vrch štěstí lidského záležel, jehož by člověk dosáhna, myslí svou tu odpočinouti mohl. I pohlíží na svět, zkouší i vyšší i nižší stavy; ale nikdež nenalézá pravé spokojenosti, všude jeví se mu převrácenosť lidská, všude samý zmatek. Pročež zhostiv se světa, vstupuje v chrám pravdy křesťanské, kdež světlo rozumu a víry poznává, i nalézá spokojenosť v srdci a životě bohumilém.

Jakož obsah Labyrintu patrně ukazuje, uchýlil se v něm Komenský nemálo v pietistický mysticismus; jemná mysl jeho, odvrátivši se od světa smyslného, kochala se ve spojení s bohem. Přes to však má Labyrint světa velkou do sebe cenu literarní. Jestiť veliká allegorická báseň, v nížto Komenský své hluboké rozjímání o životě lidském složil, spolu živě vylíčiv i všeliké nedostatky a nedokonalosti lidské. I jakkoli v prose psána, přece vyniká živou fantasií a ušlechtilým slohem básnickým. Což tedy divu, že Labyrint světa byl bratřím u vyhnanství nejvzácnější knihou po bibli Kralické?

Týmž nábožným duchem a jako doplněk Labyrintu sepsána jest Hlubina bezpečnosti (r. 1625), zavírajíc to přesvědčení, že v jediném bohu a pokorném se mu oddání všecka bezpečnosť přítomného života záleží. I sloh této knihy jest živý a jadrný.

Ale Komenský osvědčil básnického ducha svého také u výtečných překladech; jest to ze jména metrické přebásnění žalmův Davidových. Již Vavřinec Benedikt Nudožerský pokoušel se šťastně o převedení žalmů Davidových na jazyk český. Dílo to však po smrti jeho za válečné doby r. 1620 se ztratilo. Komenský dověděv se o tom, velice toho želel, i chtěje ztrátu nahraditi, složil několik žalmův rozličnými metry klassickými: kterýmžto spisem nepochybně posloužiti chtěl také vyšším školám bratrským, v nichž kněží a učitelé byli vzděláváni. Mělyť

tam dotčené žalmy sloužiti za vzory dobrých skladeb prosodie časoměrné.*)

Jakkoli však básnické práce Komenského literatuře naší k veliké ozdobě jsou, nicméně vlastní velikosť a cena působnosti jeho literarní záleží hlavně ve spisech jeho prosaických, a to ze jména v takových, které směřovaly k opravám paedagogicko-didaktickým.

Komenský vstoupiv do škol již u věku dospělejším, byl při vzácném důmyslu svém tím spůsobilejší, posouditi vady a nedostatky ve školství. Za hlavní úkol lepšího vyučování pokládána tehdáž známosť latiny. Na jazyk tento, jenž byl hlavní páskou mezi učenci, vynakládali všecku péči ve školách, kdežto řeči mateřské se pomíjelo. Mládeži vštěpováno mluvení latinské a nehleděno přitom k potřebám praktickým; učeno slovům a nikoli pravému jich smyslu, více řeči než věci.

Komenský poznav nedostatky školního vyučování své doby, záhy pomýšlel na to, kterak by ve školách napravil, v čem pochybeno bylo. Přední jeho péčí bylo, založiti všecko učení na jazyku mateřském a i latině učiti na základě jeho. Již r. 1612 jal se sbírati material k slovníku česko-latinskému, kterýž jasný výklad slov i věcí obsahovati a praktickým základem při vyučování latinskému jazyku býti měl. Pohříchu vzácné dílo to, když byl Komenský po 46 let materialu k němu nasbíral a je dokonal, zničeno jest při požáru Lešenském 1656.**) Komenský píše o díle tom r. 1661, že ztráty jeho nepřestane želeti, dokud živ bude.

Jakkoli ztráta díla toho pro literaturu českou jest nenahraditelná, přece již ten užitek přineslo, že Komenský,

*) Žalmy tyto vydány jsou opět od J. Jirečka ve spise „Časoměrné překlady žalmů br. J. A. Komenského, br. Jana Blahoslava a j.“ Ve Vídni 1861.

**) Jen části toho slovníku zachovaly se v přepisech. Rosa († 1689) znal také některou část jeho; praví o něm, že všech českých slov původ ukazuje.

sbíraje material k němu, hluboko vnikl v povahu jazyka českého a důkladně připravoval se k zdárným spisům svým v oboru paedagogicko-didaktickém. Nejdůležitější toho způsobu práce vzaly svůj počátek v Lešně. Ježto r. 1627 přísnější opět patenty proti nekatolíkům vydány byly, musil Komenský l. 1628 opustiti dosavadní útočiště své v Brandýse nad Orlicí a skrýval se pak některý čas na statcích pána Jiřího Sadovského ze Sloupna, až posléze v lednu l. 1628 v tuhé zimě zároveň s jinými bratřími mu bylo vystěhovati se z drahé vlasti. I vydal se do Lešna v Polsku, které místo již ode dávna bylo hlavním sídlem bratrské emigrace české. Komenskému zde svěřeno vedení mládeže bratrské, která z gymnasia Lešenského na vyšší studia či akademie posílána byla. Vedle toho zaměstnání dozrávaly v duchu jeho rozmanité myšlenky týkající se oprav ve vychovatelství a školství. Nejprvé vydal po r. 1630 spis „Janua linguarum reserata, Brána jazykův otevřená," v němž sestavil mnoho tisíc slov v četných větách, s počátku kratších, pak delších, týkajících se věcí takových, jež pro svou zajímavosť mysli mladé snadno vštípiti se mohly. Slova souznačná i odporná položil Komenský případně vedle sebe, aby vlastní každého slova smysl zřejmý byl; spolu bedlivý zřetel obracel k řeči mateřské, aby různosť mluvnická i skladební byla na snadě.

Brána Komenského vyšla nejprv latinsky a pak česky; brzo však praktickou methodou, jak vyučovati se má jazykům, obrátila k sobě pozornosť takovou, že záhy přeložena do jazyka německého, polského, francouzského, anglického, vlašského, švédského, hollandského, řeckého a tureckého, i všude uváděna jakožto kniha velmi užitečná do škol. Posléze vyložena jest i po arabsku, persku a mongolsku, tak že krom písma sv. nebylo knihy, která by mezi národy tak byla rozšířena jako Brána jazykův.

Téhož asi času dokončil Komenský své nejslavnější dílo Didaktiku, v níž všecky své zásady paedagogicko-didaktické složil a na základě přirozeném důmyslné opravy

u vychování a vyučování rozvinul. Celé zřízení škol, rozsah vyučovacího materialu i spůsob vyučování vykládá se tam zevrubně.

Jedna z předních oprav záležela v tom, že všecko vyučování, zvláště v třídách nižších, mělo se díti spůsobem názorným, tak aby věci smyslné předkládány byly smyslům mládeže vhodným spůsobem. Dále Didaktika k tomu vede, aby u vyučování postupovalo se od známých věcí k neznámým, od snadných k nesnadným, každému pak věku aby se poskytovalo vědomostí jemu přiměřených. Při vychovávání a vyučování mělo se rovnou měrou k rozvoji i tělesných i duševních sil mládeže hleděti a na přirozenou povahu dítek bedlivě dbáti.*)

Návrhy tyto připravoval Komenský po delší čas k obnovení škol v království českém; kojilť se i on nadějí, že exulanti opět do vlasti uvedeni budou, načež že jim popřáno bude, školství domácí opraviti podle navedení Komenského. I zdálo se v skutku, že se tak stane, když Sasové v listopadu l. 1631 Prahy dobyli. Tehdáž zajisté mnoho vystěhovalcův do Čech se vrátilo, a Komenský ve zvláštním provolání obrátil se k národu českému, vybízeje přede vším k nápravě škol. Avšak když r. 1632 Waldšteiň Sasy z Čech vypudil, musili též exulanti znova vlasť opustiti.

Později Komenský v Lešně opět pokračoval v literarních pracích; i chtěje své opravné myšlenky v život uvésti, skládal rozličné pomocné spisy, v nichž zásady v Didaktice pronešené prakticky prováděl. První péče směřovala k tomu, aby rodičům podal návod, jak dítky hned v prvním věku rozumně a počestně vychovávati mají. K tomu konci sepsal „Informatorium školy mateřské.“ **)

Chtěje naznačiti spůsob, jak se má názorné methody při vyučování užívati, sepsal tak řečený „Orbis pictus,

*) Didaktika česká teprv r. 1841 prof. Janem Purkyní v Lešně objevena, načež ji Matice r. 1849 tiskem vydala; správněji dle rukopisu ji vydal Beránek l. 1871.

**) Vydáno r. 1856, po druhé r. 1873.

Svět v obrazích," prvopočáteční to spis obrázkový pro menší mládež. Pro gymnasia určil Komenský přede vším Bránu jazykův; chystal však i jiné spisy, které teprv později vydány byly.

Těmito a jinými spisy paedagogicko-didaktickými chtěl Komenský přede vším školství českému prospěti; ale byv pak zbaven naděje, že by se kdy opět do vlasti vrátiti mohl, jal se knihy české předělávati po latinsku, aby takto opravy své aspoň ve prospěch národů jiných obrátil. Knihy české zůstávaly v rukopisech, až některé z nich nehodami času, jmenovitě požárem Lešenským, za své vzaly, jiné pak časů našich se dochovaly.

Vedle snah o reformy vychovatelské a vyučovací pro mládež měl Komenský také péči o dokonalé vzdělání dospělých, jižto chtěli sobě zjednati nejvyšší míru vědomostí, jakéž tehdejší stav věd poskytnouti mohl. A toho Komenský dosíci chtěl tak řečenou Pansofií či Vševědou, kteréžto dílo k tomu vésti mělo, aby učenci všelikou vzdělanosť souvěkou snadno přehlednouti, rozumem obsáhnouti a sobě i jiným ve prospěch obrátiti mohli. Pravilť Komenský o své Pansofii takto: „Snahami svými pansofickými tam směřujeme, abychom vzdělanosť posud skoro bez mezí rozlitou, těkavou, v mnohých částech se viklající, ve spůsob kratší, pevnější a stálejší srazili, aby třeba nebylo vědou se chlubiti, ale ji věděti, a věděti ne příliš mnohé věci, ale dobré, užitečné a prospěšné, a to na jisto a neomylně." Pohříchu spisy pansofické jakož i mnohé jiné literarní práce Komenského z části veliké zničeny byly.

Činností svrchu vyloženou roznesl se daleko široko hlas o velikých paedagogicko-didaktických reformách Komenského. I volán jest r. 1638 do Švédska, aby v obnovení škol se uvázal; a léta 1641 dostalo se mu pozvání do Londýna. Neb jakož Švédům zalíbily se Komenského myšlenky k opravě škol směřující, vážili si zase Angličané

jeho snah pansofických, i měl tam Komenský založiti jakousi akademii pro učence.

Vydal se r. 1641 nejprv do Londýna, ale odročení parlamentu a nepokoje nastalé překazily plán jeho k zřízení jmenované akademie. Léta 1642 meškal Komenský v Švédsku, kdež ze jména v Štokholmě vykládal rozličným učencům opravné myšlenky své, rozmlouvaje o nich i se samým kancléřem Oxenstjernou. Dosáhnuv zde podpory, jmenovitě od velkého příznivce svého pana Ludvíka Geera, odebral se do Elbinka v Prusku, kdež v pokoji své didaktické spisy pro školy švédské upravoval. Roku 1650 byv knížetem sedmihradským Zik. Rákoczim do Šaryšského Potoka v Uhřích povolán, zřídil tam vyšší školu latinskou. Ale nenašed zde ani schopných učitelův ani čilých žákův, opustil sice Komenský r. 1654 Šar. Potok; přes to však nemálo prospěl Maďarům, ježto dle návodu jeho mnohé didaktické knihy latinské na jazyk maďarský převedeny byly.

Tím se stalo, že cizí národové již tehdáž největší prospěch brali z důmyslných oprav Komenského ve školství svém.

Než v pracích těchto byl slavný náš paedagog příliš často vytrhován povinnostmi církevními. Stalť se r. 1632 písařem Jednoty bratrské a tudy jako duší její a r. 1648 volen jest biskupem, tak že téměř všecka péče o rozptýlenou Jednotu na něm záležela. Z té příčiny složil také mnoho spisův věro- a mravoučných i historických na obranu Jednoty bratrské a měl i účastenství u vydání spisu „O těžkých protivenstvích církve české.“ Vyznati sluší, že Komenský i v tomto oboru a povolání jevil neobyčejnou činnosť a pružnosť ducha, jež tím vzácnější byla při starci tolikera nehodami stihaném. Hlavním sídlem činnosti jeho církevní bylo také Lešno, kamž r. 1654 z Uher opět zavítal. Pohříchu dlouho již nepobyl v tomto

dávném útočišti svém. Neboť ve válce, brzo potom mezi Švédskem a Polskem nastalé, bylo Lešno r. 1656 vypáleno, a zbytkové Jednoty rozprášeni jsou na rozličné strany. Tu bylo také stařičkému biskupovi nového útočiště si hledati; i nalezl je v Amsterdamě, kdež ode dávna Komenský ctěn byl jakožto oprávce školství na slovo vzatý. I vydal tam hned roku následujícího (1657) 4 díly sebraných svých spisů didaktických jazykem latinským. Podivení nad spisy těmi bylo neobyčejné; Komenský veleben jakožto přední reformator škol, „který zvláštním dobrodiním prozřetelnosti sám jediný veškerá tajemství didaktická duchem svým obsáhl.“ Komenský děkoval zvláštním listem radě města Amsterdama za dosavadní pohostinství, spolu žádaje, aby dílo třicíti let, za rozličných příčin u rozličných národů skládané, ve prospěch mládeže své obrátila.

Při těchto pracích nezapomínal Komenský ani v Amsterdamě na svou církev po světě rozptýlenou. Také tam složil ještě některé spisy Jednotě potřebné, až konečně r. 1660, nemoha staviti zkázu její, rozžehnal se s ní zvláštním spisem, jenž sluje „Smutný hlas zaplašeného hněvem božím pastýře k rozplašenému hynoucímu stádu.“ Byl to poslední hlas posledního biskupa Jednoty. Deset let potom rozloučil se Komenský také se světem, skonal totiž 15. listopadu 1670 v Amsterdamě. Tělo jeho pochovali v tichém Naardenu, kdež pohřben byl v někdejším kostele francouzské obce protestantské.*)

Konečná úvaha o Komenském.

Komenský byl pravým přítelem svého národu a nejšlechetnějším lidumilem. Nehledíce na působení jeho v Jednotě, jejímž posledním správcem a ochráncem byl, pozastavíme se zde toliko při činnosti jeho literarní. V pří-

*) Viz Čas. Čes. Mus. 1874.

čině té pak představuje se nám Komenský i co výborný básník i prosaik. Jakožto básník slynul vzácnou obrazností, již bystrý rozum spravoval v té míře, že obě tyto síly duševní v harmonickém spojení vyvodily vzácný plod básnictví reflektujícího „Labyrint světa.“ Mluva této památky jest vzor konkretního slohu básnického. Jest sice pravda, že Komenský neoděl ten svůj spis ve formu metrickou; ale toť jediný rozdíl, jímž se rozeznává Labyrint od výtečné básně veršované vůbec. Zdá se, že veliký duch jeho jen proto pominul té formy, aby tím větší volnosti se dostalo mocné fantasii a věhlasné reflexi jeho. Kdo by však zkušenosť Komenského i v klassickém veršovnictví poznati chtěl, povšimni si jeho překladu Žalmův neb Moudrého Katona mravných poučení a přesvědčíš se, že i v jadrném verši se znal, ano že byl v tom mistrovským následovníkem klassických vzorův latinských, hově podle nich i v českém jazyku časomíře.

Než hlavní důležitosť Komenského záleží ovšem v prose. Jakož výše již dolíčeno, jeví se velikosť ducha jeho v blahodárných opravách, které vychovatelství a školství novověkému vyměřil. Jedno i druhé zakládati se mělo na přirozené povaze lidské. Tak směřoval v příčině vychování k tomu, aby tělo i duch souměrně se pěstovaly; duševní pak síly aby se rozvíjely všestranně, i rozum i srdce i vůle stejnou měrou, tak aby celý člověk stal se předmětem bedlivé péče vychovatelské. A veda mládež do svatyně prvního vzdělání literního, stál o to, aby učila se nejen jalovým slovům, nýbrž i věcem, tak aby dítě záhy slovo i věc najednou pojímajíc, naváděno bylo k vědění realnímu. I aby tento směr tím pevnější kořeny hned záhy pouštěl, opřel Komenský všecko vyučování o methodu názornou, chtěje tomu, aby dle možnosti všecko vědění podporovalo se obrazy, čímž stal se zakladatelem názorného

vyučování, které teprv za našich dob náležitě oceněno a ve skutek uvedeno bylo.

A všecko to vzdělávání mládeže mělo se díti jediné jazykem mateřským, a teprv na základě tohoto přirozeného prostředku všeho vzdělání duševního vedl Komenský také k poznání jazykův cizích, ze jména řeči latinské jakožto spisovné mluvy mezi učenci svého věku.

Myšlenky své vykládá Komenský jmenovitě v českých spisech takovým slohem, jenž slouti může pravým vzorem správné a jadrné prosy. Vzdělav ducha svého v klassicismu a vniknuv spolu postavením i studiemi svými hluboko v pravý ráz mluvy obecné, jejíž přísloví také sbíral, spojoval v slohu svém s uhlazeností klassickou také jadrnosť a přirozenou ryzosť mluvy mateřské, tak že sloh jeho vším právem za nejvyšší výkvět prosaické literatury položiti lze. V kteréžto příčině nade všecky spisovatele 16. a 17. století vyniká.

Než Komenský nevytknul jen nové dráhy vychovatelské a vyučovací, on snažil se také vědám novou methodu zjednati. K tomu vedly zvláště pokusy pansofické, které ze jména v Anglii v život uvésti se snažil. Myšlenky své pansofické sepsal a vydal hlavně po latinsku ve spise „Opera didactica omnia“ r. 1657 v Amsterdamě. Pansofií či Vševědou svou nechtěl se však Komenský skvíti snad učenými soustavami, ale měl přede vším methodické urovnání věd na zřeteli, aby tím snáze od každého i pamětí i rozumem pojímány a ve prospěch obecný obráceny být mohly.

A všecky tyto vzácné myšlenky obecného pokroku učinil Komenský vzdělancům všech národů přístupné, sepsav je později jazykem latinským. Neb po celý život nepřestával k tomu raditi a pracovati, aby předkem všickni křesťané, buďtež vyznání kteréhokoliv, nehádajíce se o věcech nejistých, nýbrž na zásadách nezvratných přestávajíce,

společný svůj prospěch vyhledávali a ze společného štěstí svého se radovali. Pravilť sám šlechetný jezuita Balbin o Komenském takto: „Velmi mnoho spisů vydal, avšak pranic, co by čelilo proti církvi katolické. Ano čtoucímu spisy jeho zdálo se mi vždycky, že psal s takovou rozvahou, že žádnému náboženství ani přednosť dávati ani žádného odsuzovati nechtěl.“ *)

Veliký reformator vychovatelství a školství byl skutečně též velikým lidumilem. Vyšetřiv tak bohaté myšlenky, vedoucí k obecnému dobrému, chtěl jich uštědřiti všemu lidstvu; pohříchu předstihnuv ideami svými věk tehdejší, stal se teprva v pozdějších dobách pravým dobrodincem člověčenstva, tak že mu nejen v historii literatury české, ale i v dějinách kulturních vůbec čestné místo mezi předními mysliteli vykázáno jest.

Slušno sice na konci o Komenském doložiti, že jevil též patrnou náklonnosť k mysticismu a visionářství, jakož Labyrint a ještě více spis jeho pozdější „Lux in tenebris či Světlo v temnostech“ dokazují. Jemná mysl jeho, těžkými nehodami sklíčená, neviděla při tehdejší obecné tísni nikdež žádné spásy pro ubohou Jednotu a nešťastnou vlasť a proto uchýlila se co k poslední naději k planým sice, ale rozšířeným tehdáž proroctvím lepších časův. Než tento zjev v povaze Komenského nedosáhl vrchu nad realními snahami velikého ducha jeho.

K četným exulantům českým náležel též Samuel Martin z Dražova, jenž u vyhnanství byl duchovním správcem české obce v Perně. Jsa horlivý protestant, stal se urputným odpůrcem Jednoty vůbec a Komenského zvláště. Literarní činnosť jeho byla rozsáhlá, pohříchu na mnoze škodná, směřujíc hlavně k potupení českých bratří a k většímu pořád rozkolu mezi exulanty. Složil rozmanité spisy, zvláště polemické proti Jednotě.

---

*) Boh. docta II, 314.

Vděčnější zmínky zasluhuje v literatuře exulantův Litoměřičan Pavel Stránský, jenž sepsal a v Amsterdamě vydal dílo, pro dějepis český důležité „Respublica Bojema.“ *)

Vedle Komenského proslul z exulantův v literatuře naší Pavel Skála ze Zhoře. Za povstání českého stal se r. 1619 úředníkem vlády direktorské. Po bitvě Bělohorské opustil v průvodu Fridricha falckého svou vlasť, a když potom věc Fridrichova naprosto zmařena, usadil se Skála asi r. 1623 ve Freiberku v Míšni v nynějším Sasku, kdež jal se pracovati o církevní historii obecné. Nejprv složil rozsáhlou chronologii církevní a potom ohromné dílo, jež v desíti foliantech obsahuje obecný dějepis církevní od nejstarších dob až do r. 1623. **)

Jakož v Historii této na svém místě vyloženo bylo, volili historikové doby předešlé k pracím svým původním pouze dějiny české, nehledíce hrubě k příběhům sousedních národů. Naproti tomu postoupilo dějepisectví české v 17. století aspoň v té příčině, že dějepisci měli zřetel vedle příběhů domácích také k událostem zemí okolních, chtějíce poněkud ukázati spojitosť historie české s dějinami evropskými vůbec. Učinili tak přední historikové 17. století: Pavel Skála a Vilém Slavata. Jakkoli o tom posledním teprv níže řeč bude, přec klademe již zde hlavní znaky spisovatelské činnosti jeho k lepšímu rozeznání obou dotčených mužův.

Skála i Slavata jali se skládati jistou měrou dějepis všeobecný, přihlížejíce ovšem podle obyčeje věku svého hlavně k příběhům církevním. Postavivše se tudíž na dotčené vyšší stanoviště dějepisecké, položili si také základ širší a vyvedli díla rozsáhlosti neobyčejné. Sluší však hned

*) O liter. činnosti exulantů čes. viz článek Jirečkův v Čas. Čes. Mus. 1874.

**) O životě Skálově viz dílo „Pavla Skály ze Zhoře Historie Česká“ v Monumen. Hist. Boh.

zprvu dva rozdíly při obou těchto dějepiscích vytknouti. Skála díval se na dějiny s hlediště protestantského, Slavata pak s katolického; Skála hned s počátku, když se do práce dával, určitě pojal onen širší rozhled dějepisný, kdežto Slavata teprv, když první část již dopsanou měl, k němu dospěl. Čímž také se stalo, že spis Skálův větší spojitost u vypravování jeví, než dílo Slavatovo, o němž níže místněji promluvíme.

Posléze i to doloženo buď, že oba historikové, hájíce se stejnou horlivostí stran svých, rovně upadali ve strannosť, tak že jich opatrně užívati třeba.

Skála v Historii církevní, v tomto arcidíle svém, užil methody synchronistické, klada dějiny rozličných národů podle sebe, pokud do téhož roku spadaly. Sloh jeho jest správný a vážný, celé pak vypravování ukazuje patrnou snahu po nestrannosti, ježto spisovatel vedle soudu svého podává též hojné doklady. Vlastnosti tyto nejlépe znamenati jest v té části, kde Skála líčí dějiny od r. 1602—1623. O době této píše spisovatel jakožto svědek souvěký a co do věcí českých na mnoze očitý, i podává v onom oddělení vzácné zprávy o dějinách našich. Líčí nám jednání rozličných stran náboženských, sjezdy a sněmy stavův, ano i jednotlivé karaktery, a vedle příběhův válečných nepomíjí také místem zjevův kulturních, v čemž nad Slavatu předčí.

Než Skálovu dílu nedostává se náležité stručnosti a pragmatičnosti, místy jest rozvláčným, kteroužto vadu množství listin a obšírných svědectví, ve spis vložených, ještě zvyšuje.

Jest tedy třeba vyznati, že i přední historické dílo této doby, totiž Historie Skálova, obsahuje pro soudný dějepis dotčených let pouhý material, ovšem pak hojný a vzácný.

Vystěhovalci čeští, o nichž výše řeč byla, usadili se v zemích, na severu od vlasti české položených; než vedle tohoto směru severního rozeznáváme v emigraci české také jihovýchodní proud, jenž se obrátil do severních Uher, a sice na bratrské Slovensko. Slováci užívali od časů Husových spisovné řeči české; neboť po husit. válkách mnozí Čechové, zvláště Táborští, tam se usadili. Nad to nejeden Slovák žil v 16. stol. v Čechách, kdež zastávaje nějaký úřad církevní neb učitelský, vzdělával spolu písemnictví české, jakož Benedikt Vav. z Nudožer a jiní jsou toho důkazem. Na Slovensku samém tehdáž hrubě neprospívala literatura národní jednak pro války turecké, jednak pro obvyklé užívání jazyka latinského. Ale když po r. 1620 čeští a moravští vystěhovalci u velkém počtu přátelské útulky tam nalezli, nastala také lepší doba písemnictví národnímu na Slovensku; zkvétaloť zde touž dobou, když v Čechách a na Moravě vždy více klesalo. Vydávány tu české knihy v četných tiskárnách v Žilině, Trenčíně, Trnavě, Skalici, Baňské Bystřici a j. Spisy tyto byly na větším díle obsahu náboženského a pocházely zprvu od exulantův českých, později však i od slovenských spisovatelův, jižto jazyka českého bedlivě užívali. Tak vynikali v básnictví, ovšem že v duchovním: Jiří Třanovský, Štěp. Pilařík, Daniel Krman a Samuel Hruškovic; v prose pak: Matěj Bél, Mat. Markovic a j. Jak vysoko si váženo jazyka českého mezi Slováky ještě v 18. století, o tom svědčí slova, jež položil Matěj Bél v latinské předmluvě k Doležalově mluvnici české r. 1746: „Čechové, usadivše se po skončené válce husitské v Uhřích, řeč slovenskou velice vzdělali a ozdobili, čímž se stalo, že nyní nejen učenci slovenští pilně ji zvelebují, nébrž i magnátové a zemané..., jenž přebývají v těch stolicích, v nichž jazyk slovenský jest obecný.“ *)

*) Šemberovy Dějiny řeči a literatury české str. 225.

Jest ze všeho patrně viděti, kterak i za hranicemi českomoravskými jevila se moc a působnost vzdělanosti české.

b) Literatura domácí.

Méně utěšený byl obraz písemnictví českého v rodné jeho vlasti, v Čechách samých, kdež duševní život během 17. a 18. věku vždy více hynul. Předním spisovatelem 17. stol. v Čechách po bitvě Bělohorské byl známý kancléř Vilém Slavata, jenž proslul v dějepisectví podobně jako exulant P. Skála. Za tehdejších bojův náboženských neobmeškávala toho také strana katolická, aby postavení svého tak, jako strana odporná, prostředky literarními platně nehájila. A tak povstal vedle protestantského díla Skálova stejně obšírný spis, jenž církevní dějiny zase ve smyslu katolickém vykládá. Jestiť to Historie Slavatova. Vilém Slavata (1572—1652) stál na začátku 17. století pevně při straně katolické a náležel k těm pánům českým, jižto usilovně sráželi Rudolfa II., aby stavům pod obojí majestátu na svobodu náboženskou nedával. Když pak r. 1618 strhl se zjevný spor mezi stavy evangelickými a místodržícími královskými na hradě Pražském, svržen jest s Martinicem a sekret. Fabriciem Platterem do příkopu hradského. Matiáš z Thurnu, vůdce stavův nespokojených, sepsal a vydal v pokročilém věku obranu proti nářkům na sebe a na stranu svou činěným, chtěje ono vyhození jakož i další jednání stavův pod obojí ospravedlniti. Vilém Slavata, dostav do rukou tuto obranu za pobytu svého v Řezně, ustanovil se na tom, že sebe i strany své hájiti bude proti spisu Thurnovu. I jal se odtud v prázdných hodinách skládati paměti své; avšak za práce té šířil se rozhled jeho i rozsáhlost díla samého, tak že pojal v ně též dějiny cizí, odkudž spis jeho tak jako Skálův dostal povahu obecné historie církevní. Celé toto „Spisování

historické" skládá se z 14 knih, z nichž každá jeden foliant drží, tak že i to dílo k největším spisům českým přičísti slušno.

První dvě knihy, obsahující v sobě paměti Slavatovy z let 1607—1620, jsou namířeny proti apologii Thurnově, jejížto text také sem vetkán jest; v ostatních knihách nalézají se, krom delšího pojednání o dědičnosti království českého, obšírné dějiny Ferdinanda I., Maximiliana II. a Rudolfa II. až do r. 1592. A tak se patrně celý spis dělí ve dvě části, v apologetickou či obrannou a dějepisnou.

Jakož povaha věci samé s sebou přináší, jeví Slavata hlavně v oddělení dějepisném svou dějepiseckou spůsobilosť; spis jeho tu dokazuje správné urovnání materialu, plynné vypravování a správný sloh, v kterémžto příčině Slavata každému dějepisci své doby se vyrovná, ač i jěmu zde přílišnou širokosť u vypravování vytýkati lze.

Jinak se věc má v prvních dvou knihách, které obsahují obranu Slavatovu. Zde čtenář pohřešuje dotčených předností dějepiseckých. Již apologetická povaha této části vymáhala rozličných dedukcí právních, dokladů historických a podobných odchýlek od pořádku chronologického. Ale Slavata nad to ještě vkládal sem přeobšírná líčení malicherných, ano druhdy směšných příběhův, tak že dílo jeho nemilou rozvláčností velice trpí. A přes to jest právě tato obranná část spisu Slavatova pro dějiny naše nejvzácnější částí zmíněného díla jednak pro důležitosť doby, o níž jedná, jednak i proto, že právě tu Slavata tak, jako Skála, co bezprostřední svědek vypravuje, jehož soud a svědectví tím větší do sebe cenu má, že nám předkládá přesvědčení, ano politické vyznání celé strany pod jednou neb aspoň rozhodnějších popředníkův jejích. Neboť Slavata složil v Spisování historickém nejen paměti své, nýbrž také zápisky svých přátel, jimž nad to i jednotlivé části díla svého k uvážení a poopravení předkládal. *)

---

*) Velkou zásluhu získal si o publikaci spisu Slavatova J. Jireček.

K těm pánům a spisovatelům českým, jižto v bouřích českých zachovali věrnosť domu habsburskému, náležel vedle Slavaty též **Heřman hrabě Černín z Chudenic** (1573—1651), hejtman Staroměstský. Týž konal již r. 1598 s Harantem z Polžic známou cestu do sv. země, Arabie a Egypta; později byl nejednou poslán v legaci do Turek. Nejdůležitější toho spůsobu poselství vykonal r. 1644, jímž prospěšný mír s Turky obnovil. Denník památné cesty té sepsal po česku, i jest obsahu velmi zajímavého.*)

Bylo zcela přirozeno, že v 17. a 18. století dosáhlo pojímání historie české po spůsobu katolickém v Čechách znenáhla vrchu. Vždy více zajisté prospívala rekatolisace v zemi; i bylo hlavní péčí těch, kdož tehdy věci veřejné spravovali, aby minulosť česká předkládala se lidu v tom spůsobu, by zvykal spatřovati v předešlém stavu církevním a v bojích náboženských pravé neštěstí národu, jehož jedinou spásou bylo, navrátiti se k staré víře pod jednou. Slavatovo veliké dílo nebylo vytištěno aniž se hodilo pro obecný lid; pročež tím více šířila se v národě kronika Hájkova. Stala se potom pro zajímavou a prostonárodní formu svou nejoblíbenějším čtením, a vyznati sluší, že hlavně z ní zachovaly se mezi lidem aspoň jakéž takéž upomínky na minulosť národu českého.

Nejpřednějším v 2. polovici 17. věku vzdělavatelem dějin českých v duchu výše dotčeném byl **Bohuslav Balbin** (1621—1688). Celé literarní působení pamětihodného jezuity toho jest, jakkoli psal latině, velmi poučné pro stav literatury české v tehdejší době, dokazujíc veliký úpadek její a spolu i nesnáze nemalé, s nimiž i šlechetný badatel katolický zápasiti měl. Mimo vyučování mládeže obíral se Balbin dějepisem českým. Ale předmět tento

---

Vydalť z něho tiskem r. 1857 „Děje království uherského 1526—1546“ a r. 1866 a 1868 „Paměti nejv. kancléře Vil. hr. Slavaty“ ve 2 svazcích, které drží v sobě jádro obrany Slavatovy.

*) Chová se v Černínském archivě v Jindř. Hradci.

byl již sám sebou představeným jeho podezřelý; pročež také hned první spisové jeho, jakkoli se týkali historie církevní, s velkou přec přísností od jezuitských censorův posuzováni byli, tak že si Balbin přátelům svým na to trpce stěžoval. Přes to však literarní činnosť jeho byla neobyčejná; vydalť za svého živobytí 25 foliových svazků a mimo to asi 35 menších spisů, vše ovšem v řeči latinské. Aspoň k některým zde buď poukázáno. Tak vydal r. 1644 Život prvního arcibiskupa Pražského Arnošta z Pardubic. Nejdůležitější však dílo Balbinovo pro dějiny české jest „Epitome rerum bohemicarum“ (Výtah z dějin českých.) Které když ukončeno bylo, pro rozličné překážky dlouho vydati se nemohlo; teprv na přímluvy cís. bibliotékáře Petra Lambecia a hraběte Fr. Kinského, příznivce Balbinova, tiskem vyšlo samým rozhodnutím císařským r. 1677. Potom Balbin vydával spis „Miscellanea“ (Směs či rozmanitosti), který v desíti foliových svazcích pojímá vše, co tehdejší doba v oboru děje- a zeměpisu, diplomatiky a starožitností českých důležitého znala.

Jakou měrou si zamiloval dějiny národu svého, o tom se pronáší v listě z r. 1685 k příteli svému Albrechtovi z Ronova: „Není větší útěchy, nežli těšiti se z toho, že vlasť naše tolik výtečných mužů ve válce a v míru zplodila, vlasť, kterou nyní téměř zničenou vidíme a oplakáváme.“

Vedle prací těchto napomínal Balbin také svých přátel, aby rovněž dbali o poznání a vzdělávání dějin vlasteneckých. Tak ze jména psal jezuitovi Tannerovi: „Pracujte (o dějinách českých), když máte času, vždyť jest nás málo mezi Čechy, jenž umějí vlasti své si vážiti a nejsou jaksi hosté a cizinci u věcech vlasteneckých.“ Ano i to, že Balbin psal latinsky, vycházelo z pohnutky šlechetné; chtělť zajisté při všeobecném zanedbávání spisovné řeči české pomocí latiny známosť dějin domácích i v širších vrstvách učeného světa rozšiřovati.

Nejdůrazněji však působiti měl ve prospěch jazyka českého spis Balbinův „Disertatio apologetica linguae slo-

venicae“ (Obrana jazyka slovanského). Než za doby Balbinovy tiskem vydán býti nemohl, teprv o sto let později vyšel péčí známého dějepisce Pelcla.*) Kromě Balbina obraceli pozornosť k dějinám českým zvláště přítel jeho Tomáš Pešina z Čechorodu (1629—1680), Jan Beckovský (1658—1725) a kanovník Jan Hammerschmid (1658—1737).

Tomáš Pešina sepsal „Předchůdce Moravopisu“, který obsahuje chronologické vypsání příběhů moravských do r. 1658. Tento dějepisný přehled činí stručnou přípravu k většímu spisu historickému, Moravopis nazvanému, jehož však jen první díl až do r. 1525 (Mars Moravicus) vytištěn byl. Dílo to obsahuje hojný material pro dějiny moravské, po soukromých i zemských archivech bedlivě sebraný.

Jan Beckovský, křižovník, složil kroniku českou „Poselkyni starých příběhův“ ve dvou dílech. V prvním vypravuje příběhy české podle Hájka až do r. 1527; ale druhý díl již samostatně vzdělal i podává na základě dobrých pramenův dějiny české až do časů Leopolda I. r. 1657, pročež také tento díl, který pohříchu dosud tiskem vydán nebyl, jest pro náš dějepis důležitější prvního. Rukopis nalézá se v bibliotéce křižovnické v Praze.

Hammerschmid složil rozličné spisy historické, i české i latinské, z nichž nejdůležitější jsou ty, jež se děje- a místopisu Pražského týkají.

O příbězích českých z 30leté války psali ze spisovatelův světských J. N. Zatočil a V. Kozmanecký jakožto svědkové očití, druhý pěkněji než první.

Karakteristický zjev této doby jest literatura jezuitská.

Řád jezuitský, maje boj proti nekatolickým vyznáním také v Čechách podstoupiti a vítězně provésti, musil aspoň jistou měrou hleděti si jazyka a písemnictví národního. Ku pomoci své přijímal schopné české jinochy do svého řádu, z nichž mnozí, pracujíce ovšem ve smyslu svého řádu, pro učenosť i pěstování řeči české často se připomínají.

*) Za našeho času přeložena jest Obrana tato Em. Tonnerem na jazyk český a vydána Maticí lidu.

Obrátivše z veliké části národ opět na starou víru pod jednou, snažili se vzdělávati literaturu, která snahy a záměry jejich podporovati měla. Odtud také pocházelo, že jezuité kromě málo výjimek vzdělávali písemnictví náboženské, vydávajíce postilly, kázání a jiné knihy vzdělavací a liturgické.

Nejznamenitějším ze spisovatelův jezuitských byl již v 16. století Václav Šturm, známý odpůrce bratří (†1601), pak výtečný řečník Vojtěch Berlička (jinak Scipio), jenž se vzdělal při slavném kazateli polském P. Skargovi. Oba, Šturm i Berlička, náležejí sice již do druhé doby, než pro lepší přehled buďtež zde uvedeni. Ze 17. století uvedli jsme již výše slavného Boh. Balbina. Mimo něj vyšlo v 17. století a potom v 18. věku z řádu jezuitského mnoho spisovatelův českých, z nichž nad jiné vynikal Jiří Plachý (†1659), jenž kromě věcí náboženských také o dějiny české péči měl; shledávalť prameny historické, obstarávaje spolu přepisy jich pro Slavatu, který opět dílo své po částech Plachému k posuzování posílal. Plachý psal skoro vesměs po česku. Ze spisů jeho původních nejznačnější jest historie obrácení všech národů na víru křesťanskou.

Co dobrý překladatel básní cizích vyznamenal se Felix Kadlinský (1613—1675), jehož překlady, ze jména Zdoroslavíček, pro básnickou řeč a vlastenecké smýšlení počítají se k nejlepším plodům básnictví českého za tehdejší smutné doby.

Dále k jezuitům náležel horlivý pěstovatel náboženské literatury české Matěj Vác. Šteyer (1630—1692), jenž schválil také dobropísemnost bratrskou. On byl zakladatelem Dědictví svatováclavského (l. 1669) na vydávání nábožných knih českých; kteroužto fundací vydána kromě mnoha jiných spisův také bible svatováclavská, o jejímž překladu M. Šteyer s jezuity Jiř. Konstancem a J. Barnerem pracoval. — Posléze buď zde jmenován též pověstný missionář a palič knih českých Ant. Koniáš (1691—1760), jenž, sepsav mnohé písně duchovní a knížky asketické, složil také rejstřík knih zapověděných.

Závěreční úvaha.

Ze stručného nástinu o literatuře české svrchu položeného vychází patrně na jevo, že písemnictví české co do materií či nauk pozbývalo vždy více předešlé rozmanitosti,

až posléze stalo se jednostranným, sloužíc téměř naprosto účelům náboženským. Než ani v tom oboru neskládaly se knihy vědecké, nýbrž na mnoze jen spisy potřebám lidu obecného určené, více překlady než spisy původní. O vědeckém badání nebylo nikdež ani památky.

Než i co do stránky formalní ztrácela literatura svou dřevní jadrnosť a přesnosť slohovou. Plody staré literatury, jsouce rozmetány po všech končinách, v úkrytech často neznámých nebo aspoň nepřístupných, vcházely v zapomenutí, tak že spisovatelům nedostávalo se ani pravých vzorův slohu řádného. Každý nový spis v 18. století jevil vždy větší úpadek spisovného jazyka. Setkáváme se tu s chybami mluvnickými, jakýchž bychom toliko v pokažené mluvě obecné hledali. Mimo to mnozí spisovatelé, neznajíce ani dost málo pravidel o tvoření slov, dělali si tak chybná slova, jež se nám nyní co směšné lexikalní nestvůry představují; v čemž zvláště pamětnými se stali Rosa, M. Šimek a V. Pohl.

Pročež když sami spisovatelé jazyka mateřského tak málo znali a dbali, bylo zcela přirozeno, že písemnictví české vždy více chatrnělo. Což tedy divu, když za tak bídného stavu literatury také i národ, zapomenuv se sám nad sebou, počínal zvláště ve vyšších třídách styděti se za jazyk předkův svých a nestarati se o písemnictví, jež mu ušlechtilé potravy duševní neposkytovalo? A touž dobou, kdy řeč a literatura česká tak živořila, chýlíc se napořád ku konečnému zahynutí, vždy více se šířila literatura francouzská; v sousedním pak Německu povstávali v 2. polovici 18. století mužové, jako Klopstock, Lessing, Herder, Wieland a jiní, kteří mocným duchem svým všecken duševní život národu německého, pokud se v literatuře jevil, přetvořili a svými výtečnými plody k nevídané, ano netušené před tím výši povznesli. Tento rychlý rozkvět literatury německé mocně působil také u vzdělanější a vyšší vrstvy národu

českého; obraceje zajisté pozornosť jejich k sobě, odvracel vždy více mysl jejich od zanedbané literatury domácí. I zmocnila se konečně nejprv vyšších stavův zjevná nechuť k spisům českým, která ponenáhlu i do prostředních či měšťanských tříd se šířila, tak že i ty nedbaly přirozeného jazyka svého, opovrhujíce jím jako mluvou sprostou, sedlskou.

A tento smutný stav duševního života národního byl jistě též jednou z těch příčin, pro které Josef II. r. 1774 jazyk německý do škol a úřadův na místo českého uvedl. Nejsa povědom předností řeči české, neznaje výtečný sloh a velkou bohatosť literatury starší, posuzoval české písemnictví podle stavu souvěkého a maje za to, že nehodí se čeština k vyššímu vzdělání a ku správě státní, vyloučil ji ze života veřejného. Avšak právě tento násilný skutek spůsobil obrat v duševním životě národu českého, jejž pokládati slušno za konec neblahé doby předešlé a za počátek věku nového, za vzkříšení řeči a literatury české.

DOBA ČTVRTÁ.

V době této rozeznávati jest tři rozdílné epochy: první od r. 1774—1820, druhou asi do r. 1848 a třetí odtud až na časy naše.

První z těchto oddílů jest jako přípravou k novověkému písemnictví národnímu a obsahuje tedy čas vzkříšení řeči a literatury české.

O vzkříšení řeči a literatury české.

Náhlé vyloučení jazyka českého ze škol a z úřadův spůsobilo hluboký dojem v některých osvícených mužích národu českého, v nichž poslední jiskra vědomí národního ještě nevyhasla. Jako bleskem obrácena bedlivější pozornost jejich k řeči mateřské a k minulosti národní. Sama sebou naskytala se jim otázka, zdali národ český skutečně tak klesl, aby nemohl býti opět k vědomí vlasteneckému přiveden, a zdali jazyk jeho opravdu tak chudý a obmežený jest, aby více se nehodil k vyučování veřejnému a nestačil k všelikým potřebám života občanského.

Tyto a podobné myšlenky šířily se vždy dále mezi šlechetnějšími vzdělanci národu našeho, budíce v nich horlivou lásku ke zpytování historie a řeči české. Hned l. 1774 vydal hrabě Frant. Kinský spis německý, v němž dokazoval potřebu, aby jazyk český byl zachován a dále vzdě-

láván; a za rok po tom (1775) vydán jest Frant. Pelclem výše řečený spis Balbinův o obraně jazyka slovanského. Rovněž Jan A. Hanke z Hankenšteina podal r. 1783 kommissi nad studiemi spis něm. o potřebě učitelské stolice řeči a literatury české ve Vídni, a Ign. Tham sepsal (l. 1783) Obranu jazyka českého. Takovým způsobem dostala se otázka o národnosti české opět na veřejnosť.

Ale vedle takových spisův prospívalo věci národní nejvíce znova nastalé zpytování historie české; ze jména dějiny 15. a 16. století stávaly se oblíbeným předmětem studia mnohostranného.

Šťastnému tomuto obratu znamenitě napomáhal volnější duch, který nastal za panování Marie Teresie a Josefa II. v Rakousích vůbec a v Čechách zvláště. Všeobecná osvěta, pokrok a svoboda v zkoumání vědeckém staly se heslem časovým; pročež také mizely dosavadní předsudky v příčině dějin a literarních památek českých, staveno další jich hubení, ano volnější povaha vědeckého zpytování právě odkazovala přátely historie domácí k nim jakožto hlavním pramenům historické pravdy.

Předním badatelem v historii české byl slavný piarista Gelasius Dobner (1719—1790). Týž hned z předu jal se kriticky rozbírati některé prameny historické, ze jména nevšedním důvtipem dokázal nepodstatnosť kroniky Hájkovy, kterou až potud nejedni měli za nevývratný základ historie české. Dále Dobner vydával mnohá kritická pojednání, jež se týkala církevního, politického a kulturního dějepisu českého. Přes všecky odpory zjednal tento dějezpytec záhy mnoho vrstevníkův směru svému, jenž posléze k velkému prospěchu dějin českých nabyl pevného trvání ve společnosti vědecké, která, nejprv r. 1769 od několika přátel historie české v soukromí založena byvši, potom l. 1784 na král. společnosť nauk povýšena byla. A v této soustředili přátelé a spojenci Dobnerovi činnosť svou, mezi

nimiž byli přední: Dobrovský, Pelcl, pak Voigt, Dlabač, Pubička, Cornova, R. Ungar, K. J. z Bienenberka, Procházka, Dürich a j., z nichž potom nejeden i jako dobrý spisovatel český proslul.

Takovým snažením probuzen smysl pro dějiny české, jichž zkoumání a poznávání budilo zase cit národní a lásku k mateřské řeči. I u stavů vyšších jevila se opět náklonnosť k opovržené mluvě národní, ano sněm zemský žádal, aby jazyku českému práva jeho navrácena byla. I dosaženo aspoň toho, že na vysokých školách Pražských stolice řeči a literatury české zřízena byla, a r. 1793 jmenován známý dějepisec František Pelcl prvním professorem předmětu toho. Jakkoli tím skutkem nemálo se prospělo opětnému vzdělávání řeči české, přece pravý základ k vědeckým studiím o předmětu tom položil slavný jazykozpytec Jos. Dobrovský, jehož činnosť literarní v nejednom ohledu pamětihodna jest.

Josef Dobrovský.

(1753—1829.)

V mluvnictví českém vznikly a rozšířily se za třetí doby literatury, jakož na svém místě dotčeno, mnohé nešvary. Spisovatelé, nerozumějíce povaze jazyka českého, hřešili proti přirozeným zákonům jeho. A proti této zvůli vystoupil Dobrovský, jenž i rozsáhlou učeností filologickou i bystrým důmyslem jazykozpytným vynikal. Znaje krom jiných jazykův také nářečí slovanská, jal se spůsobem srovnavacím zkoumati ústrojí jazyka českého, jehož hlavní zákony také vyšetřil. Výsledky svého badání podával u veřejnosť. Tak pojednal nejprvé v předmluvě k slovníku Tomsovu l. 1791 o původu a tvořivosti jazyka českého a r. 1799 vydal vzácnou rozpravu svou o tvořivosti jazyka slovanského, v níž důkladně vyložil nauku o tvoření jmen podstatných a přídavných. Spisem tím položil meze

nesprávnému a libovolnému tvoření slov nových, ale spolu vytkl zákony pro další vzdělávání jazyka, jmenovitě v ohledu terminologickém potřebné. Nejdůležitější však mluvozpytné dílo Dobrovského jest soustavná grammatika „Ausführliches Lehrgebäude der böhm. Sprache“ (vyd. roku 1809, po druhé 1819), kterou na jisto postavil správné formy mluvnické a položil základ ke všem mluvnicím vědeckým i českým i jinoslovanským. Dílem tím vzbudil u spisovatelů českých opět horlivou snahu po zachovávání pravidel mluvnických i dal první pokynutí k důvodným opravám v pravopise českém, jež potom podle analogie provedeny byly. Vedle mluvnictví českého vzdělával Dobrovský též širší pole mluvozpytu slovanského, o němž si takových zásluh dobyl, že tvůrcem jeho nazýván.

Kritický duch vedl našeho slovutného jazykozpytce také k studiím dějezpytným. Za příkladem Dobnerovým rozebíral i on v učených rozpravách některé starší části dějin českých, zvláště pak se zanášel památkami literatury české a složil v něm. řeči vlastní historii české literatury (vyd. l. 1792 a 1818). K rozšíření svých literarních studií vydal se Dobrovský r. 1792, jsa podporován učenou společností Pražskou, na delší cestu do Švéd, jmenovitě do Stockholmu a Upsaly, maje tu pátrati po literarních památkách, které tam za třicítileté války, ze jména r. 1648 z Prahy, odvezeny byly. Ze Švédska odebral se do Petrohradu a Moskvy rovněž za studiemi literarními, načež r. 1793 do Čech se vrátiv, o učené cestě své zprávu tiskem podal.

Posléze i toho doložiti třeba, že Dobrovský byl původem prosodie přízvučné, za kteroužto příčinou první škola básnická nové této doby ctila jej jakožto zákonodárce českého veršovnictví.

Avšak při vší lásce k řeči mateřské neměl Dobrovský, za příčinou smutných národních poměrů své doby, žádné

naděje v opětné vzkříšení literatury vědecké; pročež také psal díla svá, krom několika pojednání českých, z části latině, nejvíce však německy. A hle, právě tento muž spisy svými nemálo přičinil k novověkému českému písemnictví vědeckému.*)

Vedle svrchu vyložených snah historických a mluvnických pomýšleli horliví buditelé vědomí národního i na to, aby památky literatury české doby první a ještě více doby druhé, jež dosud v rozličných na mnoze nepřístupných místech skrývány byly, tiskem se vydávaly. Mělť takto jednak hojný poklad staročeské literatury a nový material k studiím historicko-mluvnickým odkryt býti, jednak přední pramen ryzího slohu českého spisovatelům novějším otevřen a jakýsi most mezi starší a novověkou literaturou vystaven býti. V ohledu tom proslul nejprvé Faustin Procházka, jenž vydal kroniku Dalimilovu a mnohé jiné památky staršího písemnictví; důležitější však bylo nové vydání bible české, jež r. 1780 s učeným Fort. Durichem a r. 1804 sám učinil. Tak dostalo se duchovenstvu českému opět bible s katolického stanoviště nezávadné a vzornou češtinou vynikající; jadrná řeč biblická stala se odtud novou ozdobou u kazatelů českých. Dále vydávali spisy staročeské Pelcl, Fr. Jan Tomsa, Kramerius, Dobrovský, zvláště pak V. Hanka ve svých Starobylých Skládáních.

Trojí cestou právě vyloženou, totiž badáním historickým a mluvnickým, pak vydáváním památek staročeských budilo se vždy větší účastenství pro řeč a literaturu českou aspoň ve vzdělaných třídách národu. Aby však i v širším obecenstvu týž smysl se křísil a chuť ke čtení českému opět vznikala, vydávány též spisy zábavné a poučné pro lid. K čemuž přičinil kromě Jana Rulíka (1744—1812)

*) Životopis Dobrovského vydal Frant. Palacký r. 1833.

nejvíce dotčený Vác. Kramerius (1759—1808), jenž sepsav a přeloživ množství kratochvilných a poučných spisů, velké zásluhy si získal o znovuzrození písemnictví českého a ducha vlasteneckého; spolu vedl od r. 1786—1789 redakci českých novin Schönfeldských a r. 1789 jal se vydávati noviny české sám, jež zajímavým obsahem svým a dobrým slohem mocně budily vedle vědomí národního také chuť ke čtení a touhu po lepším vzdělání.*)

Podobným směrem jako Kramerius a Rulík vzdělával písemnictví české Jan Hýbl (1786—1834).

Jako dotčené snahy o založení prosaického písemnictví na začátku této doby vždy více budily ducha národního; rovněž tak nelze neuznati i v prvních pokusech básnických týž moment směřující ku vzkříšení života národního. Začátky v tom učiněné byly ještě těžší než v prose. Zkaženosť mluvy obecné byla zajisté básnictví mnohem více na závadu, a co z národní poesie mezi lidem se ještě zachovalo, totiž ušlechtilé písně národní, těch si tehdáž ještě nevšímáno, jiných pak vzorův starších, jež by byly nadané básníky k následování povzbudily, ještě se nenalezlo.

První začátky novověkého básnictví českého sáhají také již do konce minulého století. Neboť již r. 1785 vydal Václav Tham s několika vrstevníky skrovnou sbírku „Básní v řeči vázané"; ale plody tyto byly chatrné, obsahem i formou začátečnické, jednak z příčin výše dotčených jednak i proto, že původcům jich nedostávalo se hrubě ani básnického nadání.

Teprv Antonínem Puchmajerem (1769—1830) povstal v literatuře naší básník, duchem i slohem nad jiné vynikající. Týž shromáždiv kolem sebe nejlepší mladistvé básníky své doby, založil také první novočeskou

*) Viz „Život a působení Vác. Mat. Krameriusa." Sepsal Ant. Rybička. V Praze 1859.

školu básnickou. I vydal od r. 1795—1814 několik svazkův básní, totiž „Sebrání básní a zpěvů“ a „Nové básně“, jež buď on sám neb vrstevníci jeho složili. Puchmajer tu z velké části opěval nešťastný úpadek národu českého a, obdivuje se veliké minulosti, trpce kvílel nad žalostnou přítomností jeho. Z básníkův školy Puchmajerovy buďtež zde vedle mistra svého ještě jmenováni: Vojtěch Nejedlý, Jos. Rautenkranc a Šebestian Hněvkovský, skladatel humoristicko-hrdinské básně Děvína.

Poněvadž však básníci této první školy neměli žádných vzorův domácích před sebou, uchýlili se ku plodům cizím, ze jména německým, pročež také v pracích jejich původnosti na mnoze pohřešujeme. Zásluha jejich záleží jediné v tom, že učinili dosti dobrý pokus o utvoření mluvy básnické a pomáhali křísiti vlasteneckého ducha v národě. Pravidlem formalním byla básníkům dotčeným prosodie přízvučná, Dobrovským r. 1795 navržená.

Týmž časem také na Moravě i na Slovensku vystupovali básníci, kteří podobným spůsobem vzdělávali skleslou mluvu národní, budíce v lidu vědomí vlastenecké. Morava honosila se tehdáž krasocitným piaristou Dominikem Kinským v Brně (1777—1848) a obratným veršovcem Heř. Galášem (1756—1840), Slovensko pak plodným Bohuslavem Tablicem (1769—1832), jenž vedle Jiřího Palkoviče (1769—1850) náležel k nejlepším spisovatelům československým své doby.

Takovými směry brali se první buditelé národnosti české na konci minulého a na začátku našeho věku, pracujíce o znovuzrození literatury české. Účinky šlechetného snažení jejich byly s počátku ovšem velmi skrovné, leč zmáhaly se každým rokem vůčihledě, ježto i spisovatelův i příznivcův literatuře české vždy více přibývalo. Než dlouho nedostávalo se těm rozmanitým snahám literarním potřebného střediště. Toho dosaženo teprv r. 1818 založením Musea národního; kterémužto ústavu spanilomyslní

zakladatelé jeho, hrabata Šternbergové a jiní, ten šlechetný úkol vyměřili, aby se v něm kromě nauk přírodních vše pěstovalo, co se koli na dějiny národu českeho, jmenovitě na kulturní stránky jejich, vztahuje. Všecky důležité prameny historické a památky kulturní měly tam se ukládati a snažným badatelům sloužiti za základ k dalšímu zpytování.

Blahoplodné účinky dotčeného ústavu národního ukázaly se teprva v 2. oddílu této doby, tedy po r. 1820, zvláště když r. 1831 zřízena jest při Museu Matice česká pro vědecké vzdělávání řeči a literatury české. Tu teprv nastal znamenitý pokrok v písemnictví českém, jak v poesii tak prose, o čemž níže vyloženo bude.

Všecky dosavadní péče o duševní rozvoj národní měly až do roku 1848 veskrze povahu idealní; čisté, nezištné vlastenectví karakterisovalo všecky snahy spisovatelův tehdejších. Bylot spisovatelství české tehdáž pravým ochotnictvím, ježto řeč česká pořád ještě zůstávala beze vší platnosti u veřejném životě občanském. Ti mužové tedy, kteří tehdáž pracovali o vzdělání národního písemnictví, byli výhradně láskou vlastenеckou v snažení svém posilováni. Kterýžto šlechetný motiv také slučoval všecky dělníky na poli české literatury v jednu takořka rodinu, jejížto členové pro společný úkol svůj vlastenecký vcházeli ve svazek nejdůvěrnějšího přátelství.

A v době této stál v čele literarního života národního muž, jenž vlídnou povahou, šlechetnými snahami, čistou láskou k mateřskému jazyku i vytrvalou a klidnou činností nad jiné předčil; on pěstoval se vší mocí a lahodou povahy své ono idealní vlastenectví, pobízeje mladší generaci k ustavičné činnosti, aby duševní život národní, tak šťastně vzkříšený, i dále prospíval a mohutněl. Muž ten byl Josef Jungmann.

Josef Jungmann.

(1773—1847.)

Tento Nestor či patriarcha novověké literatury naší pocházel z prosté vsi Hudlic nedaleko Berouna. Jsa gymn. professorem v Litoměřicích od r. 1799—1815, již v tom postavení jal se pracovati ve prospěch řeči a literatury české. Vzdělal se v rozličných jazycích evropských a přeložil některé výtečné spisy cizích literatur do češtiny, chtěje tím dokázati ohebnosť a bohatosť mluvy české a tudíž i schopnosť její k pojímání mistrovských děl novověkých. Z angličiny převedl do češtiny mimo jiné hlavně báseň Miltonovu Ztracený ráj, z literatury francouzské Châteaubriandovu Atalu či Lásku dvou divochů na poušti a z němčiny mimo jiné Goethovu výtečnou idyllu Hermana a Dorotu. Rovněž v Litoměřicích již začal sbírati material k svému velkému slovníku, spolu pak povzbuzoval nadané jinochy, zvláště mezi seminaristy, k účinnému pěstování řeči a literatury české. Než pobyt v Litoměřicích byl pouhou přípravní dobou pro rozsáhlejší a mnohostrannější činnosť Jungmannovu v Praze, kamž r. 1815 za professora Staroměstského gymnasia dosazen byl. Tu teprv ukázala se snažnosť Jungmannova a šlechetnosť povahy jeho v nejlepším světle.

Literarní činnosť našeho Nestora patrně směřovala ku zvelebení i poetické i prosaické literatury české.

Co do básnictví, tu již výtečné překlady výše jmenované znamenitě přispěly k povznešení slohu básnického; bylať v nich správná a jadrná řeč starší doby sloučena s volnějším a smělejším duchem nového věku. Pročež také tyto mistrovské důkazy bujaré mluvy básnické, jež se rovnala samým originalům, přijaty s velkým podivením a čítány s pravým nadšením od milovníků básnictví českého. Než i tím přispěl k lepšímu zdaru krásné literatury, že postavil se v čelo mladších básníkův, kteří, opřevše se

proti jednotvarné prosodii přízvučné, zastávali časomíru jakožto jedinou formu pro ušlechtilé básnictví případnou. Zachovávaje pravidla přízvučná co nejpřísněji v překladu Ztraceného ráje, přesvědčil se dokonale o nedostatečnosti jich v poesii klassické. Pročež když okolo r. 1820 vyvinula se nová škola básnická, směřující k vyššímu vzletu a k uhlazenějšímu slohu i veršovnictví; tuť přední básníci této školy obraceli se v pracích svých o bezpečnou radu k prvnímu mistru a znalci správného slohu, k Jos. Jugmannovi. Činili tak ze jména: Polák, Hanka, Kollár, Čelakovský, Kamarýt, Jind. Marek, Turinský a j.

U větší však míře než básnické literatuře napomáhal Jungmann české prose. Za přechodní v tom spis slušno pokládati jeho Slovesnosť. Jungmann i v Litoměřicích i v Praze vyučoval studující mládež jazyku českému, i záhy poznal nezbytnou potřebu knihy k takovému vyučování případné. Pročež sepsal Slovesnosť, jejížto první, theoretická čásť obsahovala krátkou nauku o slohu, v druhé pak, praktické části nalézaly se vybrané příklady z nové literatury, které svěžím a pěkným obsahem i slohem mládež studující k pěstování jazyka českého povzbuzovati měly. Jungmann hned v čele toho spisu položil několik vřelých slov k mládeži vlastenecké, jimiž dokonalou známosť mateřské řeči jí na srdce kladl, spolu důrazně k tomu veda, že třeba jest jednak pilně studovati vzory staré, jednak i dále vzdělávati jazyk, by stačil potřebám novověkým. I učinil k tomu sám hned šťastný počátek, utvořiv v Slovesnosti své novou terminologii vědeckou v oboru stylistiky.

Z takového snažení přirozeně vznikla v Jungmannovi také péče o založení literatury vědecké. Spojil se k tomu konci s mladým a vlasteneckým učencem Janem Preslem, jenž za týmž účelem kráčel, chtěje ze jména vědy přírodní jazykem českým vzdělávati. Proto založili r. 1821 vědecký časopis Krok, jímž připravovali vzdělané obecenstvo

ke čtení spisů vědeckých, spolu však i názvosloví tříbili a ustalovali. A hle brzo stal se Krok středištěm předních spisovatelův českých; kromě Presla a Jungmanna psali do něho také Šafařík, Palacký, Kollár a jiní. Čímž připravován začátek vědecké literatury novočeské.

Nejbližším potom dílem Jungmannovým byla Historie literatury české, ponejprv vydaná r. 1825. Byl to první úplný obraz naší literatury jazykem českým vylíčený. Spis tento neobsahuje sice pragmatickou historii našeho písemnictví; takové tehdáž podati ani možné nebylo, ježto ani nejčetnější díla kriticky rozebrána nebyla. Nicméně nalézáme tam správné všeobecné vypsání jednotlivých hlavních dob, pak zevrubnou bibliografii českou s výklady historickými a literarními. A v spůsobě této vyplnila Historie Jungmannova úkol velmi důležitý. Byloť zajisté hlavní potřebou tehdáž, aby mladším spisovatelům se dostalo povzbuzení a rady co možná úplným přehledem toho, co v jazyku českém po mnohá století sepsáno bylo; v kteréžto příčině i mezi samými spisovateli byla tehdáž nevědomosť veliká. A této potřebě Jungmannův spis zcela vyhověl.

Zatím snahy předních spisovatelův a vlastencův českých vedly k založení Matice české, jež, při Museu byvši založena, státi se měla bedlivou pěstitelkou vědecké literatury české. Ústav ten, k němuž přátelé literatury české s určitým příspěvkem přistupovali, začal r. 1831 svou skutečnou činnosť, a první správcové jeho byli: Josef Jungmann, Jan Sv. Presl a Frant. Palacký. A jedním z prvních děl, která pomocí Matice české vyšla, byl neocenitelný Slovník Jungmannův. Vydání tohoto slavného památníku vzácné učenosti a vytrvalosti Jungmannovy stalo se možným jediné pomocí Matice; za trudné doby tehdejší sotva by se byl proslulý skladatel přes vši obětovnosť svou domohl vytištění díla tak ohromného, k němuž přes 30 let

material sbíral v rozličných starých a nových spisech i v mluvě obecné.

Jungmann byv r. 1834 jmenován praefektem či ředitelem gymnasia Staroměstského, měl pak více prázdně a mohl s tím větší bedlivostí vydávati Slovník svůj; ještě téhož roku vyšel I. díl, a l. 1839 celé dílo v 5 velkých svazcích ukončeno bylo. Jest to pravé arcidílo slavného Nestora, rovnající se i rozsáhlostí i důkladností svou na onen čas všem podobným spisům literatur jiných; v něm zajisté snešen a spořádán skoro veškerý tehdáž přístupný slovní poklad jazyka českého z řeči obecné i z památek spisovného jazyka. Spisovatelé čeští mohli z něho bráti hojnou známosť nejpěknějších a nejpřípadnějších výrazů a obratů ryze českých, jenž v obecné zkažené řeči již větším dílem se nenacházely, ale vytrvalou pilností Jungmannovou z výtečných památek starších vybrány a v jeden bohatý celek složeny byly.

Vydáním Slovníku dovršil Jungmann velký úkol svého života. Cokoli od té doby bral před se, jakkoli bylo pro písemnictví české velmi důležité, nemohlo již Jungmannovu slávu zvýšiti.

Vedle prací až posud jmenovaných byl Jungmann pilným spolupracovníkem při nejdůležitějším tehdáž listu českém Časopise Musejním. Hned první svazek jeho byl ozdoben výtečným pojednáním Jungmannovým „O klassičnosti v literatuře vůbec a zvláště české“. I po vydání Slovníku věnoval Jungmann přední péči veleprospěšnému ústavu Matice české. Pročež také sbor tento, chtěje vydávati novočeskou bibliotéku či sbírku důkladných spisů novověkých, za dobré uznal, postaviti v její čelo Sebrané drobné spisy Jungmannovy, básnické i prosaické, mezi něž pojal také výtečný překlad Ataly a Goethovy básně „Herman a Dorota“.

Po r. 1840 dal se Jungmann do přepracování některých svých spisů, ze jména Slovesnosti, Historie literatury a Ztraceného ráje, které později také znova vydány byly. Zásluhy Jungmannovy o vědu a literaturu českou došly hned za živobytí jeho všeobecného uznání; tak jmenovitě obdaroval jej J. V. cís. Ferdinand r. 1837 skvostným zlatým prstenem, ano r. 1839 vyznamenán jest dokonce udělením rytíř. řádu Leopoldova a konečně l. 1847, tedy nedlouho před svou smrtí, jmenován byl údem akademie nauk ve Vídni.

A u svého národu vděčně a nadšeně uznáván za Nestora novověké literatury české, ano čestný tento název s jeho jménem takořka splynul. *)

Písemnictví české, jsouc tak šlechetným duchem pěstováno, prospívalo také spůsobem utěšeným. Důležitý nastal v tom obrat po roce 1848, tedy nedlouho po smrti Jungmannově. Jazyk český tu dosáhl po jistou míru opět svých přirozených práv, byv uveden do škol i do úřadů, odkudž od r. 1774 vyloučen byl. I básnictví i prosa nastoupily v dalším rozvoji svém na nové směry, o nichž na svém místě jednáno bude.

A. Poesie.

Skrovné začátky novověkého básnictví již výše stručně vylíčeny jsou. Téměř vše, cokoli zdařilého v oboru tom tehdáž vyvedeno, pocházelo ze školy Puchmajerovy. Což vedle již jmenovaných ještě jiní básníci, jako Vác. Stach, **) starý veršovec nazvaný, pak horlivý vlastenec Frant. Rayman, Frant. Štěpnička a jiní napsali, mělo z větší části ještě menší cenu básnickou. Znamenitý ruch spůsobil mezi básníky

---

*) Život Jos. Jungmanna výtečně nám vylíčil Vác. Zelený.

**) O zvláštní činnosti tohoto spisovatele viz pojednání od Zeleného v Osvětě. 1874.

tehdejšími r. 1818 vydaný spis „Počátkové českého básnictví", jenž proti dosavadnímu přízvuku v poesii české důmyslně hájil časomíry a od důvtipných spisovatelův mladších Palackého a Šafaříka složen byl, jimž Benedikti a a Jungmann jistou měrou pomocni byli. Účinek toho spisu byl veliký; darmo proti němu bojovali přátelé přízvuku, vítězství připadlo klassické časomíře, která aspoň na čas výhradně opanovala v básnictví českém a, vymáhajíc již povahou svou větší znalost jazyka, také lepší dobu v poesii české zahájila.

A tak okolo r. 1820 ukončila činnost svou dotčená první škola novověkého básnictví, jež Puchmajerem jsouc založena, výhradně přízvukem se spravovala. Avšak kromě Počátkův českého básnictví udály se v životě národním před rokem 1820 ještě jiné příčiny, které mocný obrat připravovaly v básnické literatuře naší. Tak již působením Jungmannovým uveden jest v poesii českou vyšší vzlet, mocné nadšení pro vznešenou poesii klassickou, jejížto uhlazené formě vždy větší průchod zjednávali horliví obhájcové prosodie časoměrné. Jungmann svými překlady básnických děl cizojazyčných znamenitě přispěl k ušlechtění básnické mluvy, podav spolu důkaz, že česká řeč docela schopna jest k důstojnému vyjádření i nejvýtečnějších plodů poesie novověké.

Mocný vliv tohoto blahodárného příkladu jeví se zvláště při Mil. Zdir. Polákovi (1788—1856), jenž činí jakýsi přechod ze školy Puchmajerovy k potomní škole národní. Vydalť již r. 1819 popisnou báseň Vznešenost přírody, v nížto vzletem básnickým a smělým slohem živě líčí vznešené krásy přírodní. Jungmann sám, jehož radou Polák ve své práci bedlivě se spravoval, svědomitě brousil a tříbil mluvu básně té, k níž úvod z největší části dokonce sám složil hexametrem časoměrným. Jakkoli v básni té smělá fantasie Polákova patrně zápasí s jazykem ještě

nepodajným, přece uznati se musí, že Vznešenosť přírody jest nejvýtečnější původní báseň oné doby, hodna, by podobným cizokrajným básním po bok postavena byla. K čemuž vedle nadání mladého pěvce, jenž potom pohříchu docela umlknul, pomoc Jungmannova hlavně přispěla.

Avšak nejvíce působily v mladou generaci básníkův českých r. 1817 nalezené památky poesie staročeské, Rukopis Kralodvorský a Zelenohorský, jimiž otevřeny jsou čisté, ač skrovné prameny pravého básnictví domácího. Pokladům těmto pro nesnadnosť jazyka ovšem jen zneenáhla porozumíváno; ale když napotom vždy více poznávala se svrchovaná poesie jejich, tuť neodolatelně působily v mysl básníkův skutečně nadaných. Jadrná řeč a pěkný rytmus básnický, hojné a rozmanité obrazy přírodní, živé popisy a věrné i ušlechtilé líčení povahy předkův našich: ty a podobné přednosti osvěžily mladé pokolení básnické a odhalily příbuznosť s poesií slovanskou vůbec.

A na štěstí povstala tehdáž v národě českém celá řada pěvcův, kteří pochopivše důležitý úkol poesie vůbec a pravý ráz básnictví národního zvláště, jali se skládati výtečné plody, jimiž literatura naše novověká vším právem honositi se může.

Zároveň nejedni z předních básníkův našich, chtějíce přispěti k dokonalému poznání poesie národní, obraceli pozornosť k písním prostonárodním, které mezi lidem po krajích až na časy naše se zachovaly. Pročež s bedlivou pilností jali se sbírati tyto prosté květinky na roli poesie prostonárodní, otvírajíce nové poklady básnické, jenž mysli vlastenecké svým prostým obsahem i nápěvem tklivě dojímaly. Ti, kdož v té příčině dobyli si zásluh největších, byli Čelakovský a Kollár, potom Erben a Sušil. Čelakovský a Erben spůsobili totiž sbírky národních písní českých, onen však vydal také tři svazky národních písní

slovanských; Sušil sebral písně moravské a Jan Kollár slovenské.

A takovými cestami proudily se hojné zdroje básnictví národního, odkudž pak šlo, že druhá škola novověké poesie české od r. 1820—1850 měla do sebe ráz přede vším národní. Veliké množství básníkův se objevilo, kteří národ a vlasť, minulosť i budoucnosť nejen českou, ale i slovanskou rozmanitým spůsobem opěvali; přední však místo v tom počtu drží Jan Kollár a Čelakovský, k nimž se druží Jablonský, Holý, Vocel, Koubek a později zvlášť Erben a j.

Z básníkův těchto nejprvé na Parnassu českém vystoupil nadšený Slovák Jan Kollár (1793—1852). Již r. 1821 vydal skrovnou sbírku básní milostných, v nichž nalézaly se mnohé myšlenky ušlechtilé. Než první toto vystoupení Kollárovo, jsouc povahy neúhledné, neobrátilo hrubě pozornosť k nadšenému pěvci.*) A hle, z oněch básní erotických či milostných vyrostlo dílo básnické, v němž Kollár lásku svou k Míně a k Slovanstvu zároveň slavil a velikým básníkem se býti osvědčil. Stalo se to, když podstatu básní dotčených změniv, vydal je r. 1832 s titulem „Slávy Dcera“, kdež nadšení vlastenecké a vědomí slovanské hlásal. V prvních třech zpěvích líčí nadšený básník mnohé křivdy národu slovanskému učiněné; vyzývá však s důrazem básnickým i s lahodnou vroucností vrstevníky své k činům velikým, k napnutí všech sil, aby národ utištěný opět povznesl se k velikosti dávné. V posledních dvou zpěvích, jichž cena však nedostihuje básnické vznešenosti tří prvních, líčí Kollár blaženosť lidí o Slovanstvo zasloužilých, avšak i strasti a muka škůdcův jeho. Kollár tu patrně učinil vlasť, národ a Slovanstvo idealem poesie své.

*) V dotčené sbírce vyjevil Kollár hlavně svou něžnou náklonnosť k Míně (Vilhelmině Schmidtové), již v městečku Lobdě, jsa na studiích v Jeně, poznal a později za manželku pojal.

Báseň tak velkolepých ideí a tak smělého vzletu básnického vzbudila nadšení všeobecné mezi milovníky literatury české, ano přední soupeř Kollárův na Parnasse českém, výtečný Čelakovský, rozbíraje kouzelné znělky Slávy Dcery, neváhal je nazvati nejznamenitějším plodem básnickým v literatuře české od času našich Lumírův a Zábojův. A v skutku stal se Kollár mocným hlasatelem vědomí slovanského a vzájemnosti slovanské. Příti sice toho nelze, že básník náš, jsa unešen povahou předmětu svého, pronáší myšlenky své slohem někdy více řečnickým než poetickým, přes to však jest dílo jeho úkazem velkolepým, jímžto důstojně zahájena jest nová doba básnictví českého.

Jan Kollár složil též mnohé trefné epigrammy a elegie; a vedle poesie vzdělával také prosu. Tak popsal zajímavým spůsobem své dvě cesty do Vlach. Nejraději však obíral se v pokročilém věku studiemi archaeologickými a jazykozpytnými ze jména od r. 1848, kdež professorem slovan. starožitností na universitě Vídenské jmenován byl; ale práce v oboru tom nesvědčily duchu jeho naprosto básnickému. Pravým památníkem nehynoucí slávy jeho zůstává lyricko-epická báseň Slávy Dcera. *) Sluší zde i o tom se zmíniti, že Kollár ač Slovák horlivě se zasazoval o jednotu spisovného jazyka českoslovanského mezi Slováky. **)

Krátce po prvním vystoupení slavného pěvce na Dunaji povstal neméně nadaný básník na Vltavě, totiž Frant. Lad. Čelakovský (1799—1852). S první prací vystoupil u veřejnosť o rok později než Kollár, vydav l. 1822 Smíšené básně a I. svaz. slov. nár. písní. Již tehdáž Čelakovský určitě naznačil básnický svůj směr, že si totiž oblíbil zpěvy národní, a že na básnické pouti své vzdělávati chce přede vším poesii národní.

Obíraje se záhy národním básnictvím slovanským a příbuznou poesií litevskou, vnikl hluboko v její pro-

---

*) Viz o Kollárovi článek od Zeleného v almanachu „Máj“ na rok 1862. Spisy jeho nejnověji vydány r. 1862 a 1863.

**) Viz Hlasy vlastencův r. 1846.

stotu a rozmanitosť; i jal se pak napodobovati ušlechtilé zpěvy národní. Vzácné nadání básnické, neobyčejný důvtip a dokonalá znalosť karakteristických znakův poesie slovanské činily Čelakovského vysoce spůsobilým k nesnadnému úkolu dotčenému. Zřejmý toho důkaz podán sbírkou básní „Ohlas písní ruských“, jíž Čelakovský r. 1829 tiskem vydal. Jarobujná živosť, bohatýrský ráz, spolu však i něžnosť a rozmarnosť národního básnictví ruského, i epického i lyrického, jsou tu v nenucené věrné formě a slohem zcela případným napodobeny. Básně: Ilja Volžanín, Bohatýr Muromec, Smrť Aleksandrova, Udobření, Dvě slovíčka, Píseň dětská, Veliký ptačí trh a jiné jasně o tom svědčí.

Duch poesie ruské jest ve sbírce této tak ušlechtile idealisován a přece tak věrně podán, že čtenář domnívá se míti před sebou výtečné plody národní poesie ruské v překladě českém. Není tedy divu, že Ohlas písní ruských položen vedle Slávy Dcery za nejlepší básnické dílo v novověké literatuře naší, které již samo sebou Čelakovskému mohlo zjednati místo mezi básníky předními.

Než genialní napodobitel ruských písní dokázal r. 1840 vydáním Ohlasu písní českých, že rovněž tak důmyslně pojal poetické zvláštnosti národu svého. Ve sbírce této mistrovsky uhodil na pravý ton národní poesie české ve všech jejích odstínech jak v básních rozpravných, tak v písních elegických, žertovných i satyrických. „Toman a lesní panna“ zůstane vždy skvělou okrasou mezi balladami českými, a mnohé písně našeho pěvce svým prostým vtipem a veselým šprýmem, jakož i svou líbeznou, lehkou formou staly se vůbec oblíbenými. Kdo by medle neznal písně: Cikánova píšťalka, Dívčina jak dobrá hodina, Pocestný, Ptáče, Český sedlák a mnohé jiné, plné bodrosti a jadrného vtipu?

Avšak vedle národního směru jal se Čelakovský vzdělávati též poesii reflektující (rozjímavou), složiv znamenitou báseň Růži stolistou. Duch jeho pokochav se v prvním oddílu té básnické sbírky v citech milostných, povznáší se v druhém oddělení na vyšší stanoviště rozjímajícího básníka. *)

Vyjmeme-li první polovici básniček, máme před sebou pravé perly z bohaté zkušenosti a moudrosti osvíceného pěvce; celá pak sbírka v tak pěkné lyrické formě sepsána jest, že Růže stolistá drží první místo v reflektující poesii naší.

Než i do perné satyry dovedl se všestranný duch Čelakovského šťastně vpraviti; dokázalť to již co redaktor oblíbeného časopisu České Včely, zvláště však v hojné sbírce řízných epigrammův, mezi nimiž svou hlubokou reflexí i klassickou formou nad jiné vynikají ty, které na bedlivém pozorování květeny se zakládají. **)

Z básnických překladův Čelakovského buď zde jmenována Waltera Scotta Panna jezerní. Básník náš však i prosu znamenitě obohatil nejen rozličnými výtečnými překlady, nýbrž i spisy původními; obíraje se studiemi v oboru slavistiky, byl r. 1842 do Vratislavě povolán na stolici filologie slovanské, v kteréžto hodnosti roku 1849 na universitu Pražskou se dostal. Zde vydal Všeslovanská začáteční čtení, obsahující ve dvou dílech příklady z literatury polské a ruské, Čítací knihy české pro gymnasia, Malý výbor z veškeré literatury české, Čtení o srovnavací mluvnici slovanské, Dodavky k slovníku Jungmannovu a velezáslužné dílo pro kulturní dějezpyt slovanský „Mudrosloví národu slovanského v příslovích.“

Literarní sláva Čelakovského podobně jako Kollárova záleží předkem na básnických jeho plodech; a v tom ohledu byl ducha neobyčejného. Vzácné nadání své i mistrovskou uhlazenosť formy uměl prokázati v nejrozmani-

*) Jako Slávy Dcera, tak také Růže stolistá jest původu erotického, vzniklať z něžné lásky básníkovy k sličné Marii.

**) Básnická díla Čelakovského vydávají se v Bibliotéce Národní.

tějších spůsobech básnických: v prosté písni národní tak, jako v poesii vážné, v dramaticky oživené balladě tak jako v úsečném epigrammu.*)

Jakož viděti jest, Jan Kollár a Frant. Lad. Čelakovský otevřeli řadu básníkův tak řečené školy národní spůsobem vysoce důstojným, tak že je předními výtečníky této školy nazvati slušno. Oba vynikali vzácným duchem básnickým v stejné míře: avšak nadání Kollárovo jevilo se více mohutnou fantasií, velkolepým nadšením pro vznešené idey velikosti slovanské; Čelakovský pak předčil zase bystrým důvtipem a jasným pojímáním skutečných výjevův života národního. Onen kráčel více směrem idealním, tento realním. Kollár více horuje než Čelakovský, jenž zůstává v jakési stejné míře básnické. Odtud také se stalo, že Kollár chtěje obsah poesie své jasně vyložiti, musil složiti k Slávy Dceře obšírný výklad, kdežto básně Čelakovského samy sebou zřetelné jsou. A hle právě tato realní povaha poesie Čelakovského, svědčíc výborně národnímu duchu českému, působila nejvíce v další rozvoj národní školy básnické. Nebo všecky ty druhy básnické, jež všestranně nadaný duch Čelakovského v literaturu naši uvodil, vzdělávány potom od ostatních básníkův školy národní. Byl to jmenovitě obor lyrický, epický a humoristicko-satyrický.

Co se nejprv týká básnictví lyrického, tuť vedle příkladu Čelakovského přispívalo k zdárnému pěstování jeho též vždy lepší poznávání jednak lyrických básní Kral. Ruk., jednak nesčíslných písní prostonárodních. I povstali v lyrice básníci četní. Tak vydal nálezce Kralodvorského Rukopisu Václav Hanka (1791—1861) sbírku pěkných

*) Život Fr. L. Čelakovského zevrubně vylíčil Ig. Hanuš. 1855.

písní, jimiž na větším díle dosti šťastně napodobil ráz prostonárodní poesie naší.

Než v oboru tom nejvíce povolaných pěvcův povstalo z duchovenstva českého. Kněz zajisté, s lidem po krajích nejvíce zacházeje, vmyslil se znenáhla v celý duševní život jeho; s ním dělil se o slasti a strasti života, jež tak zhusta jevily se v utěšených písních. Pročež také kněžstvo naše, jakmile nový život národní opět se křísil, horlivě přiložilo ruce k společnému dílu vlasteneckému a ze všech stavů nejhorlivěji pracovalo o zvelebení národnosti české. A vidouc v poesii lidu tak jasný důkaz a tak hojný poklad nadání básnického, všímalo si bedlivě písní národních. Jedni z duchovních dbali jen o to, aby tyto plody básnické mysli prostonárodní se zachovaly, ale jiní jali se podle nich dále zvelebovati utěšenou poesii tuto.

A k této třídě pěstovatelův literatury básnické náleží nejprvé Jos. Vlastimil Kamarýt (1797—1833). Jsa již ze škol přítelem slovutného pěvce Ohlasův, bral i on nadšení básnické ze zpěvův Kralodvorských a z písní národních, jež vedle Čelakovského pilně sbíral, hledě přitom jakožto kněz předkem k písním duchovním. I jeho mysl klonila se zvláště k něžným písním národním, tak že potom také pilně skládal písně i duchovní i světské na spůsob národních. Báseň jeho „Píseň vesničanův“ zůstane povždy prostomilým chvalozpěvem života venkovského a utěšeným obrazem blaženostī vesnických. Nad to sebral a vydal hojnou sbírku mravných průpovídek národních.

Za podobným cílem kráčel Frant. Jan Vacek (1806—1869), podle rodiště svého v Táborsku též Kamenický jmenovaný. Také jemu šlo o zvelebení prostonárodního básnictví a v skutku také dovedl skládati zpěvy národním písním zcela podobné, jakož dokázal r. 1833 Písněmi v národním českém duchu, jež velikého oblíbení došly. Že pak lyra Vackova druhdy také vážnějším spů-

sobem zaznívala podle prosodie staroklassické, to viděti lze v pěkné elegii „U hrobu matčina", kterou k nejlepším toho druhu básním literatury naší počítáme.

Jeden z nejplodnějších básníkův z vlasteneckého kněžstva našeho byl zasloužilý kanovník Vyšehradský Karel Vinařický (1803—1869), jenž spolu k nejčilejším a nejobětovnějším křisitelům národního života v 1. polovici našeho věku náležel.

Vlastenecká lyra jeho pronáší jednak ostrý vtip a pernou satyru, jako ve Sněmích zvířat, jednak, a to nejraději ozývá se na prospěch mládeže a školy, jíž Vinařický nejhorlivějším byl přítelem. Svými písněmi pro školy vštěpoval mládeži i ušlechtilé snahy čistolidské i něžné city vlastenecké; k tomu konci vydával „Kytky", hojné sbírky básní, bájek a hádanek pro dítky. Básnické plody Vinařického ukazují hlavně něžnou ušlechtilou mysl a dokonalou formu; jsa povždy zajisté bedliv i jazyka i rozměru básnického jako slavný přítel jeho Čelakovský, stal se mistrem slohu básnického. Nejlepší v tom svědectví máme jednak ve sbírce původních básní „Varyto a lyra", jednak u výtečných překladech básní Homérových, Virgilových, Horacových, jakož i Pyrkerových Perel posvátných.

Zde budiž ještě připomenut dávný přítel Jungmannův Antonín Marek, jenž několik pěkných básní příležitých složil*), a zasloužilý sběratel písní moravských Frant. Sušil, jenž zkoušel sil svých také v poesii duchovní; ale plody jeho, i slohem poněkud nepřístupné a těžké, nenalezly veliké obliby, ač chvalitebného ethického směru poesii Sušilově upříti se nedá. Velikou zásluhu si Sušil získal systematickým spisem o prosodii české. Nejvíce však proslul co přední učenec theologický, jsa po delší léta professorem biblického studia nového zákona v Brně.

Z básníkův nekněží budiž zde jmenován Krasoslav Chmelenský (1800—1839), Pícek (1812—1851) a Moravan Vinc. Furch (1817—1864) jakož i Slováci Škul-

*) Viz Malý výbor z literatury české od Čelakovského.

téty a Žello Ludevít; z nichž ze jména Chmelenský zasluhuje zvláštní zmínky. Básně jeho vynikají neobyčejnou něžností, řeč v nich jest nad míru zpěvná, ježto bedlivě toho šetřil, aby slabiky přízvučné byly také časoměrně dlouhé. Což zvláště důležité bylo při zpěvohře, k níž Chmelenský texty spisoval. Mimo to byl i důmyslný kritik divadla českého.

Z lyrických básníkův dosud živoucích, jejichž literarní činnosť však také již do první polovice našeho století sahá, zvláštního připomenutí hoden jest Boleslav Jablonský, vl. Eugen Tupý (nar. 1813), jenž k nejoblíbenějším básníkům národním patří. Pokusil se v nejednom spůsobu básnickém, avšak nejlépe osvědčilo se nadání jeho v lyrice. „Písně milosti“, které složil krátce před r. 1841, pronášejí naskrze nejněžnější upomínky ze života mladistvého, v nichž srdce básníkovo s pravým zalíbením se kochalo. Také Smíšené básně jeho obsahují mnohé pěkné plody nadaného ducha básnického; připomínáme zde ze jména vzletuplné ódy „Duchu světa“ a „Pražský dóm“ jakož i vlasteneckou báseň „Tři doby země české“.

K zdařilým pracím Jablonského patří též sbírka didaktických básniček „Moudrosť otcova“, již za nejlepší výplod tohoto u nás neobvyklého druhu poesie umělé položiti slušno. Jablonský tu velebí tvůrce všehomíra, krásu a vznešenosť přírody; hlásá nadšeně lásku k vlasti, národu i člověčenstvu; opěvuje pravdu, ctnosť, osvětu a podobné idey čistolidské. Avšak celé této utěšené sbírce spanilých myšlenek dodává pravé ceny teprv ušlechtilá forma lyrická. Jablonský zajisté dovedl myšlenky své odívati v pěkný lehký verš a plynnou mluvu vůbec srozumitelnou. A co největší posléze půvabnosť propůjčuje veškeré poesii Jablonského, toť jest kromě již dotčených předností velmi pilné přihlížení k přírodě, z níž pěvec náš jako z pravé knihy poučné uměl bráti nejutěšenější obrazy a srovnání, jimiž

mistrovsky znázornil a povznesl utěšené plody lyry své. Takto Jablonský uvedl v poesii svou jednu z hlavních předností starověké poesie naší, o níž při rozboru zpěvův Kralodvorských zevrubně pojednáno bylo.

V jaké míře staly se básně Jablonského oblíbeným čtením národu našeho, vychází z toho, že r. 1872 již vydání pátého se dočkaly. Jest však přirozeno, že básník tak něžných povah prospívati mohl jen na půdě domácí a byv od ní vzdálen umlknul. Bylť roku 1847 jakožto člen konventu Strahovského dosazen za probošta do kláštera Zvěřineckého v Krakově, kdež vzdálen od vlasti a zanešen pracemi, básníku méně svědčícími, přestal také pěti; jen zřídka zazněla odtud lyra jeho, a to zvuky žalostnými, jež hlásají touhu po vlasti jakožto jediném prameni tvořivosti pěvcovy. *)

Souvěkým básníkem předešlého jest probošt Vyšehradský Václav Štulc (nar. 1814); než přední jeho plody sahají v dobu nejnovější, kdež také o něm jakož i o K. Sabinovi řeč bude. Posléze buď připomenut i Frant. Klácel, jenž r. 1835 básně lyrické v rozměru klassickém vydal, z nichž mnohé i formou i obsahem dobré jsou.

Působení jmenovaných básníkův v rozvoj ducha národního bylo mocné, zvláště když později skladatelé hudební jali se ušlechtilé plody jejich uváděti v případné nápěvy; tu pak vedle písní národních mocně šířily vlastenecké vědomí ve všech třídách lidu našeho.

b) Vedle lyrického básnictví jala se básnická škola národní záhy vzdělávati také poesii epickou. Dílem probuzené již vědomí národní, dílem pak vznešené vzory epické Rukopisův Kral. a Zelen. vedly naše epiky hlavně k předmětům národním, k dějinám vlasteneckým.

První z nich byl Jan Hollý (1785—1849), znamenitý krajan slavnějšího pěvce Jana Kollára. Překládaje

*) Viz báseň „Pěvec v cizině“ v pátém vydání Básní Bol. Jablonského.

záhy z některých básníkův řeckých a latinských, vzdělal se dokonale v metru klassickém; i složil pak r. 1833 znamenitý epos Svatopluk, v němž nám svůj ideal bohatýra národního vylíčil. Mohutný karakter Svatopluka velkomoravského i jiné povahopisy jsou tu rázně vytknuty, vypravování a líčení jest klidné a objektivní na spůsob epikův starověkých. Básnické obrazy shodují se s povahou osob, věcí i dějův, sloh jest jasný a dojemný; že pak náš básník místem poněkud rozvláčným se stává i že druhdy v reminiscence z básníkův starších upadá, plyne poněkud ze širokých rozměrův, jež si vytknul.

Kromě Svatopluka sepsal Hollý též epické básně Cyrillo-Methodiadu a Slav, pak mnohé lyrické básně též dle spůsobu klassického. Ale poněvadž Hollý své básně psal v podřečí trnavském, nedošly toho uznání, kterého jinak zasluhují.

Jako pod Tatrami zazněl epický zpěv o dějinách domácích, o Svatopluku, Cyrillu a Methodovi, tak ozval se záhy také v Čechách epik, jenž, nadšen jsa zpěvy Kralodvorskými, také sáhl v bohatý zdroj dějin vlasteneckých. Jan Er. Vocel (1803—1871) totiž obral si za úkol, v básnickém rouše vylíčiti některé přední částky dějin českých. První pokus v tom učinil r. 1838, vydav Přemyslovce, ep. básně z doby Přemyslovců. Práci této nemohlo se sice upříti jakéhosi básnického nadání, jevila však patrný nedostatek správného a plynného slohu; skladatel meškaje tehdáž po mnohá léta za povoláním vychovatelským v cizině, postrádal patrně mocného vlivu živé mluvy mateřské v mysl svou. Nic méně Přemyslovci stali se velmi oblíbeným čtením obecenstva českého; jsouce založeni na vlastenecké kronice Pelclově, lahodili nemálo národnímu nadšení tehdáž panujícímu.

Vocel vrátiv se r. 1842 do své vlasti, pěstoval dále epiku vlasteneckou; vydalť r. 1843 „Meč a kalich“, sbírku

zpěvův, v nichž opěvuje dějiny české 14. a 15. století. V práci té vedl si básník již obratněji; vlastenecké nadšení odívá se tu již v mluvu plynnější a správnější. Ale básnické slávy pojistil si Vocel teprva Labyrintem slávy, velkou allegorickou básní r. 1846 vydanou, v nížto obšírným spůsobem myšlenku provádí, že národ český jediné vzdělaností a osvětou lepší budoucnost sobě zjednati může. Básník líčí tu příběhy slohem vážným, mnohé pak výjevy živě, ano dramaticky.

Než Vocel vzdělával s nevšedním zdarem také prosu českou, o čemž níže pojednáno bude.

K epickým básníkům též doby náleží Jan Jind. Marek (1801—1853), spisovatelským jménem Jan z Hvězdy. Pěstoval sice též lyriku českou, ale liboval si přece více v skládání epickém, jakož hojné romance a ballady dokazují, k nimž zajímavé předměty z historie české si volil. Týž směr básnického ducha Markova spatřovati jest však hlavně v belletristických spisech jeho, v kterémžto oboru, jakož níže doložíme, nad jiné vynikal.

Také Karel Sudimír Schneider (1766—1835) do této třídy básníkův náleží, složiv vedle mnoha jiných ryze českých básní známou národní balladu, jež sluje „Jan za chrta dán“.

Větší naděje vzbudil co do skládání ryze národních ballad Jaroslav Jos. Kalina (1816—1847), z jehož básní ze jména Kšaft velké obliby došel a i mezi obecným lidem nad míru rozšířen byl. Pohříchu nadaný tento básník záhy zemřel; i jsa v živobytí svém neblahými okolnostmi všelijak svírán, nemohl plodnost svou rozvinouti a básnickou mluvu tou měrou vytříbiti, jak by nadaný duch jeho toho byl dopouštěl. *)

*) Spisy Jos. Kaliny a jiných zde jmenovaných básníků vycházejí v Bibliotéce Národní.

Ještě kratšího věku dočkal se jiný rovněž nadaný pěvec Karel Hynek Mácha (1810—1836), jenž vzácným talentem svým vzbudil jistou naději, že znamenitě obohatí literaturu naši. Také Mácha hluboce vnikl ve smysl básní Kral. Ruk. a s myslí vnímavou ponořil se v minulosť národu svého, bedlivě si všímaje historických památek jeho. Vlastnosti tyto jeví se v mnoha básních, jež Mácha v rozličných časopisech podal. Avšak jemná mysl jeho záhy obrátila se k novověkému romantismu, o němž níže řeč bude.

Nade všecky dosud jmenované epiky vynikal Karel Jar. Erben (1811—1870), rovnaje se v oboru tom i duchem i slohem Čelakovskému.

Hlavní jeho plody básnické vyšly sice teprv po r. 1850 na světlo, kde již škola národní k svému konci se chýlila; přes to však náležejí povahou svou do ní. Poesie Erbenova neoplývá snad jen idealním vlastenectvím, nýbrž na realním základě zkazek a pověstí národních vynesl duch jeho tak ušlechtilé výplody, z nichž mnohé k nejkrásnějším ozdobám básnictví našeho počítáme.

Erben proslul i v poesii i v prose; v této pracemi dějezpytnými, v oné výtečnými balladami a báchorkami. Tento dvojí spůsob literarní činnosti jeho vycházel z jednoho a téhož zdroje. Jemnou mysl jeho nad míru zajímaly nejstarší děje kulturní národu našeho a Slovanů vůbec. Se vzácnou bedlivostí zkoumal dávnověkosť slovanskou, z níž na mnoze jen pověsti, báchorky a báje se nám zachovaly. Takto vnikl hlouběji a důmyslněji než jiní badatelé v nejstarší dějiny kulturní národů slovanských. Kterážto snaha, jsouc provázena výtečným duchem básnickým, vedla jej bez pochyby také nejprv k bedlivému sbírání národních písní, r. 1842 a 1862 vydaných. Jimi odkryl bohatý pramen pro studium národní poesie a tudy také pro poznání národního karakteru českého.

S rovnou péčí sbíral Erben i jiné památky kulturohistorické, jež, sáhajíce i do časů pohanských, velmi důležité jsou pro studium bájesloví slovanského. Míníme tu pořekadla, popěvky, potom pověsti a báchorky; ony položil do svých sbírek písní národních jakožto drobné výtvory básnického ducha národního z nejstarších dob, tyto pak vzdělal nám v pěkných sbírkách ballad a báchorek.

Nejušlechtilejší básnický plod Erbenův jest jeho „Kytice z pověstí národních“ (1853), obsahující básně, v nichž mistrovským spůsobem vylíčeny jsou některé z nejutěšenějších pověstí. Básník tu šetřil spůsobu, jakým lid rád vypravuje, jen že jej případně zidealisoval a rytmicky upravil. Zcela dle spůsobu prostonárodního velmi názorně kreslí osoby a výjevy; nikdež však není přílišnosti, všude přiměřenost. Výtečná básnická řeč, pěkný rytmus, živosť místy dramatická a podobné přednosti sloučeny jsou v pěkný celek v této kytici, tak že ji vyhlásiti dlužno za sbírku nejvýtečnějších ballad literatury naší, ano lze ji dokonce i po bok postaviti předním toho druhu plodům jakékoli literatury evropské.

Erben, pohříživ se v bohatý poklad pověstí a báchorek, vzdělával je nejen řečí vázanou nýbrž také prosou, a sice takovou, již máme za skutečný vzor správného slohu prostonárodního. Tak jako bratří Grimmové u Němců přidržoval se také náš Erben přísně toho, jak pověsť v podání národním se zachovala. Důvtipně dovedl z podané látky vyšetřiti původní formu pověstí co nejpřesněji a vyhověl úkolu i vědeckému i básnickému; uchystalť zajisté v báchorkách svých vzácnou látku k bájeslovným zkoumáním, spolu pak připravil obecenstvu zajímavé čtení v prostomilé formě národní. I ukázal se býti mistrem jak básnického tak prosaického slohu prostonárodního.

Posléze budiž zde jmenován výtečný skladatel bájek Vincenc Zahradník (1790—1836). Vzdělával sice

hlavně literaturu paedagogickou a theologickou, také bájek svých neskládal ve verších, nýbrž pro větší jich srozumitelnosť v prose; nicméně jest hoden, abychom jej k lepším epikům připočetli. Sepsalť dva dílky bájek, a ty jsou i obsahem i formou tak důvtipné, řízné a trefné, že je za nejvýtečnější práce toho druhu v literatuře naší položiti, anobrž i předním takovým plodům každé cizí literatury slušně po bok postaviti lze. *)

Kromě spisovatelův dotčených pokusili se ještě Šim. K. Macháček, V. Nebeský a mnozí jiní v epickém básnictví s větším neb menším prospěchem.

c) Vedle dvou spůsobův právě vyložených, totiž lyrického a epického, vyvinula se v básnické škole národní též poesie humoristicko-satyrická. Jakož na svém místě pověděno, již Čelakovský šťastně uhodil na tuto strunu lyry národní, dokázav v hojných epigrammech řízný vtip a zdravý humor český. Po něm v témž oboru se vyznamenali: Langer, Koubek, Rubeš s Hajnišem, Havlíček a j.

Jos. Jarosl. Langer (1806—1846) záhy vydal na jevo mnoha zdařilými pracemi své nevšední schopnosti k humoristicko-satyrickému básnění; zvláště jeho Kopřivy a Rukopis Bohdanecký jakož i Selanky zbuzovaly naděje veliké v nadaného básníka; ale Langer napotom po r. 1835 najednou upustil ode vší činnosti literarní, tak že naděje ty rovněž tak rychle sklamal, jak náhle vzbuzeny byly.

Jan Pravosl. Koubek (1805—1854), professor řeči a literatury české na vysokých školách Pražských, sepsal mnoho básní, jež po smrti spisovatelově ve čtyrech dílech vydány byly. Pohříchu i zde litovati jest, že tato literarní pozůstalosť co do rozsahu dokonce nerovná se vzácnému nadání Koubkovu. Básnickým duchem zajisté

*) Viz některé z nich v čítance naší I. a II. díl.

předčil nad mnohé z vrstevníkův svých, stylistickou obratností a plynným veršem rovnal se nejpřednějším spisovatelům souvěkým, vynikaje spolu vzácnými vědomostmi zvláště v literaturách jinoslovanských, jmenovitě v polské a ruské. Což všecko dostatečně jeví se v dotčených pracích tiskem vydaných. Schopnosti jeho k básnictví vážnému spatřovati lze v mnohých ódách a elegiích, jež nalézají se mezi příležitými básněmi, jmenovitě na některé přední spisovatele slovanské složenými. Ale individualnosť Koubkova značí se přede vším v básnictví humoristicko-satyrickém, jakož dokazuje směšnohrdinský epos jeho „Básníkova cesta do pekel", kdež vtipným a humoristickým způsobem rozbírá rozmanité poměry společenské a literarní.*)

Mezi humoristy našimi nejlépe však dovedl národní humor a trefnou satyru pěstovati Frant. Jaromír Rubeš (1814—1853), jejž také vším právem humoristou národním nazýváme. Již rozličné žertovné deklamovánky a písně, jichž od r. 1835 několik svazků vyšlo, dosáhly všeobecné obliby, tak že při všech zábavách vlasteneckých se přednášely. Později od r. 1842 počal vydávati časopis Palečka, milovníka žertu a pravdy, podporován jsa v tom humoristy Frant. Hajnišem a F. Filípkem. Také spis ten rozšířil se vůbec v národě našem jakožto bohatý sklad vtipu a žertu prostonárodního, tak že i nepříznivcům ducha národního stal se čtením zamilovaným.

Kromě toho Rubeš vydal r. 1842 žertovnou novellu „Pan amanuensis na venku", kdež vtipem řízným líčí rozličné veselé i smutné stránky tehdejšího života společenského, v povídce pak Harfenici vypravuje nám sklíčenosť a chorobu srdce, společenskými předsudky utrápeného. Obě tyto práce jsou psány citem něžným a obrazy dojemnými. Povídky tyto jako všecky plody našeho humoristy půso-

*) Sebrané spisy Koubkovy vydal Frant. Lad. Vorlíček. 1857.

bily mocně v mysl čtenářstva českého; nenucený trefný vtip, prostomilý žert a plynný, srdečný sloh šířily milou kratochvíli i zdravé pravdy, buď života společenského nebo vlasteneckého se týkající. Jestiť Rubeš v oboru prostonárodního humoru dosud nedostižený; vynikal kromě vlastností dotčených také neobyčejnou bohatostí myšlenek a všestrannou známostí života i lidí, tak že při vší své plodnosti nikdy nebyl jednotvárným a nudným.

K předním satyrikům novověké literatury naší patří též proslulý žurnalista Karel Havlíček Borovský 1821—1856). Perný vtip svůj převedl na souvěké poměry politické, jež v epigrammech a parodiích svých ostře bičoval. Samy jeho Tyrolské elegie, které tak vroucí láskou k rodině a vlasti se označují, oplývají pernou satyrou. *)

K humoristům našim té doby buďtež také počteni Václav Klicpera, Bed. Peška a j.

Mimo tři druhy básnické svrchu vyložené, jež slavný Čelakovský se stejným mistrovstvím vzdělával a po něm četní básníci více méně zdařile pěstovali, začala rozvíjeti se též dramatická poesie a posléze i belletristika.

d) Také básnictví dramatické jevilo v této době ráz naprosto národní.

Již první buditelé národního ducha dobře porozuměli tomu, jak mocným jest prostředkem k národnímu probuzení divadlo, pročež také již na konci minulého století zavedli české hry a sice v Praze. **)

Přední o to zásluhu získali si oba bratři Thamové, Karel a Václav, jižto, smluvivše se s několika přátely divadla českého, r. 1785 první hry české provozovali. Z po-

*) První svazek Sebraných spisů Karla Havlíčka vydán nákladem Svatoboru. 1870.

**) O počátcích čes. divadla viz zajímavou Historii čes. divadla od Jana Hýbla 1816.

kusů v tom šťastně učiněných záhy vzešla potřeba zvláštní též dramatické literatury české, o kterou nejpilněji se přičinil na začátku našeho století Jan Nep. Štěpánek (1783—1844), založiv množstvím divadelních kusů, jím sepsaných, původních i přeložených, takořka první repertoir český.

Štěpánek, chtěje cit národní a větší spolu účastenství pro divadlo buditi, bral také předměty pro divadelní práce své z dějin vlasteneckých, jakož toho kusy jeho: Obležení Prahy od Švédův, Břetislav, Korutané v Čechách a j. zjevně dokazují; nejpopulárnější stala se však veselohra jeho „Čech a Němec“.

Dramatické práce Štěpánkovy nemají do sebe trvalé ceny umělecké, nedostávaloť se skladateli ani básnického ducha, ani důkladného pojímání dějin a karakterův; nic méně vyznati se musí, že Štěpánek znamenitě přispěl k prvním počátkům i k šťastnému rozvoji divadla českého a vědomí národního.

Nejplatněji působil v rozkvět naší dramatické literatury Václav Klim. Klicpera a Jos. Kajetan Tyl.

Klicpera (1792—1859) se pokládá za předního dramatického básníka v první polovici našeho věku. Jsa ducha velmi čilého a důvtipného, obraznosti živé a bujné, vůbec povahy jadrné, prokázal nadání své ve všech spůsobech dramatické poesie s prospěchem nevšedním. V dramatice vážné sáhal zhusta v bohatý a oblíbený poklad dějin domácích, u veselohře pak bedlivě si všímal života národního, vybíraje do kusův svých případné a jadrné karaktery z lidu. Odkudž také spisy Klicperovy vůbec popularními se staly. Z dramat jeho první místo drží tragedie Soběslav; jevíť dosti dobrou koncepci a živé provedení. Z veseloher nejoblíbenější jsou: Divotvorný klobouk, Rohovín čtverrohý, Lhář a jeho rod, které i do němčiny přeloženy jsou. Než jakkoli tyto a mnohé jiné práce Klicperovy svědčí o ne-

všedním nadání dramatickém, přece i vážné kusy jeho, Soběslava nevyjímaje, nemají do sebe důkladné karakteristiky ani uhlazeného slohu básnického; u veselohrách pak často pohřešovati jest náležité stručnosti v koncepci a v dialogu. Vady tyto vyplývaly, jak se zdá, z neobyčejné plodnosti spisovatelovy, která druhdy i k nemístnému spěchu vedla, nedopouštějíc, aby přirozená originalnosť spisovatelova se rozvinula, aby jadrný důmysl jeho důkladněji vnikl v předměty dramatické a k uhlazené formě dospěl.

Veliká činnosť Klicperova osvědčila se též v jiných oborech krásné literatury, ze jména v žertovném básnictví a historické povídce.

Co do plodnosti spisovatelské rovnal se Klicperovi Jos. Kaj. Tyl (1808—1856), s tím toliko rozdílem, že lépe prospíval v národní novellistice než v dramatické literatuře, ač i v této zjednal si zásluhy nemalé. Zamilovalť si divadlo nade všecko i co spisovatel i co herec, a na této dráze po mnohých strastech život svůj dokonal. Tak jako Klicpera přihlížel i Tyl k dějinám vlasteneckým a k dojemným výjevům života obecného. Z kusův jeho nejvíce se rozšířily: Čestmír, Paní Mariánka, matka pluku, Strakonický dudák, Jiříkovo vidění, Paličova dcera a posléze tendenční kus Jan Hus.

Také Tylovi nelze upříti dramatického talentu; mimo to obratný a plynný sloh jeho novellistický, jakož i znalosť úprav divadelních kusům jeho nad míru prospívaly. Než i u něho jeví se patrný spěch v dramatické plodnosti na újmu důkladnosti. Jakási mysl neustavičná, činnosť literarní mnohonásobná a pak nepříznivé běhy života jeho: ty a podobné příčiny nedovolily, aby nadaný jinak spisovatel byl mohl rozvinouti a soustřediti síly své u větších pracích dramatických, jež důkladných studií přípravných, hlubokého pojímání předmětu a uhlazené formy básnické nezbytně vymáhají.

Dále s prospěchem vzdělávali dramatickou literaturu ze starších Macháček a Turinský, z mladších pak Jiří Kolár a Ferd. Mikovec.

Šim. K. Macháček (1799—1846), spisovatel klassicky vzdělaný a spolu překladatel výborný, pilně si hleděl musy dramatické. Z kusů jeho nejvíce se zalíbily Záviš z Falkenšteina a veselohra Ženichové, z nichž poslední dosud na repertoiru českém se udržela.

Frant. Turinský (1796—1852), těše se po delší čas z přátelského obcování s Jungmannem, bedlivě dbal v pracích svých na pěknou formu, ale dramata jeho pronášejí více lyrického nadání než dramatického. Nad to nevzdělával dlouho schopností svých, přestav na dvou prvních pokusech, totiž na truchlohrách Angelině a Virginii.

Z dramatiků mladších této doby buďtež zde připomenuti Mikovec a Kolár.

Z obou těchto básníkův byl Ferdinand Mikovec (nar. 1826) příliš záhy literatuře naší odňat, zemřev již r. 1862. Bylť duchaplný a nadaný archaeolog i dramatik. Tragédie jeho, Záhuba rodu Přemyslova a Dimitri Ivanovič, jakkoli v nich hlubšího psychologického promyšlení neshledáváme, dokazují vznešenou mluvu, živý dialog a dojímavé dramatické provedení.

Podobně jako dotčené kusy Mikovcovy vzbudily též truchlohry Jiřího Kolára (nar. 1812), Monika, Magelona a Žižkova smrť, velké účastenství; vynikají však více vzletuplnou řečí a divadelní technikou než původností a důslednou karakteristikou. Větší měrou proslul J. Kolár co výtečný umělec a představovatel velikých karakterův dramatických a co proslulý překladatel předních dramatických básníkův cizích. Jeho překlady Goethova Fausta, některých předních dramat Schillerových, ze jména však děl Shakespearových jsou tak dobré, že Kolára za předního tlumočníka tragikův cizích v literatuře naší položiti slušno.

I jest viděti, že jmenovitě posledními vzdělavateli, Mikovcem a Kolárem, dramatická literatura značně prospěla zvláště v živém jadrném slohu, v úpravě divadelní a tudy také v účinném dramatickém provedení, čímž patrně i další pokrok v témž odvětví připravován byl.

Také opera již v této době zkvétala; Chmelenský, Macháček a jiní o dobré a plynné překlady operních textů pečovali.

---

e) Konečně budiž promluveno o posledním druhu básnické literatury, o tak řečené belletristice v užším toho slova smyslu. Novella i roman, tyto prosaické formy a moderní náhradníci ballady a eposu, začaly se u nás též záhy pěstovati, a berouce se rovněž jako jiné druhy krásné literatury směrem národním, také mocně působily v rozvoj duševního života národního.

Prvním vzdělavatelem novellistiky české byl Jan Jindřich Marek (Jan z Hvězdy). Již svými básněmi, ze jména balladami zjednal si pověsť dobrou v literatuře. Ale v nich jevila se forma poněkud neobratná; mnohem zdárněji prospíval v historické povídce. V oboru novellistiky české byla před Markem veliká chudoba; tím větší podiv spůsobily tedy živě a líbezně psané původní novelly jeho. Již před r. 1843 podal některé povídky v rozličných časopisech, které zajímavým vypravováním a živým líčením dosáhly obecné pozornosti, načež jal se spisovatel vydávati povídky své ve zvláštních svazcích, jichž do r. 1847 deset vyšlo. Zábavné spisy tyto, jimiž Marek prvním zdárným pěstovatelem novellistiky české býti se osvědčil, jsou na větším díle obsahu vlastenecko-historického, vypisujíce vybrané předměty z dějin českých ve formě dojemné. I obsahem i slohem nejvíce z nich vynikají dva romany: Mastičkář z časů Jindřicha Korutanského a Jarohněv z Hrádku doby Jiříka Poděbradského.

S podobným prospěchem vzdělával hist. povídku národní dramatik V. Kl. Klicpera, jakož zvláště díla jeho Točník, Věnceslava a j. dokazují.

K nejplodnějším romanopiscům našim v 2. polovici toho století patří Prokop Chocholoušek (1819—1864), jehož romany, Templáři v Čechách, Dcera Otakarova, Dvůr krále Václava a mnohé jiné vůbec chvalně známy jsou. Než Chocholoušek neobmezil svou činnosť belletristickou dějinami českými, čilý duch jeho vybíral předměty i z dějin cizích, zvláště dějiny jihoslovanské mysl jeho velice zajímaly. Sepsalť mimo jiné celou řadu historicko-romantických obrazů z těchto dějin a vydal je ve sbírce „Jih" r. 1862 tiskem. Neblahé poměry spisovatelovy bohužel toho nepřipouštěly, aby byl důkladně ohlédal dějiny příslušné; nedostatek původnosti a studií historických spatřuje se zhusta v pracích jeho. Avšak bohatou fantasií, čilým duchem, zvláště pak obratným vypravováním předčí Chocholoušek nad mnohé spisovatele svého věku, tak že jej k předním belletristům jeho doby počítáme.

Historickou povídku vzdělával také V. Vocel, Mácha, Josef Miroslav Hurban a j.

Vedle historické povídky pěstovaly se též novelly, v kterémžto druhu opět nejoblíbenějším předmětem byla idea vlasti a národu.

Mezi spisovateli toho druhu Jos. Kaj. Tyl drží první místo. O horlivé činnosti jeho dramatické promluvili jsme již výše; avšak jeho šlechetná láska vlastenecká, jeho pohyblivý a tvořivý duch, jeho lehký, květnatý sloh nejlépe se jeví v novellistice. Svými novellami stal se Tyl pravým miláčkem obecenstva českého. Také on s počátku, opíraje se o půdu historickou, složil velmi mnoho pěkných novell historických v časopisech „Jindy a Nyní" a v Květech.

Ale znenáhla opustil historický základ, zamilovav si předměty, které do souvěké doby národního probuzení sáhaly

Spůsob ten zůstavoval sice větší volnosť pohyblivé fantasii jeho, ale zaváděl jej často tou měrou, že karaktery jeho, nesnášejíce se s pravdou a skutečností, zabíhaly příliš v pouhou idealnosť. Tyl však dovedl vady tyto zakryti jednak šlechetnou tendencí vlasteneckou, jednak svým ohebným, skvělým slohem. Největším toho druhu dílem jeho jest dvousvazkový roman Poslední Čech r. 1844 vydaný.

Opravdová kritika nejednou odsoudila sice tento příliš sentimentalní a idealní směr Tylův, nic méně novelly jeho pro své formalní přednosti zůstaly čtením nejvíce rozšířeným. Tyl byl bez odporu znamenitý talent novellistický; ale pro příliš rozmanitou činnosť, pro jakousi těkavosť povahy své nemohl se dokonale vyvinouti. Jsa puzen od jednoho předsevzetí k druhému, sotva jedno vykonal, již se chápal druhého, a takto v žádném k umělecké dokonalosti dospěti nemohl. Jest na bíledni, že týž spěch, který jsme již strany dramatické činnosti jeho vytkli, také v novellistice mu nemálo vadil.

Vzácné zásluhy, jakéž si o humoristickou povídku Rubeš získal, již výše byly vypsány.

Dále vzdělával vedle povídky historické též vlastenecké pověsti Jos. Ehrenberger. Některé povídky jeho jsou ovšem pouze moralisující, mnohé však mají do sebe ráz prostonárodní, podávajíce v prosté formě obrazy ze života veského. V oboru tom však nade všecky předčí Vojtěch Hlínka jinak Frant. Pravda (nar. r. 1817), jenž šťastně sáhl do látky prostonárodní. Jest sice pravda, že někdy, pojímaje předmět svůj velmi jednostranně, upřílišuje, ve vypravování, také že často směřuje jen k pouhému moralisování a poučování, čímž se i jednotvárným a rozvláčným stává. Přes to však jsou hojné obrazy ze života veského, jím sepsané, velmi pěkné; ze jména Povídky z kraje, ovšem teprv po r. 1850 vydané, jsou v skutku utěšeným

čtením prostonárodním. Mnohé z prací Hlínkových také do jiných jazykův přeloženy byly.

Jak znamenitě národní pověsti a báchorky u nás se vzdělávaly, ze jména Erbenem, o tom výše již promluveno bylo.

Vedle Erbena vzdělávala týž obor s nevšedním zdarem Božena Němcová (1820—1862); důkazem toho jsou pěkné a vůbec oblíbené báchorky její. Jevíť se v nich jemná mysl, živý cit, čilá obraznosť a nevšední dar vypravování. Kteréžto vlastnosti nejpěkněji pospolu shledáváme v obšírném obraze ze života venkovského, v Babičce. Předkládá se nám tu všechen život venkovský se svými veselými a smutnými zjevy v řadě rozmanitých a dojemných obrazů. Němcová tu dokázala vzácné nadání k živému vypravování a povahopisnému líčení.

Báchorky a pověsti dále vzdělávali: R. M. Kulda, Mikšíček, Malý, Škultéty, Hráše a j.

Vedle původních prací vydávány také dobré překlady belletristických děl cizích. Největší zásluhy si v tom získal pilný literat Jakub Malý, vydávaje Bibliotéku zábavného čtení, která mnohé povídky z angličiny, franštiny, němčiny, ruštiny, polštiny, vlaštiny a maďarštiny obsahovala. Dále obohatili naši literaturu belletristickou dobrými překlady: Mauric Fialka (Olivier Twist a j.), Ondrák (Châteaubriandovi Mučedlníci, Manzoniho Zasnoubenci), Jos. Ziegler, Karel Havlíček (přeložil mnohé spisy Gógolovy), Zap (Taras Bulba a j.), Štefan (mnohé zábavné spisy z ruštiny a vlaštiny) Hansgirg a j.

Nejnovější škola básnická.

Tato počíná se asi od r. 1850.

Básnický směr, jakým se brali Kollár, Čelakovský, Jablonský, Erben a jiní básníci svrchu jmenovaní, byl čistě národní. Jejich plody zakládaly se původem i účelem svým na půdě národní; snažíce se probouzeti a síliti ducha národního, hlásali kromě citů milostných téměř výhradně idey

národní. Jest sice pravda, že nejedni z nich velebili, pokud toho politický stav a jiné poměry tehdejší dopouštěly, též ideu svobody, osvěty a práva, jak to již vzácné nadání básnické a šlechetné snahy jejich o duševní povznešení národu samy s sebou přinášely. Přes to však byl hlavní ráz této školy idealně vlastenecký.

Než vedle toho směru ujímal se také již poněkud jiný, který bychom naproti prvnímu kosmopolitickým, světovým nazvati mohli. Vycházel dílem z mocného působení literatur západních, dílem ze samé osobní povahy některých básníkův.

Jeden z předních původcův této poesie v Evropě byl genialní Angličan Byron. Veliký jeho duch miloval vášnivě všecko, což velkého a krásného; ale idey vznešené, jež v sobě choval, nalézajíce přirozený odpor v mnohonásobných vadách a nedostatcích života vezdejšího, mizely mu v mlhavou dálku. Pročež vida jen samé odpory proti idealům svým v životě skutečném, zanevřel na něj tím více, ježto i neblahé nehody soukromé naplnily srdce jeho trpkostí.

Byronova poesie ujala se záhy také v literaturách jiných. Tak následovali ho mezi Němci Heine a Börne, u Polákův Mickiewicz, u Rusův Puškin a Lermontov a mezi českými básníky v první polovici našeho věku nejprvé Karel Hynek Mácha (1810—1836). Tento vysoce nadaný básník oblíbil si s počátku slavného romanopisce Waltera Scotta, jemuž co do slohu popisného nemálo podoben byl, jakož o tom povídky jeho Křivoklát a Cikáni dostatečně svědčí. Pohříchu opustil potom výtečného barda skotského a naklonil se raději poesii Byronově a Mickiewiczově, jimž básnický duch jeho více se podobal. A za tímto směrem kráčel Mácha rozhodně, jakož v lyrickoepické básni jeho Máji, hlavním to díle jeho, spatřujeme, v nížto nadaný náš pěvec sice zcela odchýlil se od realné povahy

básnické školy národní, ale spolu svou smělou obraznosť a nadšenou mysl básnickou na jevo dal.

Přes tento směr však Mácha nepozbyl naprosto v plodech svých rázu národního, a není pochyby, že by mocným příkladem Čelakovského a jiných slavných vrstevníkův byl se mu docela oddal, kdyby přečasná smrť rozvoj jeho básnický nebyla překazila.

Kromě Máchy také Sabina hověl již od r. 1840 dotčenému směru cizímu. Lyrika jeho, užívajíc skoro napořád obrazů přírodních, co do formy poněkud jevila ráz národní, ale obsahem svým byla rovněž více reflektující, rozumová, beznadějná, stavíc se v odpor skutečnému životu.

Avšak tyto a podobné různé pokusy, jež v 1. polovici našeho věku k zavedení poesie kosmopolitické v literaturu naši směřovaly, naprosto se nezdařily. Po bouřlivých událostech r. 1848 nastala dokonce veliká ochablosť a chudoba v belletristice české vůbec. A když po několika smutných letech Parnas český opět oživl, tu národní ráz poesie české nalezl i po r. 1850 výtečného pěstitele, který, jsa odkojen ještě v době předešlé, důstojným spůsobem ukončil básnickou školu národní, ježto mocně roznítila ušlechtilé vlastenectví a k znamenitému rozkvětu přivedla básnickou literaturu naši.

Básník, s nímž tato škola dozvučela, byl K. Jar. Erben, o němž na příslušném místě již pojednáno bylo.

Avšak reflektující a kosmopolitický ráz básnictví evropského, jehož výše dotčeno bylo, nabýval po r. 1850 vždy více vrchu v mladším spisovatelstvu českém, otvíraje množství nových myšlenek a útvarů básnických. A tak postavil se brzo naproti škole národní nový směr kosmopolitický. Nad to idey svobody v státu a církvi ustavičně se šířily, a ponenáhlu nabývala poesie rázu politického a sice demokratického. Básníci, posuzujíce odtud poměry souvěké v rozličných spůsobech společnosti lidské, vždy více upadávali

v pouhé rozjímání a rozumování. Ale poněvadž na mnoze zakládali úsudky své na subjektivních názorech o světě, nepřihlížejíce hloub ani k dějinám ani k skutečným poměrům souvěkým, stávalo se básnictví odtud vždy subjektivnějším. A tak se dálo v lyrice i epice, v novellistice i románopisectví.

Dotčený směr ujal se v literatuře naší u větší ještě míře r. 1860, když opět volnější život politický nastal. Pokud měla nová tato škola do sebe ráz demokratický, podporována byla znamenitě upomínkami historickými, ze jména z dob husitských. Celý zástup nadaných básníkův mladších obrátil se k ní s nadšením, pokládaje předešlou školu národní za překonanou a zastaralou.

Toliko jeden starší básník vztýčil ještě po roce 1860 znova prapor staré školy vlastenecké, totiž výtečný překladatel Wallenroda Mickiewiczova, Václav Štulc (nar. 1814). Jsa vrstevníkem a přítelem předních repraesentantův básnictví národního, zdařile vzdělával lyriku vlasteneckou již v první polovici našeho věku. Avšak hlavní své plody básnické vydal teprv r. 1865 a 1867, tedy v době, kdež kosmopolitická škola nejbujněji zkvétala; jsou to ze jména jeho sbírky básnické: Perly nebeské, Dumy české a Harfa Sionská. Básník tu ovšem hlásá vřelou lásku k vlasti, sílí vlasteneckou mysl pevnou důvěrou v budoucnosť; ale s ideou vlastenectví slučuje též ideu církve a politické svobody, snaže se dokázati, že vlastenectví, svoboda a katolictví zcela dobře se snášejí, ano vzájemně se podporují. Skladatel tu patrně chtěl opříti se výtkám, jako by pravá svoboda nezbytně vymáhala boje proti katolictví a církvi. Třeba vyznati, že Štulc v oboru dotčeném znamenitě proslul, k čemuž lahodná jeho mluva, plynný verš a vůbec básnická uhlazenosť formalní velice přispěly. Přes to však nezískal své vlastenecko-náboženské a politicko-církevní poesii žádných přívržencův; mladší pokolení básníkův krá-

čelo neodolatelně za svrchu řečeným směrem kosmopolitickým.

Avšak záhy ukázal se rozdíl mezi nimi. Jedni zajisté, nespokojeni jsouce s poměry přítomnými, jak národními, tak politickými a společenskými, velice si libovali v stálém naříkání; pronášejíce pouhý bol nad životem, sentimentalní nespokojenosť se světem, upadávali v neplodnou toliko negaci. Ti však, kdož byli ducha jadrnějšího, přihlížejíce buď k dějinám vlasti, demokratickému živlu v poesii hovícím, aneb pohřižujíce se v život nižších tříd národu, zjednali básnické tvořivosti své základ positivní, a plody jejich byly tím zdařilejší, čím hlubší vzdělání historické a čím zevrubnější známosti souvěkých poměrů společenských jim základem byly.

Tímto novověkým směrem byl sice idealní ráz básnické školy vlastenecké setřen; ale z druhé strany jest na bíledni, že písemnictví české nemohlo zbýti takového přetvoření, jehož všeobecný pokrok novověký a smělejší vzlet mladého pokolení básníkův českých nezbytně vymáhaly. Mimo to nastalým převratem nabyla poesie novověká množství nových myšlenek a oborů, které u veliké míře rozhojnily poetický material písemnictví našeho; spolu uvedeno množství nových forem básnických v literaturu naši. Kterýmižto prostředky i básnická řeč naše většího vzletu a všestranné ohebnosti dosáhla, jakkoli správnosti stylistické nemálo pozbyla.

Básníci novověké školy však na mnoze dosud kolísají se mezi výše naznačenými dvěma směry, sentimentalním blouzněním a positivním zíráním na historii a společnosť lidskou. Jest si přáti, aby od staré školy zdědili čisté účely, positivní směr, lahodnou a přesnou mluvu, jak se ze jména u Čelakovského a Erbena jeví, aby upustili od jalové sentimentalnosti, od plané a nedůvodné reflexe; nýbrž pojmouce ty čistolidské idey, jichž drahně se chová

v dějepise i v lidu našem, a důkladně vyzkoumajíce tyto zdravé prameny poesie, aby znenáhla sloučili v básnických plodech svých s realním základem národním čistolidský směr novověké školy básnické.

Hlavním repraesentantem nové školy jest Vítězslav Hálek (1835—1874); stálť v čele již těch mladých básníkův, kteří nový život vzbudili v básnictví českém za smutné doby od r. 1856—1860. S idealní vroucností zahořel básnický duch Hálkův pro volnosť myšlenkovou, všeobecnou vzdělanosť, velebnou krásu v poesii a pro podobné idey vznešené. Básnické nadání jeho bylo vzácné, obraznosť sice bujná, ale jasná, sloh jeho tu vzletný, tu zas prostý. Hálek vzdělával všecky hlavní druhy básnické s nevšedním prospěchem. Vlastní srdce básníkovo, upomínky na život lidu venkovského, velebná příroda a velkolepé dějiny slovanské byly těmi zřídly, z nichž energický duch Hálkův bral nejrozmanitější předměty pro mocnou tvořivosť svou. Tak jeví jeho Písně večerní nejněžnější lyriku; mnohé ballady, novelly a povídky z kraje představují nám jadrné výjevy a typické osoby ze života venkovského; a ve sbírce básní „V přírodě" líčí nám v rozmanitých, tu něžných, tu velkolepých obrazech přírodu jakožto hlavní pramen pravé moudrosti a poesie; posléze živě nám představil v dramatech svých nejeden důležitý moment a karakter z historie naší domácí a jinoslovanské. Naproti tomu nelze zamlčeti, že rázná tvořivosť Hálkova a neobyčejný jeho talent zaváděly jej druhdy k nepříslušnostem. Chtěje býti plastickým, nachýlil se někdy až příliš ku všední mluvě obecné; kráčeje za reflektujícím směrem doby své, upadal v mnohých plodech, ze jména „V přírodě" jakož i v prostých novellách v nemístné rozumování, jež básnickému celku a objektivnímu vypravování na újmu bývá; kresle pak dramatické karaktery, někdy podstatně proti historické pravdě se prohřešil, jakož jmenovitě nepěkný povahopis Kun-

hutin v dobrém jinak dramatu v Záviši z Falkenšteina dokazuje.

Než přes všecky tyto vady zůstává Vítězslav Hálek až posud předním básníkem novověké naší školy básnické, i jest právem toho želeti, že pěvec tak vysokého nadání a tak idealního snažení, když došel zralosti mužné a plného rozkvětu svých sil, rozloučiti se musil s písemnictvím, jehož zvelebení obral si za jediný úkol života.

Jako výše již řečeno, jest mladých spisovatelův, kteří vedle Hálka básnictví české, i belletristiku v to počítaje, vzdělávati se jali, veliké množství. Nejedni z nich zjednali si také již buď v jednom neb i ve více odvětvích nemalé zásluhy, a většina jich posud zdárně prospívá v literarní činnosti své. Sluší zde i ten pokrok vytknouti, že vedle četných spisovatelův již také mnohé spisovatelky nadané velmi prospěšně vzdělávají belletristiku národní. Pohříchu musíme však v úzkých mezech tohoto stručného spisu přestati na pouhém jmenování jich. Tak v lyrické a epické poesii vedle Hálka prosluli zvláště: Gustav Pfleger (Moravský) a Boh. Janda (Cidlinský). Také tito dva nadaní a pilní pěstovatelé krásné literatury, jakož i níže jmenovaný R. Mayer přečasnou smrtí nám odňati byli. Kromě nich totéž pole tu větším, tu menším zdarem vzdělávali: Jan Neruda, Jiljí Jahn, Adolf Heyduk, Jan Boh. Ceyp z Peclinovce, Jos. Uhlíř, Voj. Lešetický, Jos. Kolář, Jos. Frič, Wenzig, jenž také co výborný překladatel do němčiny znám jest, Jar. Martinec, Rud. Mayer, Ed. Kaizl, Vác. Crha, Jan Soukup, Svat. Čech, J. Goll, Sládek, Vrchlický a m. j.; ze spisovatelek: Vlast. Růžičková, Eliška Sázavská, Eliška Krásnohorská (Pechová), Alb. Dvořáková-Mráčková, Berta Mühlsteinová a m. j.

Zdárněji prospívalo básnictví dramatické, kdež kromě Hálka a starších spisovatelův Mikovce a Jiřího Kolára, jenž i některé dobré veselohry složil, nad jiné vynikli: Eman.

Bozděch, Fr. V. Jeřábek, Gust. Pfleger, Václav Vlček, pak Neruda, Zdeněk hr. z Kolovrat, Wenzig, Gabler, Štolba, Zakrejs a m. j. Texty operní skládali: Jindř. Böhm, K. Sabina, Rüffer, Wenzig a j.

Belletristiku v užším smyslu čili roman, novellu a povídku vzdělávali: Jiří Kolár, Janda a Vlček v oboru historickém, Pfleger a Sabina roman socialní, Šmilovský, Karolina Světlá (Mužáková) a Kulda obrazy ze života venkovského a báchorky, Neruda humoresky, Her. Jireček, Jos. Křičenský, Jos. Řezníček, Podlipská, Ervín Špindler, Frant. Nečásek novelly a m. j.*)

Patrný pokrok jeví se též v překládání dobrých spisů básnických z literatur cizích. Jest sice pravda, že literatura naše novověká oplývá překlady špatnými i co do obsahu i formy; takovými fabrickými převody nemálo se kazí krasochuť, a řeč spisovní zevšední, zvláště nezná-li překladatel řádně ani vlastního ani cizího jazyka, z něhož překládal. Ale z druhé strany zase dobrými překlady výtečných děl cizích otevírá se poklad nových idei a předmětův, řeč pak nabývá obratnosti a mnohostrannosti. A takových překladů přibylo naší literatuře za této doby velké množství jak z literatur klassických tak moderních.

Překladatelé děl řeckých a latinských uvedeni budou níže při filologii; zde stůjtež jen ti, kdož výtečné plody z literatur moderních na jazyk český převedli. Tak přeložili důležitá díla básnická ze slovanských literatur: Fr. L. Rieger, V. Čeněk Bendl, Josef Kolář, František Vlasák, František Pravosl. Volák, František Lad. Vorlíček, Zap a Honor. Zapová, Siegfried Kapper a m. j.; z němčiny E. Špindler, Jiří Kolár, Malý, Jos. Boj. Pichl, Jos. Frič, V. Vávra a j; z francštiny El. Pešková, Fr. Doucha, Jak. Škoda, Züngel Em.; z vlaštiny Vinc. Pav. Žák; ze španělštiny Jos. Boj. Pichl a Vác. Nebeský; z novořečtiny a španělštiny V. Nebeský. Nejpilněji však překládáno z angličiny. Tu po Jungmannovi již Frant. Doucha, Fr. Lad. Rieger a za nynější doby zvláště Jos. Durdík činným byl; avšak největší péče obrácena k nejslavnějšímu dramatickému básníku Shakespearovi, jehož

*) Spisy některých spisovatelův zde jmenovaných jsou v Bibliotéce Národní.

veškerá díla posléze do češtiny přeložena byvše, Maticí českou vydána jsou. Hlavní o to zásluhu si zjednali výborní překladatelé: Josef Čejka, Lad. Čelakovský (mladší), Frant. Doucha, Jos. Jiří Kolár a Jak. Malý.

Hojnosť rozmanitého čtení zábavného poskytují četné sbírky spisův i původních i přeložených, jako: Bibliotéka Národní, Libuše, Bibliotéka ženská, Bibliotéka klassických spisů cizojazyčných, Matice lidu, Poesie světová, Divadelní bibliotéky atd.

B. Prosa.

Již svrchu, jednajíce o vzkříšení řeči a literatury české, vyložili jsme, kterak na začátku této čtvrté doby zcela přirozeně a případně hledělo se především ke zpytování dějin a jazyka. Těmito dvěma naukami, děje- a jazykozpytem, obracována opět pozornosť na odumírající národ český, jimi budilo se mezi učenci zneenáhla jakéž takéž vědomí národní a nejpřednější křisitelé národnosti české brali z obou oněch pramenův hlavní základ a posilu pro své šlechetné snahy vlastenecké.

První pěstovatelé dotčených věd skládali díla svá buď latinsky nebo německy. Nebyloť ani čtenářův s dostatek pro vědecké spisy české, aniž byl spisovný jazyk tou měrou vzdělán, aby byl stačil pokrokům vědeckým, jež nauky rozličné za úpadku písemnictví českého jinde učinily.

V tom neblahém stavu povstal tak jako v poesii i v prose živý ruch mezi spisovateli, který pro literaturu vědeckou posléze šťastně se skončil.

Jedni velebíce písemnictví české, v 16. a na začátku 17. století vzniklé, nade všecko, viděli v něm zlatý věk literatury české. Pokládajíce spisovný jazyk oné doby za jediné pravidlo i pro svůj čas, připravovali sice jistý spůsob literatury prostonárodní, ale k dalšímu vzdělání jazyka a k založení literatury vědecké nepřihlíželi. Tito byli staromilci. Proti nim postavili se novovědci, kteří úsilně

pečovali o to, aby pokročilá vzdělanosť novověká uváděla se v literaturu českou. Proto snažili se tvořením slov a obratův nových přiuspůsobiti jazyk český pokročilým potřebám rozličných věd. V čele staromilcův stál Jan Nejedlý (1776—1834), professor řeči a literatury české na universitě Pražské; vůdcem pak novovědcův byl Jos. Jungmann, jenž spolu s vrstevníky svými proti staromilcům hájil také opravy, Dobrovským v pravopise českém navržené. Čilý duch a důkladná vzdělanosť zjednala vrch novovědcům, kteřížto, jakkoli v tvoření jazyka vědeckého druhdy nešetřili slušných mezí, přece nemálo přispěli k založení literatury vědecké, jež nedlouho po r. 1820 rozvíjeti se začala.

Znamenitý v té příčině pokrok učiněn vydáváním Časopisu musejního r. 1827; jehož prvním redaktorem Palacký se stal. V dotčeném boji mezi staromilci a novovědci postavil se Palacký hned od počátku nad obě strany, vytknuv si ten úkol, spojiti přesnosť mluvy staročeské s vědeckou důkladností nového věku. A hle, za několik let soustředil onen časopis přední spisovatele národní a stal se nejvyšším rozsudím u věcech jazyka českého, tak že založení jeho jest důležitým momentem v nové literatuře naší. *)

Důležité podpory dostalo se vědeckému vzdělávání jazyka českého dále založením Matice České (r. 1831), jejíž správa svěřena Jos. Jungmannovi, Fr. Palackému a J. Svat. Preslovi, předním tehdáž repraesentantům vědecké literatury české. Teprv pomocí tohoto ústavu bylo možná vydávati Slovník Jungmannův, Šafaříkovy Starožitnosti slovanské a jiné převzácné spisy, jimiž literatura naše vědecká hned na počátku svého procitnutí objevila se

*) Viz Anthologii Jos. Jirečka III. §. 7. a §. 8., pak Jungmannův životopis od Zeleného str. 262.

spůsobem důstojným, zjednávajíc si uznání samých nepřátel svých.

Než i přes tento utěšený pokrok nepřestávala literatura vědecká míti ráz pouhého obětovného ochotnictví. Spisovatelé čeští jen z veliké obětovnosti a ze šlechetného vlastenectví odhodlali se, spisovati a vydávati větší díla vědecká, nemajíce z toho kromě vděčného uznání národovcův žádného jiného prospěchu, tak že obyčejně pracovali ještě s vlastní škodou hmotnou. Teprv když r. 1848 otevřeny byly aspoň z části některé vyšší školy jazyku českému, a když tento odťud aspoň po jistou míru prohlášen byl za předmět soustavy vyučovací ve středních školách: tu prosaická literatura začala bráti značnou posilu ze škol, z nichž až potud vyloučena byla. Knihy české staly se pak nezbytnou potřebou vyučování veřejného.

Téhož času zaveden jest system professorův předmětných místo předešlého třídního; spolu pak vydán zákon s tím souvislý, kdož na středních školách vyučovati mají, že z jistých nauk přísné zkoušky před vědeckou kommissí skládati povinni jsou: z čehož důkladnější než dosud studium vědecké následovalo. A takovým spůsobem dostalo se za krátko písemnictví českému množství dobrých ano i výtečných vzdělavatelův v oboru vědeckém a školském. Činnosť tato prospívala ještě více, když r. 1860 provedena větší měrou rovnoprávnosť na školách středních, čímž nejen větší potřeba důkladných knih školních nastala, nýbrž i rozsáhlejší pěstování vědecké literatury jazykem českým v oboru filologicko-historickém i mathematicko-přírodopisném spůsobeno bylo.

Vědeckému směru literatury české napomáhaly po roce 1860 též rozličné spolky a jednoty vědecké, jež vedle společnosti učené a českého Musea povstaly, jako: Jednota právníkův českých, Spolek českých lékařů, Spolek historický, Jednota čes. mathematiků, Jednota čes. filologů

a jiné, přispívajíce vesměs k důkladnějšímu pěstování příslušných věd v řeči české. K většímu rozvoji exaktních věd tak řečených vedlo též zřízení české polytechniky r. 1863.

Touž dobou nastal čilejší život literarní také na Moravě, ze jména založením Matice Moravské a vydáváním Časopisu Matice této r. 1869, kterýžto vědecký list za bedlivé redakce Václ. Royta velmi dobře prospívá.*)

A tak literatura naše, jsouc s počátku svého probuzení obmezena jediné na vzdělávání historie a řeči české, rozšířila působnosť svou na všecka odvětví vědecká, vynášejíc na jevo jednak důležité výskumy a nálezy vědecké, jednak soustavně skládajíc material vědecký ku potřebám školským, a to buď ve spisech samostatných nebo v hojných časopisech odborných.

Avšak literatura prosaická nepřestávala pouze na účelech čistě vědeckých a školních; pokročiloť zatím vědomí národní tou měrou, že zatoužilo i po praktických vědomostech odborných. Tu nalezli se záhy vlastimilové, kteří zasazovali se o to, aby také vzdělání věcné, vědomosti praktické z rozličných nauk, ze jména přírodních, mezi lidem se šířily. Dávná idea o popularisování věd, kterou před věky již Štítný zastával a Komenský obnovil, uváděna jest s velkým prospěchem ve skutečnosť. A ze šlechetné snahy této vyvinul se vedle literatury vědecké a školské jistý druh písemnictví praktického, totiž literatura prostonárodní, kteráž znenáhla téměř ze všech oborů lidského vědění brala užitečný material k věcnému vzdělání obecného lidu v rozličných potřebách občanského života.

A takovými cestami nabyla literatura základu širokého a rozčlánkovaného, na němž dále s úsilnou horlivostí pracovati jest.

*) O literarním ruchu na Moravě za této (IV.) doby viz pojednání od K. Šmídka v Časop. Mat. Morav. r. 1870.

I abychom právě naznačený vývoj literatury české zevrubněji poznali, stůjtež zde některé podrobnosti o jednotlivých odborech prosy české, jmenovitě o děje- a zeměpisu, o historii literatury, jazykovědě, právnictví, theologii, filosofii, mathematice a vědách přírodních.

1. Děje- a zeměpis.

Dějepisné badání nejprv oživilo ducha národního a položilo první základy novověkého písemnictví našeho; jemu tedy náleží první místo v historii literatury.

Jako výše již řečeno, byl Gelasius Dobner zakladatelem dějezpytu kritického, jejž nejedni vrstevníci jeho dále vzdělávali. Mezi nimi vynikal Frant. Pelcl (1734 až 1801), první professor řeči a literatury české na universitě Pražské. Vydav některé starší památky, jako Příhody Václava Vratislava z Mitrovic a j., dobyl si tím, jakož i některými pracemi mluvnickými nemalých zásluh o probuzení národního života; větší však cenu do sebe mají práce jeho v oboru historickém. Složilť zevrubné životopisy Karla IV. a Václava IV. v jazyku německém; sepsal též krátký dějepis český, pojmenovav jej Novou kronikou českou, která pohříchu jde jen až do r. 1429. Přes to jest kronika tato dílo zdařilé, v němž Pelcl jakožto upřímný Čech psal ku krajanům svým srdečněji než ve spisech svých německých, slohem prostým a srozumitelným, tak že Nová Kronika jeho stala se brzo čtením velmi oblíbeným. Vedle Pelcla vzdělával také Jos. Dobrovský za příkladem slovutného Dobnera dějezpyt český, což na svém místě již dolíčeno bylo.

Znamenitý pokrok v dějepisectví spůsoben dvěma slavnými zpytateli a osobními přátely, Šafaříkem a Palackým, z nichž onen odhalil nám nejstarší osudy národů slovanských, tento pak ze jména minulosť národu českého.

Pavel Jos. Šafařík (1795—1861) byl rodem Slovák, ale jako slavný krajan jeho Kollár povznesl se k vědomí slovanskému a hlásal ideu slovanské vzájemnosti v oboru básnickém, tak zase Šafařík týž vznešený směr přenesl v literaturu vědeckou. Jsa ducha idealního a fantasie vzletné i vzdělav se studiemi klassickými, také on, jako jiní mužové jemu podobní, počal činnost svou literarní básnictvím. Mnohé původní práce a překlady v oboru tom, jakož i účastenství jeho s Palackým ve spise „Počátkové českého básnictví“ z r. 1818 dostatečně o tom svědčí, že byl vzácného nadání básnického. Než badavý duch jeho vedl jej záhy k studiím a pracím vědeckým.

S vytrvalostí neobyčejnou hleděl poznati jazyky a dějiny slovanské a stal se tedy stejně slavným badatelem i v jazykovědě i v dějepisectví slovanském, tak že v obojím ohledu k předním učencům našeho věku náleží. Znamenitá pojednání v oborech dotčených podal Šafařík v Kroku (1821), Světozoru (1834—35), ve spisech české společnosti nauk, zvláště však v Časopise musejním, jehož redakci r. 1838 po svém příteli Palackém převzav, s rovnou důkladností a obezřelostí jako předchůdce jeho vedl.

Nejdůležitější však dílo Šafaříkovo v dějepisectví jsou jeho Starožitnosti Slovanské. Spisem tím založena jest nová epocha v studiu staroslovanské historie; neboť Šafařík v něm objasnil se vzácnou učeností a bystrým důmyslem nejstarší dějiny národů slovanských až do 10. století, kdež křesťanství u nich převahy dosáhlo. Vedle toho Šafařík kriticky vyložil též dějiny Keltův, Germanův, Skythův, Sarmatův a jiných národů, jež v sousedství Slovanův bydleli, tak že nejstarší minulost i těchto národů Starožitnostmi slovanskými většího světla nabyla. Spolu jsou všecka tvrzení historická tak bystrým soudem a tak nezvratnými doklady odůvodněna, že Starožitnosti Šafaříkovy staly se hlavním pramenem a pravým základem pro dějepis vý-

chodní Evropy. Druhý díl Starožitností, jenž dle plánu již hotového kulturní dějiny obsahovati měl, pro jiná zaměstnání spisovatelova pohříchu dokončen nebyl. Za to vydal slovutný náš učenec Národopis slovanský, jenž činí statistický doplněk k Starožitnostem; představujeť nám v jasném přehledu nynější stav národů slovanských dle sídel, řečí a literatur jejich. Také v tomto díle jeví se mohutný duch Šafaříkův, jenž si sám razil cestu v nejdůležitějších otázkách slovanské historie a nesl se neodolatelnou silou ku předu. A všecky práce dovedl odívati ve formu tak jasnou a případnou, ve sloh tak určitý a přesný, že s důkladným a závažným obsahem se naprosto shoduje.*)

O činnosti Šafaříkově v jazykozpytu níže řeč bude.

Co se týká dějin českých, tuť nade všecky dosavadní badatele a dějepisce proslul Frant. Palacký (nar. v Hodslavicích na Moravě r. 1798), slavný historiograf království českého.

Také Palacký vystoupil, jako přítel jeho Šafařík, v literatuře české s počátku na poli krasovědném; svědčíť o tom některé básně jeho r. 1817 vydané, pak s Šafaříkem sepsané Počátky českého básnictví jakož i mnohá pojednání aesthetická. Avšak hlavním oborem literarní činnosti jeho byl dějepis český. Již mnohá pojednání historická, která podal v Časop. musejním a jinde, objevila znamenitý kritický důvtip Palackého v dějezpytu vedle jadrné formy stylistické.

K velikému úkolu historika národního připravoval se Palacký hlavně bedlivým zkoumáním archivův domácích i cizozemských, a když r. 1836 první díl historie české po německu vydal, docházela práce tato tak chvalného uznání, že výtečnému skladateli dostalo se hodnosti historiografa království českého.

*) Sebrané spisy Pavla Jos. Šafaříka vyd. 1862—65.

V literarní činnosti Palackého, ku prospěchu dějepisu českého směřující, sluší rozeznati směr dvojí: 1. vydávání pramenův, 2) samostatné vzdělávání dějin českých. V příčině první vydal již r. 1829 Staré letopisy české, později také jiné prameny historické; nejdůležitější však v ohledu tom jest Archiv český, jejž Palacký r. 1840 vydávati se jal a dosud do šesti dílův dovedl. Jestiť to práce veledůležitá i pro dějepis náš politický a kulturní i pro studium jazyka. Obsahujeť listiny česky psané, soukromé i veřejné, zvlášť z 15. století, které nám věrně vyobrazují nejdůležitější dobu historie české.

Obsah Archivu jest tak rozmanitý a zajímavý, že může i zkušený belletrista z něho hojného materialu nasbírati, chce-li věrně vylíčiti společenský život zvláště stavů vyšších za oné doby, tehdejší mravy a obyčeje v domácnosti i v životě veřejném.

K podobným vzácným spisům našeho dějepisce patří Popis království českého r. 1848 vydaný a velepotřebný jak pro správního úředníka, tak pro dějepisce; nalézajíť se v něm původní a přesná jména všech osad v zemi české, hradův, tvrzí, vesnic, městeček a měst, z nichž mnohá dokonce již zapomenuta byla. Spisem tím obnoven opět mnohý správný název místní, jenž během času až k nepoznání byl pokažen; milovníkům pak dějin českých poskytnuto množství místopisných podrobností, k zevrubnému poznání dějepisu domácího nezbytných.

Avšak nade všecky tyto a podobné, ovšem veledůležité práce Palackého předčí jakožto pravé dílo monumentalní jeho Dějiny národu českého od nejstarších dob až do r. 1526. Palacký tu podává jasný, věrný a slohem klassickým vylíčený obraz historie české, rozebíraje na základě pamětí věrohodných bohatý obsah a zajímavou povahu dějin českých, jejichž pragmatická souvislosť tu ponejprv vyložena jest jako pásmo, pomocí přesné histo-

rické kritiky zosnované. Celý rozvrh jest přehledný a důvodný, jednotlivé události politické i kulturní vypravují se jasně a zevrubně, karaktery pak osob zvláště vynikajících vylíčeny jsou věrně a plasticky. Při tom plyne z věci samé, že dotčenými přednostmi zvláště ty částky velikého arcidíla nad jiné vynikají, kdež dějepisec náš nejdůležitější doby historie české líčí, jako jsou dějiny husitské a doba krále Jiřího z Poděbrad. Což tedy divu, že Palacký Dějinami národu českého zjednal si jméno evropské důležitosti a čestné místo mezi souvěkými dějepisci vůbec. Že pak takový znalec příběhův národu svého nejednou také v politickém ohledu činný byl, jest zcela přirozeno. O literních pracích, v oboru tom Palackým složených, dočte se čtenář v obšírných životopisech jeho.*)

Jako Palacký spisy svými otevřel velkolepý chrám dějin národních a zřetelně vylíčil hlavní jejich ráz, tak zase Václav Vladivoj Tomek (nar. r. 1818) se vzácnou zevrubností rozebral mnohé důležité části jejich. Sepsal mnoho vzácných děl, jako Dějepis rakouský a český, Dějiny university Pražské, Sněmy české dle obnov. zřízení zemského; z nichž každé svědčí o důkladných studiích jeho. Kromě toho přispěl k lepšímu poznání dějin českých a rakouských četnými rozpravami v Časop. Čes. Mus. a v Památkách. Ale předním dílem úsilné činnosti Tomkovy jest jeho Dějepis města Prahy, dosud až do smrti Václava IV. r. 1419 dovedený.

Již dle dílů až posud vydaných lze určitě posouditi velikou cenu celého spisu; líčí se nám tu nejen minulosť naší Prahy ve všech směrech života veřejného, nýbrž i přední části dějin českých vůbec netušeného světla nabývají. Celá práce tato vyniká tak hojným obsahem, tak

*) Viz Slovník Naučný, pak Radhost, sbírku drobných spisů Palackého vyd. 1871—72.

střízlivým, jediné na pramenech založeným soudem, že v tom ohledu málo spisů historických se mu po boku postaviti může. Kromě toho může býti Tomkův Dějepis Prahy bohatým pramenem pro romanopisce a belletristu vůbec, jelikož mu poskytuje podrobného materialu k vylíčení soukromého i veřejného života v předním měšťanstvu českém. A jako při Palackém shledáváme, že i díla jeho přípravná či pomocná, jež vedle svých Dějin skládal, veliké jsou ceny literarní, tak také Tomek vydal vedle svého Dějepisu Prahy „Základy starého místopisu Pražského," jimž co do podrobnosti a bedlivosti není rovno.

Všecky práce Tomkovy označují se vzácnou objektivností; hledě vždy jen k positivnosti v dějinách a k dokladům podstatným, nemiluje ani nejistých domněnek ani planých frasí; odtud také sloh jeho stručný a jadrný jest. Můžeme tedy vším právem Tomka klásti mezi nejdůkladnější dějepisce naší doby.

Vedle Palackého a Tomka obracel péči svou k dějezpytu českému výtečný pěvec Kytice Karel Jaromír Erben (1811—1870), jenž hojnými výpisky z desk zemských a rozličných archivů městských, *) potom některými články v Čas. Čes. Mus. (1846—49), zvláště však svými Regesty až do r. 1253 jdoucími **) dějepisu českému platně posloužil. Jeho mysl nesla se však přede vším k studiím kulturohistorickým, které dílem k předhistorické době, zejména k bájesloví slovanskému, dílem k právnictví a k historii literatury české se vztahovaly. Bohužel, že ukončení mnoha těchto prací časnou smrtí Erbenovou přerušeno bylo.

*) Výpisy tyto Erben učinil jednak pro Palackého Archiv český, jednak pro archiv musejní.

**) Tato Regesta obsahují sbírku výtahův ze zachovaných posud listin českých a moravských (od r. 600—1253). Jest to důležitý pramen staré historie české. V práci té nyní Dr. Emler pokračuje.

K předním dějepiscům našim řadí se Jan Erazim Vocel (1803—1871). Již výše bylo vyloženo, kterak první literarní činnost Vocelova obracela se k básnictví; nastoupiv pak na pole vědecké, volil tak, jako Kollár, Erben a jiní básníci, směr kulturohistorický a stal se u nás zakladatelem a nejlepším posud vzdělavatelem důležitého odvětví kulturní historie národní, totiž archaeologie. Jak pilně tuto novověkou vědu pěstoval, o tom svědčí množství článkův, jež Vocel v Časopise Českého Musea, jakož i v aktách učené společnosti, zvláště pak v Památkách, pravém to organu archaeologie české, u veřejnost podal.

Nejdůležitější však dílo Vocelovo jest Pravěk země české, v němž shrnul všecky výsledky svého dvacítiletého badání v oboru archaeologie české. Do prvního oddělení toho spisu položil zprávy o nejstarších památkách Bojův a Markomanův, pokud vlasti naší se týkají; v druhém pak oddílu dotčeného spisu vykládá historii vzdělanosti pohanských Čechův, rozbíraje všeliké památky hmotného i duševního vývoje, ze jména ostatky z hrobů dobyté, jež svědčí o řemeslné zběhlosti našich předkův, o náboženských obřadech a domácím životě jejich. Pravěk země české vztahuje se ovšem jen na dobu pohanskou, ale Vocel podal v množství svých archaeologických pojednání také již budoucímu zkoumateli vzácný material pro podobné dílo kulturní historie křesťanské.

Na poli archaeologického zkoumání jest domyslům a domněnkám největší zvůle dána; než k vědecké cti Vocelově budiž doloženo, že vedl si v tom střízlivě a dosti opatrně, nedávaje se, jako jiní to činili, vésti pouhou fantasií ani předpojatostí národní.

Vedle prací archaeologických zacházel Vocel též druhdy na pole literarní historie a aesthetiky české, vykládaje v ten spůsob mnohé památky staročeské tu v Čas.

Česk. Mus., tu zase v pojednáních královské společnosti nauk. Co do slohu dovedl Vocel, jsa básník na slovo vzatý, živě a jasně líčiti i suchopárné části vědy své.

Podle Vocela byl Karel Vladislav Zap (1812—1871) nejčinnějším pěstovatelem archaeologie české, zvláště když redigoval časopis Poutníka a po tom Památky archaeologické; ze jména místopis český pilně vzdělával i v dotčených listech i v menších spisech samostatných, jakýmž jest jeho Průvodce po Praze a jiné. Hlavní však spisovatelská péče Zapova záležela v tom, že snažil se, jako dříve r. 1844 Jakub Malý, dějiny vlastenecké vzdělávati ve formě prostonárodní, začav r. 1862 spisovati obšírnou Kroniku českomoravskou, kteroužto práci konal se vší horlivostí a s prospěchem velikým; pohříchu však jí nedokončil, skonav právě na začátku l. 1871.

K pilným vzdělavatelům dějin českomoravských náleží také Alois Voj. Šembera (nar. r. 1807), jeden z prvních buditelů života národního zvláště na Moravě. Sepsal mnoho zajímavých pojednání historických do Musejníku a jiných listův, také složil některé důkladné monografie místopisné a genealogické o Vysokém Mýtě, Olomúci, o rodů pánův z Boskovic, pak obšírné dílo o Západních Slovanech, které však, sáhajíc v doby předhistorické a opírajíc se zhusta o pouhé důkazy etymologické, podává často jen domněnky a věci, jež historické kritiky ještě vymáhají. Větší zásluhy zjednal si Šembera o řeč a literaturu českou.

Kromě historikův svrchu jmenovaných přispěli až do r. 1860 nejední spisovatelé k objasnění rozličných částí historie domácí, jako Rybička Skutečský (o němž níže ještě řeč bude), J. K. Rojek, Frant. Novotný z Luže (sepsal kroniku Boleslavskou), Frant. Jelínek (historii města Litomyšle), Jakub Malý, Fer. Mikovec, Alex. Helfert, Anton. N. Vlasák, Hanuš, Ant. Maloch, potom i Krolmus a mnozí jiní, jejichž rozpravy rodo- a místopisu, archaeologie a jiných oddílů kulturní

historie české se týkající, v časopise Vesně, v Památkách a v jiných listech se nalézají aneb i o sobě vydány byly.

Důkladná škola Palackého v dějepisectví českém, jež karakterisuje se svědomitým užíváním původních pramenův a světlým líčením příběhův, šíří se vždy více v literatuře naší, nabývajíc pořád nových dělníkův. Ti jednak vydávají kritickým spůsobem, po příkladu slavného mistra, důležité prameny historické, jednak spisují na základě těchto delší historické rozpravy aneb i obšírná díla, v nichž buď dějiny vlasti naší po roce 1526 se líčí, aneb i historie starší, jmenovitě v ohledu kulturním se doplňuje.

Největší v těch příčinách činnost dokázal archivář zemský Ant. Gindely, jenž pomocí jiných spisovatelův dílem mnohé prameny dějin 16. a 17. století vydal,*) dílem i některá původní díla o týchž dobách sepsal, v nichž nejen spojitosť dějin českých s historií střední Evropy vyložil, nýbrž i mnohé až posud neznámé stránky politiky dvorské a činnosti diplomatické za oněch dob odhalil; čímž nejednu partii dějin českých v světlo jasnější postavil.**)

V dotčeném směru pracovali dále: Josef a Hermenegild Jireček, jejichž činnosť však více na obory jiné se vztahuje, důkladný znatel a bedlivý vydavatel pramenů historických Jos. Emler (Pozůstatky desk zemských, Regesta a j.), Frant. Zoubek, Jos. Kalousek (Státní právo české), H. Toman, Karel Tieftrunk (Odpor stavův českých roku 1547), Jaromír Čelakovský, Aug. Sedláček, Frant. Dvorský, Schulz, Kořán,

---

*) Založilť Staré paměti dějin českých, sbírku důležitých pramenů dějepisných z 16. a 17. století, v nichž vyšly ze jména: Dekrety Jednoty bratrské péčí J. Emlera; Pavla Skály ze Zhoře Historie česká redakcí K. Tieftrunka; Paměti Vil. hr. Slavaty upravené Jos. Jirečkem; Jednání a dopisy konsistoře katolické a utrakvistické, pořádané Kl. Borovým.

**) Jmenovitě v Dějinách českého povstání l. 1618.

Jan hr. Harrach a j.; o historii církevní zvlášť Tingl a Borový, o dějinách moravských a slezských Brandl, Jan Lepař, B. Dudík a t. d. Achaelogii českou vzdělávali Zoubek jakožto redaktor Archaeol. Památek, Ant. Baum, Frant. Beneš, Ig. Hanuš; o místopise psali Mart. Kolář, Ant. N. Vlasák, Aug. Sedláček a m. j.; o genealogii Ant. Maloch, Leop. Svoboda a j.; o hist. umění J. Müller a j.

Širší dějepis slovanský pěstovali po Šafaříkovi Vác. Křížek, Jos. Perwolf, F. Kořínek a jiní.

Také dějiny všeobecné nalezly již v 1. polovici našeho věku dobrého vzdělavatele. Byl to Jos. Frant. Smetana (1801—1861), muž vysoce osvícený a v literatuře mnohonásobně činný. Jeho Všeobecný dějepis občanský ve třech dílech, r. 1846 Maticí Českou vydaný, byl až po naši dobu jedinou toho spůsobu prací obšírnou. Avšak nejen za touto příčinou, nýbrž také pro svůj plynný sloh, jakož i pro to, že Smetana též k dějinám slovanským, v cizích dějepisech obyčejně zanedbávaným, bedlivě přihlížel, stal se dějepis jeho čtením velmi oblíbeným.

V témž odvětví literarním za nové doby kromě jiných nejzdárněji pracovali Jan Lepař a Vác. Křížek, jejichž díla výborně se hodí ku potřebě středních škol.

Avšak velkého dějepisu všeobecného, který by jednak nynější míře vědy historické vyhověl a spolu methodicky urovnán jsa, také stylistickou správností a uhlazeností vynikal, dosud literatuře naší se nedostává.*)

Buďtež zde posléz připomenuti aspoň někteří překladové historických děl národů novověkých. Tuť hned zprvu vyznati musíme, že správné překlady lepších dějepisův jinoslovanských dosud pohříchu nemáme, ač mnohé v té příčině články důkladné v Slovníku Naučném dotčený nedostatek poněkud nahrazují. Nejlepší překlad z ruštiny jest Ne-

*) Obšírné dílo všeobecného dějepisu, jež Fr. Šembera v Budějovicích vydává, a které více obsahem než slohem vyniká, není dosud ukončeno.

storův Letopis ruský, Karlem Erbenem učiněný. Z franštiny přeložil Jakub Malý mimo jiné Mignetovu historii revoluce francouzské, Vác. Vojáček Lamartineovu historii Girondinův, Jan Palacký vzácný spis Guizotův „Dějiny vzdělanosti v Evropě.“ Z anglického jazyka máme překlady od Sl. Tomíčka Děje anglické, od Douchy Život Kolumbův z Irvinga, od F. Riegra Život Mohamedův z Irvinga, od Ed. Kaizla Život Franklínův, od M. Tejřovského (Šímy) Prescotovo Dějiny španělské a m. j. Ale nade všecky vyniká výtečný překlad Macaulayových Dějin anglických od Václ. Zeleného.

V literatuře zeměpisné byl první větší spis této doby překlad všeobecného zeměpisu od Har. Balbiho, který učinil Karel B. Štorch s Amerlingem a Zapem. U větší míře jal se potom týž obor K. Vlad. Zap vzdělávati, vydávaje od roku 1846 rozličné zeměpisy jazykem českým, tu zeměpis obecný, tu rakouský, tu zase popisy zemí českých. Ale práce jeho neměly do sebe ceny vědecké a přispěly toliko k rozšíření mnoha dobrých jmen místních a názvů zeměpisných.

Po Zapovi v témž oboru od nejedněch pracováno, ze jména zeměpis vlastí českých pilně a důkladně vzděláván byl, a sice zvláště Karlem Kořistkou, Jos. Erbenem, Vinc. Brandlem, jakož práce komitétu pro výskum země české a mnohé články v Slovníku Naučném dostatečně dokazují. Zde sluší zmíniti se též o Topograficko-statistickém slovníku Čech, jejž J. Orth a Fr. Sládek bedlivě sestavili.

Co se pak zeměpisu a statistiky říše rakouské týká, tu sepsali Václav Křížek a Jan Lepař velmi dobré knihy hlavně pro vyšší třídy škol středních. Tolikéž mnohé jiné země a státy evropské geograficko-statisticky dobře vylíčeny jsou v Slovníku Naučném.

V příčině všeobecného zeměpisu vědeckého sepsal jmenovitě Jan Palacký důkladné zeměpisy Asie a Ameriky, geografickým materialem oplývající; ale práce ty jsou

pouhé částky celku nehotového. Také Ant. Tille zeměpis vědecky vzdělává. Jinak nemáme, krom několika všeobecných zeměpisů pro školy, žádného obšírného zeměpisu všeobecného. I jeví se tu tentýž nedostatek systematického vzdělavatele, jakýž výše při dějepise všeobecném vytknut byl.

S geografií úzce souvisí literatura cestopisná. V první polovici našeho věku záležela u nás, vyjme-li se zajímavý popis cesty po Italii od Zdir. Poláka (r. 1820) a obšírný cestopis od J. Kollára, pouze v několika překladech cizích děl; ale po r. 1850 pilněji se cestopis pěstuje, dílem v časopisech, dílem ve zvláštních spisech. Důležitější toho druhu práce, zajímavým a poučným obsahem vynikající, jsou: Popis cesty do Chorvát a na Černou horu (1856), potom cesty do Londýna a jinam (1861) od Ant. Friče; obšírný cestopis od J. Krejčího, v němž tento výtečný přírodozpytec líčí cestu svou po Německu a jiných zemích západních; cestopisné obrazy od Jana Nerudy, v nichž spůsobem na mnoze vtipným a živým popisují se nám zvyky a obyčeje národů cizích, a m. j.

2. Historie literatury.

Nauka tato, uvažujíc duševní plody národu a vysvětlujíc spojitosť jich s ostatními výjevy národního života, jest podstatnou částí dějepisu vůbec, jmenovitě kulturního. Jsouť však díla na poli literarním rázu nehlučného, jen z důmyslu lidského plynouce; pročež také dlouho jich nedbáno. Náleží tedy historie literatury k nejmladším odvětvím historie vůbec. Předkové naši aspoň jí neznali; teprv když česká národnosť na konci minulého století se křísila, tu přední vzdělavatelé řeči prohlédali také k literatuře a dějinám jejím.

První v té příčině spisy důležité vydal Faustin Procházka, a sice r. 1782 dílo latinské,*) kdež vylíčil dějiny vzdělanosti domácí od nejstarší až do své doby, a pak

*) De saecularibus liberalium artium in Bohemia et Moravia fatis commentarius.

r. 1784 něm. spis „Miscelaneen der böhm. und mähr. Literatur atd.“ Týmž časem také slavný Dobrovský, zkoumaje některé památky literatury české, rozbíral cenu jejich literarní jednak o sobě, jednak v souvislosti jejich historické.

Než první pevné základy k celistvé historii literarní položil Jos. Jungmann velezáslužným dílem svým „Historie literatury české,“ k níž ovšem prací Faust. Procházky a Jos. Dobrovského bedlivě užil. Jakož svrchu již dolíčeno, spis ten neobsahuje pragmatické vylíčení literatury české; taková práce byla by předpokládala kritické uvážení a ocenění aspoň hlavních literarních děl a předních spisovatelův, čehož za Jungmanna nadíti se nebylo, ježto on staré písemnictví naše teprv sbíral a novověkou naši literaturu vědeckou vlastně zakládati se jal. Ale co za tehdejších okolností možné bylo, Jungmann vykonal; vyloživ aspoň hlavní povahu každé doby literatury české, uvedl spolu v zevrubné bibliografii celý téměř material pro další práce ve známost.

Dotčenou prací Jungmannovou ukázala se potřeba kritického rozboru literarních památek býti nezbytnou. I pomýšlelo se nejprvé na uvažování památek nejstarších. V kteréžto příčině znamenitě prospěl kritický důmysl Pavla Šafaříka, jenž zároveň s Palackým podal v důkladném spise „Die ältesten Denkmäler der böhmischen Sprache“ (r. 1840) kritický rozbor Zelenohorského Rukopisu a jiných nejstarších památek literarních. Hned po vydání toho spisu jal se Šafařík i další rukopisné části staročeské literatury prozkoumávati, spojiv se k tomu konci s Jungmannem, Čelakovským a Hankou. Badatelé tito kritické úvahy své o staročeské literatuře ve schůzích učené společnosti čítali a v aktách jejích vydávali; v kterémžto úkolu později pokračovali K. J. Erben, Ig. Hanuš, Vocel a jiní učenci.

K důkladnému poznání staročeského písemnictví napomáhalo vydání prvního dílu Výboru ze staročeské literatury, jenž obsahuje české literarní památky až do konce 14. století.

Jakkoli dalším badáním shledáno, že texty ve Výboru nejsou naskrze přesné; byla tato práce přec na svůj čas znamenita, podávajíc čtenářstvu dosti věrný obraz starší literatury, tehdáž pouze jmény některými spisovatelům známé. Také při tom díle měl Šafařík vedle Jungmanna, Palackého a Hanky hlavní účastenství, připojiv k němu důkladný úvod „Počátkové staročeské mluvnice", v němž grammatika staročeská na základech jazykozpytu novověkého vzdělána jest.*)

Podobný úkol, kriticky rozbírati staročeské památky písemné, vzal na se dále Václav Nebeský (nar. 1818), jenž po delší čas již básnickými plody, literarními přehledy a kritikami v časopisech známým se učinil. Obíraje se pilně historií literarní, podával od r. 1845 důkladné úvahy o rozličných památkách literatury staročeské ze jména v Časopise Česk. Mus., jejž od r. 1850—1861 redigoval. Tak vyložil historické a literarní poměry Kralodv. Ruk.; avšak důležitější jsou rozpravy jeho o Alexandreidě, Tristramu, Mastičkáři, některých legendách a jiných básnických památkách 13., 14. a 15. věku. V těchto pracích Nebeský objasnil nejen aesthetickou cenu jmenovaných plodů literarních, nýbrž vyšetřil i povahu doby, v níž povstaly, jakož i souvislosť jejich s podobnými výjevy v literaturách západních.

K důkladnějšímu poznání písemnictví staročeského přispěl též proslulý básník K. J. Erben, vydav Legendu

*) Obsáhlý duch Šafaříkův vynášel na jevo také památky jiných Slovanův, jmenovitě jižních, mezi nimiž mnohá léta meškal. Tak vydal roku 1851 Památky dřevního písemnictví Jihoslovanův, r. 1853 Památky hlaholského písemnictví a j.

o sv. Kateřině, v Štokholmě nalezenou, a Tomáše Štítného knihy šestery o věcech křesťanských. Než činnosť jeho v historii literarní týkala se více doby druhé. Vydalť České spisy Husovy, Bartošovu kroniku Pražskou a Cestopis Haranta z Polžic s důkladnými úvody; posléze sestavil druhý díl Výboru z literatury české, jenž obsahuje výňatky z památek literarních 15. a 16. století. Ukázky tyto jsou zcela případné, slohem a na mnoze i obsahem zajímavé; spolu v nich šetřeno i zvláštností jazykových, tak že se nám v dotčeném spise spolu literarní povaha spisovatele i doby jeho dosti světle před oči staví.

K nejpilnějším a nejdůmyslnějším vzdělavatelům literarní historie náleží Jos. Jireček (nar. 1825) i co do sbírání materialu i co do zpracování jeho. Tak vydal Viléma hrab. Slavaty Děje království uherského a Paměti, Žalmy V. Benedikta a J. Komenského, s Ign. Hradilem J. Blahoslava Grammatiku českou a j. Kritické práce jeho týkají se všech dob písemnictví našeho. Tak osvědčil se býti důkladným obráncem nejstarší poesie naší. Když zajisté r. 1858 rozličné nekalé útoky na nejstarší naše památky básnické činěny byly, tu Josef Jireček, sepsav s bratrem svým Hermenegildem důkladné dílo „Die Echtheit der Königinhofer Handschrift,“ všeliké námitky proti pravosti Kralodv. Rukopisu důvodně vyvrátil. Dále vydal rovněž s bratrem svým Rozpravy z oboru filologie, historie a literatury, v nichž mnohé důležité články literarní složeny jsou, a v Časopise česk. Mus. uveřejnil, jmenovitě od r. 1859 počínaje, četné rozpravy historicko-literarní, které se buď života jednotlivých spisovatelův aneb vnitřní ceny a historické důležitosti mnoha literarních památek dotýkají. Posléze podal ve třech dílech své Anthologie ze všech dob literatury české množství zpráv zvláště životopisných, líče spolu i mnohé zajímavé stránky v písemnictví našem.

A r. 1874 jal se vydávati Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. stol., která již v sešitech až potud vydaných bohatý material literarní obsahuje.

Platné služby učinil našemu dějepisu literarnímu též svrchu již jmenovaný velepilný učenec Fr. Rybička (podle rodiště svého také Skutečský nazván) důkladnými životopisy mnoha spisovatelův, jež v Památkách, Lumíru, Časopise Česk. Mus. a v jiných veřejných listech vůbec podal. Všecky práce jeho vyznačují se vzácnou zevrubností, slohem správným a zřetelným. Zasloužilý spisovatel tento, jsa veden pilností právě mravenčí a vřelou úctou k spisovatelům na slovo vzatým, zachoval v životopisech dotčených mnohé důležité podrobnosti a vzácné pomůcky k důkladnému poznání literatury naší i starších i novějších časův.

Jest viděti, že nadepsaní pěstovatelé historie literarní hojný material připravili k pragmatickému vypsání dějin literatury české. Skládali buď životopisy proslulých spisovatelův, připojujíce druhdy k nim i případnou karakteristiku literarní činnosti jejich, neb vydávali tiskem vzácné památky písemné s náležitými úvody aneb konečně líčili kritickým spůsobem některá odvětví literatury české.

Těmito třemi směry také ještě jiní spisovatelé vzdělávali pole literarní historie domácí.

V příčině životopisův budiž zde jmenován Vin. Brandl (o Karlu Žerotínovi), Čupr (o Dan. Veleslavínovi), Jos. Riss (o Sixtu z Ottrsdorfu a Lomnickém), Hanuš (o Čelakovském), Tieftrunk (o Pavlu Skálovi) a Zoubek, jehož spis „Život J. Am. Komenského“ důkladností svou nad jiné vyniká.

V oboru biografickém proslul nejvíce Václav Zelený (1825—1875). Vydalť životopisy Erbena, Palackého a Jana Kollára v almanachu Maji již r. 1859—1861; ale nejzdařilejší práce jeho v tom spůsobu jest „Život Josefa

Jungmanna." Máme tu zevrubný a věrný obraz života a působení Jungmannova, tak že dílo to může právem slouti prací mistrovskou v každém ohledu, vyhovujíc všem požadavkům důkladné moderní biografie i nevšední pilností i bystrým úsudkem i uhlazeným a přesným slohem. Jestiť to nejlepší spis toho druhu v literatuře naší.

Jakožto bedliví vydavatelé památek literarních buďtež zde připomenuti mimo již jmenované: V. Hanka (Starobylá skládání), Jan V. Rozum (Bibliotéka Staročeská), Brandl (Kniha Rožmberská, Spisy Žerotínovy, Kniha Drnovská), Vrťátko (Tómy ze Štítného o učení křesťanském), Hermenegild Jireček (Knihy Všehrdovy), Jos. Kořínek (Zelenohorský a Kralodvorský Rukopis) a m. j.

Vysokou cenu pro literaturu naši mají také korrespondence předních spisovatelův, jež za posledních dob častěji se vydávají. Stůjtež zde na př: Korrespondence Čelakovského s Kamarýtem, Chmelenským, Vinařickým atd., o sobě vydané; Vzájemné dopisy Čelakovského a Staňka (Čas. Mus. 1871 a 1872.); Dopisy Pav. Jos. Šafaříka Janu Kollárovi (v Čas. Mus. 1873) atd.

Z těch, kdož aesthetickými úvahami dějepisu literarnímu prospěli, budiž tu zvláště připomenut Ludevít Štur (1815—1856), jenž v kritické monografii své „O národních písních a pověstech plemen slovanských" *) důmyslně a jasně vylíčil aesthetickou povahu národní poesie slovanské.

Dále podali rozličné úvahy literarní v Čas. Českého Mus., Sborníku vědeckém, Osvětě a jiných listech veřejných: Vocel, Vinařický, Malý, Doucha, Wenzig, Hanuš, Hattala, Hermenegild Jireček, Ninger, Riss, Schulz, Gebauer, Vlček, Zakrejs, Čenský, Tieftrunk, Spiess a m. j.

Než byli i spisovatelé takoví, kteří po Jungmannovi se pokusili o vylíčení buď některých dob literatury aneb i celé historie její. Sluší zde jmenovati přede vším Karla Sabinu a Al. Voj. Šemberu, z nichž onen historii literatury

*) Vydána Maticí Českou r. 1854.

české jen až do roku 1620, tento pak i novou její dobu zevrubně vylíčil.

Sabinovo dílo „Dějepis literatury československé“ obsahuje tedy jen první a druhou dobu písemnictví našeho. Spisovatel snažil se v něm literarní výjevy každé doby ze zvláštní povahy národu českého a z kulturního stavu jeho vyložiti, i nelze upříti, že v tomto filosofickém rozjímání druhdy dobře si vedl. Mnohé výklady o duševním rozvoji našich předkův a o rozličných stránkách literatury jsou případné, zvláště kde spisovatel rozličné proměny literatury básnické rozbírá. Ale z druhé strany zase pohřešuje čtenář v dotčeném díle jasného rozvrhu chronologického, k náležitému orientování potřebného; dále spisovatel často, pouštěje se v plané rozumování, zabíhá v přílišné abstakce a smělá tvrzení bez positivních dokladův, a posléze, což za největší chybu v takovém díle pokládáme, není sloh jeho dosti správný a pro hojné příliš všeobecné vývody zhusta nejasný a rozvláčný.

Naproti rozumující povaze v lit. historii Sabinově přidržoval se Alois V. Šembera naprosto positivní methody Jungmannovy, pojav v dílo své, rovněž jako tento, také dějiny jazyka.*) V poslední příčině jsou zvláště zajímavé ty části, jež týkají se germanisace v zemích českých. Co se pak literatury samé dotýče, tu Šembera tak jako Jungmann nepodal v díle svém žádný souvislý obraz písemnictví našeho, ale prodlouživ literarní zprávy až na časy nejnovější a roztřídiv obsáhlý material po době Jungmannově podle hlavních oborů, velice ulehčil badatelům novějším přehled rozličných odvětví literarních, k pragmatickému vypisování nezbytný. Spis Šemberův i tím se poroučí, že obsahuje stručné životopisy velkého množství spisovatelův s literarními notickami, jakož i příklady jazyka

*) Dějiny řeči a literatury české. Ve Vídni 1869.

a pravopisu od Rukopisu Zelenohorského až do našich časů. Že pak dílo i správným slohem se honosí, tomu svědčí bedlivost a zkušenost spisovatelova, v té příčině na slovo vzatá.

Stručný obraz dějin literarních, jakýž podal V. Zelený v Slov. Nauč., zcela vyhovuje úkolu svému a jest obsahem i slohem správný. Dobrou knihu příruční o témž předmětu složil K. Ninger, jižto až na časy nejnovější dovedl Petr Koudela, přihlížeje hlavně k bibliografii novověké.

3. Jazykověda.

Vedle historie začala se za nové doby rovněž záhy vzdělávati jazykověda. Odvětví toto zahájil důstojným spůsobem slavný jazykozpytec Jos. Dobrovský, jehož zásluhy o jazykozpyt český a mluvnictví slovanské již na svém místě vyloženy byly. *)

Jakou měrou Jos. Jungmann mluvozpytu českému prospěl svým neocenitelným slovníkem a jinými pracemi slovesnými, o tom také již svrchu povědíno jest.

Než jazykozpyt český nepřestal na míře Dobrovským položené. Nalezenoť zatím vždy více nových památek řeči české, jichž Dobrovský neznal a tedy také užiti nemohl; nad to mluvověda vůbec srovnavacím směrem i co do methody znamenitě postoupila. A na tento nový vědecký stupeň povznesl jazykozpyt český Pavel Jos. Šafařík.

Nejdůležitější v tom oboru jsou Počátkové staročeské mluvnice, svrchu již dotčení; Šafařík ten spis složil jakožto úvod k prvnímu dílu Výboru ze staročeské literatury a zosnoval mluvnici staročeskou na základě jazykovědy novověké. Avšak veliký badatel náš nepřestav na mluvnictví českém, uvedl srovnavací methodu v jazykozpyt slovanský vůbec. Proskoumav důkladně stav mluvovědy za doby své vůbec a vniknuv hloub než kterýkoli před-

*) Viz na str. 113.

chůdce jeho v nářečí západních a východních Slovanův, zamýšlel sepsati slovanský etymologikon, to jest slovník kořenův jazyka slovanského; ale bohužel nepopřáno mu pro práce jiné, vykonati obrovskou úlohu tuto. Přes to však zůstavil jasné důkazy toho, jak důmyslně v dotčeném směru pracoval, v důkladných pojednáních, která se nalézají ze jména v Čas. Čes. Mus. po r. 1845, jež i učenci německými za veliké pokroky v jazykovědě vyhlášeny byly.

Vedle prací takových Šafařík řídil k vyzvání vládnímu skládání právnického názvosloví v jazyku českém a jiných slovanských řečech; tolikéž měl hlavní účastenství v sepisování německo-českého slovníku vědeckého názvosloví. Nejsou tedy zásluhy Šafaříkovy v jazykovědě menší než v dějepisectví, tak že mezi největší učence a badatele doby své počítán býti může. A slavný tento muž honosil se řídkou skromností, jež po celý život jeho činila hlavní ráz šlechetné povahy jeho. *)

Na památku tak proslulého učence zdobí cís. universitní knihovnu v Praze, kde Šafařík co bibliotékář dlouhá léta blahodárně působil, krásné poprsí jeho z karrarského mramoru, které J. Vel. císař František Josef zhotoviti a tam postaviti dal.

Kromě Šafaříka vzdělával srovnavací mluvnictví slovanské též Čelakovský a poněkud Hanka; mluvnictví pak české Tomíček, Franta Šumavský, Květ, Jak. Malý, Čupr a m. j.

V jazykovědě slovanské po Šafaříkovi nejvíce u nás proslul Martin Hattala (nar. 1821). Také on vzdělal se důkladně v novější jazykovědě a vnikl hluboko v ústrojí jazyků slovanských; literarní svou činnosť pak hlavně jevil ve zvukosloví, v němž jazykozpyt slovanský znamenitě obohatil. Nejdůležitější v té příčině spisy jeho jsou: Zvukosloví jazyka staro- i novočeského a slovenského, jímž více

*) Viz o životě a působení Pavla Šafaříka Slov. Nauč. a obšírný životopis jeho Jos. Jirečkem sepsaný.

než kdo jiný před ním objasnil nauku o hláskách v jazyku českém, pak latinský spis „De contiguarum consonantium mutatione in linguis slavicis“, v němž proměny souhláskových skupenin v jazycích slovanských vykládá.*)

Ve zvukosloví tedy proklestil Hattala novou a pravou cestu, po nížto kráčeje dovedl právě ze strany zvukoslovní platně hájiti pravosti našich básnických pokladů, Zelenohorského a Kralodvorského Rukopisu.**)

Také v ostatních dílech mluvnictví přísně šetřil Hattala novověké methody srovnavací. V oboru syntaktickém vydal Skladku jazyka českého a složil mnohé články kritické.***)

O skladbě české až posud nejpilněji pracoval Václav Zikmund (1816—1873). Mimo grammatiku českou pro gymnasia a mnoho pojednání mluvnických sepsal obšírnou skladbu jazyka českého. Jakkoli spis tento postrádá jistou měrou jasné a důsledné soustavy vědecké, nicméně jeví velikou bedlivosť u sbírání syntaktických dokladův i jest na ten čas nejobšírnější a nejlepší skladbou řeči české.

Za naší doby vzdělávají srovnavací jazykozpyt Jan Gebauer (v Nauč. Slov.), Ed. Novotný†), Ludwig, Matzenauer, Geitler (Starobulh. Fonologie); mluvnictví pak české neb i jinoslovanské: Jos. Jireček, Jan Gebauer (hist. čes. pravopisu, o staročeském samohlasenství), Fr. Bartoš, Kosina, Kotsmich, Bohd. Jedlička, Mikeš, Kunz, Křížek, Jos. Kolář, Sokol, Rank (Slovníky) a množství jiných spisovatelův, z nichž jedni kráčejí směrem vědeckým, druzí zase směrem praktickým, snažíce se též jiné jazyky slovanské učiniti přístupnými obecenstvu českému skrze praktické mluvnice.

---

*) Viz o tom spise Čas. Mus. Čes. 1867.

**) Viz Čas. Čes. Mus. 1854, 1858—1860.

***) Čas. Čes. Mus. 1857.

†) Tento důkladný jazykozpytec příliš záhy vědě odňat jest, skonav v 43. roce věku svého dne 4. ledna 1876.

Týmž spůsobem pracují také již mnozí v příčině jazykův mimoslovanských, otvírajíce mluvnicemi po česku psanými bránu také k jazykům těmto, jmenovitě k německému, francouzskému a anglickému.

Kromě jazykozpytu a mluvnictví moderního začala se u nás také pěstovati filologie klassická. Již Šim. Macháček, Jos. Chmela, Frant. Šír, Jan Vlček, Vinařický, Václav Svoboda (Minický) a jiní vzdělávali toto pole v literatuře české, zvláště obratný napodobitel klassických rozměrů Karel Vinařický obohatil literaturu naši výbornými překlady spisů Virgilových, František Šohaj pak osvědčil se býti výtečným překladatelem řeckého tragika Sofokla.

Větší však snažnosť ve filologii klassické pozorovati jest po r. 1860 co do systematičnosti i rozsáhlosti děl. Skládány jednak důkladné rozpravy či věcná pojednání a dobré knihy školské, jednak vydávány překlady četných autorů řeckých a latinských.*) Ve směrech těchto nad jiné prosluli Jan Kvíčala a Jindřich Niederle (1840—1875)**), potom Ed. Novotný, Frant. Velišský (Starožitnosti), Frant. Lepař (sepsal důkladný slovník řecko-česko-německý), Frant. Kott, K. Kobliska, Josef Hanačík, Josef Pechánek, Alois Vaníček, Vác. Nebeský, Ondřej Franta, H. J. Mejsnar, Jan Kosina, Jan Klumpar, Josef Riss, Václav Ot. Slavík Václav Vojáček, Frant. Patočka, Ant. Madiera a m. j.***)

*) Viz Bibliotéku klassikův.

**) Také tento učenec příliš záhy nám umřel. Jeho překlady z řečtiny a mluvnice řecká jsou patrné důkazy výtečné klassické vzdělanosti a vědeckého ducha jeho. Kdo chceš přesvědčiti se o znamenitém pokroku v překládání arcibásníka Homéra, srovnej překlad Niederlův s Vlčkovým neb jiným starším převodem.

***) Viz překlady některých spisovatelův svrchu jmenovaných v Bibliotéce klassikův řeckých a latinských.

4. Právnictví.

Právnická literatura ze skrovných začátků v 1. polovici našeho věku povstávala. Nejprv se připomíná právník český Ant. Pavlovský (1760—1818), jenž r. 1801 sepsal Výklady přirozeného práva. Po něm jen zřídka se objevil v časopisech nějaký vědecký článek od některého vlasteneckého právníka.

Přední takový pěstovatel právnictví byl Antonín Štrobach (1814—1856), právník na slovo vzatý, jenž tak, jako před tím Chmelenský, některé články právnické v Čas. Čes. Musea r. 1837 a 1844 podal.

Když pak po r. 1848 řeč česká jistou měrou vyhlášena byla za jednací v úřadech a soudech, vydávány odtud za potřebami praktickými rozličné spisy právnické. Tak vycházely tiskem překlady důležitých zákonů a řádů, které, byvše s náležitou bedlivostí a věcnou znalostí konány, nemálo posloužily ku vzdělání terminologie i vůbec řeči právnické. Jeden z nejlepších takových překladů byl „Řád obecní, soudní a konkursní", při němž vedle Jos. Friče a jiných také jmenovaný Štrobach účasten byl. Týž vydal také „Vzory nejobyčejnějších výnosů soudních druhé instance." Vedle Štrobacha vynikl co výtečný překladatel Řádu civilního a trestního důkladný znatel právnického jazyka českého Karel Jar. Erben, jenž mimo Šafaříka byl hlavním pořadatelem také juridicko-politické terminologie české.

Rozličným praktickým potřebám vyhověli pracemi svými též: Rybička, Vintíř, Fayl Em., Pelikán, Vočadlo a j., skládajíce pomocné spisy k úřadování soudnímu.

S větší vědeckou systematičností jali se pěstovati české právnictví Jos. Frič, Vendelín Grünwald a Jan Slavíček zvláště přednáškami svými na universitě Pražské.

Za nejnovější doby vzdělávají právnickou literaturu nejpilněji a nejdůkladněji Hermenegild Jireček (nar.

1827) a Ant. Randa (nar. 1834). První z nich obírá se ze jména studiemi práva slovanského vůbec a staročeského zvláště, osvědčiv se býti nejlepším až posud znalcem a pracovníkem v oboru tom. Prameny práva českého jím vydané, důkladný spis jeho „Slovanské právo v Čechách a na Moravě“, pak mnohé rozpravy v Právníku, v Časop. Mus. a jinde jasným jsou toho důkazem.

Z právnických spisův Herm. Jirečka buďtež zde připomenuty: 1. Slovanské právo v Čechách a na Moravě od nejstarších dob až do století čtrnáctého, jehož poslední část základy zemského zřízení rozebírá. 2. Latinský spis „Codex juris bohemici“, obsahující ve třech dílech nejstarší paměti práva českého. 3. „Justiniana ciesaře ustanovenie a naučenie neb Prvniech počátkuov práv městských knihy čtvery.“ 4. Nejnověji r. 1874 pak obstaral výtečné vydání M. Viktorina ze Všehrd, opatřiv vzácné toto dílo velmi důkladnou předmluvou a mnohými přídavky.

Antonín Randa podav u veřejnosť mnohé menší rozpravy právnické, zvelebil naši literaturu právnickou několika znamenitými spisy, z nichž uvádíme ze jména „Právo vlastnické,“ jež ponejprv r. 1871 a podruhé 1874 tiskem vyšlo a činí část většího díla „Systemu rakouského obecného práva soukromého.“ *)

Vůbec vzdělává Randa právnictví novověké s rovnou důkladností a péčí jako Jireček právo staročeské. Randa také položil spolu s Prachenským, Škardou a jinými základ k Jednotě právnické, jež obrala si za úkol, pěstovati vědy právní a státní v jazyku českém.

Jednota dotčená záhy se stala středištěm vlasteneckých právníků českých, vzdělávajíc právo moderní v rozličných jeho směrech a vydávajíc vzácné prameny právnické, zvláště staročeské, jakožto čisté zdroje právnického jazyka a druhdy i pravé klíče k vyložení mnohých právních po-

*) Dříve již vydal Randa Přehled vzniku a vývinu desk čili knih veřejných hlavně v Čechách a na Moravě a nyní vydává důkladný spis „Soukromé právo obchodní.“

měrů novověkých v naší vlasti.*) Organem Jednoty právnické jest časopis Právník roku 1861 založený, jenž také mnohá důkladná pojednání Randova obsahuje.

K předním spolupracovníkům téhož časopisu náležejí kromě jmenovaných spisovatelů také: Matěj Havelka, K. Erben, Fr. Fáček, Rudolf hr. Thurn Taxis, Karel Jičínský, Jan Jeřábek, A. Pavlíček, Škarda, Talíř, Jar. Čelakovský, Max Wellner, Al. Zucker, Pražák, Haněl, Ott a j.

Z větších spisův právnických, které vědeckou důkladností vynikají, tu ještě připomínáme: „Vodní právo“ od dra. J. Jičínského, „Žaloby z obohacení“ od dra. Ant. Pavlíčka a spis „O vlivu práva německého v Čechách a na Moravě“ od dra. Jarom. J. Haněla.

Také důležitý obor národního hospodářství začal se vzdělávati ze jména samostatnými pracemi Fr. Lad. Riegra, jež dosud první místo v oboru tom drží; po něm následovali Eb. Jonák, Max. Wellner, Chleborad.

Zároveň vydávány jsou od vlády správné překlady zákonů říšských, čehož hlavní zásluha přísluší Al. Voj. Šemberovi, výbornému znalci jazyka našeho právnického. Také zákonníky zemské vycházejí v překladu českém více méně správném v Čechách, na Moravě a v Slezsku.

Než přes všecky tyto snahy hodné vděčného uznání vymáhá literatura právnická u nás mnohého ještě úsilí, aby ve všech svých odvětvích povznesla se na míru vědy nynější.

5. Theologie.

Jakkoli dost pilně, přec méně důkladně než vědy výše jmenované vzdělávaly se za doby této nauky theologické. Kterýžto zjev tím vyložiti třeba, že vlastenecké

*) Tak vydány: r. 1867 péčí Her. Jirečka výše dotčené Justiniana císaře ustanovení, r. 1870 Jičínského Právo vodní, r. 1872 Kniha Rožmberská skrze Brandla a Právní pravidla, přísloví a p. od Ant. Rybičky.

kněžstvo naše, ujavši se horlivěji než kterýkoli jiný stav vzdělávání písemnictví národního vůbec, aspoň v první polovici našeho věku pěstovalo téměř všecky obory literatury české. Prospívajíc tak platně celku, nemohlo stačiti též odvětví výhradně bohosloveckému, zvláště když jazyk český i z ústavů theologických vyloučen byl.

Nejlépe, jak se zdá, přihlíženo k literatuře biblické. Tak opatřili nová vydání písem svatých nejprvé Fortunat Durich (1735—1802) a Faustin Procházka, kteří k prvním buditelům národnosti české náleželi; totéž učinili r. 1851 Jan Krbec a r. 1864 Frant. Bezděka a Innoc. Frencl.

Nejdůkladnější v té příčině práci vydal prof. Frant. Sušil (1804—1868), přední theologický učenec českomoravský, přeloživ Nový zákon znova dle nejstarších rukopisů řeckých a hebrejských a opatřiv jej podrobným výkladem; kteréžto dílo jest pravou ozdobou české literatury theologické. Tolikéž pilně překládáni jsou svatí otcové, ze jména Frant. Čelakovským (sv. Augustina „O městě božím"), Frant. Sušilem, Janem Stárkem a jinými; Ant. Řehák (1809 až 1851) pak sestavil obšírnou encyklopaedii patristickou čili výbor ze spisův svatých otcův, a pilný spisovatel theologický In. Ant. Frencl sepsal mimo jiné Biblickou encyklopaedii (1818—1862).

V ostatních naukách theologických přihlíženo více k potřebám praktickým než vědeckým. O dějepise církevním pracovali: Jan Bílý, Vác. Štulc, Ant. Voj. Hnojek, Matěj Procházka, Karel Lanyi, Pant. Neumann, Klem. Borový a j. Věro- a mravouku vzdělávali: Jan Val. Jirsík, Jos. Fabian, Ant. Hejbal, Jos. Ctibor, Frant. Sláma, Vinc. Zahradník, Fr. Laurin a j. Pastoralní theologii vzdělávali: Jiljí Chládek, Hnojek, Frencl, Ctibor, Šrůtek a j.; katechetiku Jan Škoda; homiletiku Aleš Pařízek, Dom. Špachta, Vyšehradský kanovník Jos. Ditrich, Zahradník, Hnojek a j. Nejdůkladnější postillu sepsal Innocenc Frencl.

V literatuře kazatelské velmi pilně pracováno, i prosluli v ní: slovutný řečník Jan Rychlovský, Váć. Pešina z Čechorodu, Voj.

Nejedlý, Jos. Rautenkranc, Puchmajer, Matěj Sychra, Václav Václavíček, Ant. Marek, Zahradník, Jirsík, Hnojek, Ondrák, Frant. Daneš, Jos. Ehrenberger, Frant. Havránek, Bened. Kulda, Jos. Ziegler, Jan Bílý a m. j. Ku vzdělávání náboženské literatury nemálo přispívají rozličné časopisy, z nichž zvláštní zmínky zasluhuje Časopis katolického duchovenstva, dobrého obsahu i správného jazyka velice dbalý *), dále některé ústavy k rozšiřování dobrých náb. spisů, jako: Dědictví Svatojanské a sv. Prokopa v Praze a Cyrillo-Methodské v Brně, jichž pomocí mnohé spisy od dotčených spisovatelův vydány byly.

Mezi evangel. spisovateli nad jiné vynikali: Jiří Palkovič a Jos. Růžička jakožto vydavatelé písma sv.; o dějinách církevních psali Bohuslav Tablic, Jos. Miloslav Hurban, Heřman z Tardy; o dogmatice Hurban, Heřman z Tardy, Karel Kuzmany; řeči nedělní složili Matouš Bláha, Jan Kollár, Bohus. Tablic, Samuel Ferjenčík, K. Kuzmany, Michal Hodža a m. j.

6. Filosofie.

K těm vědám, jimž nejméně pracovníkův se až posud dostalo v písemnictví našem, patří také filosofie. Realní duch slovanský již sám sebou jaksi hrubě se neklonî k abstraktnímu předmětu tomuto; nic méně i v něm pracováno. Snahy prvních vzdělavatelův literatury české vedly k tomu, aby znenáhla všecky obory vědecké pojímány byly v literaturu novověkou. V příčině filosofie první pokusy staly se v některých vědeckých časopisech, jmenovitě v Kroku a v Časopise musejním. V onom podali některá pojednání filosofická Jan Purkyně a Frant. Šír, tento pak obsahuje důkladné články Fr. Palackého, jež týkají se krasovědy a výborně svědčí o hlubokém důmyslu slavného dějepisce také v oboru tomto.

K celým filos. dílům odhodlal se nejprv Ant. Marek (nar. 1785) a složil k Jungmannovu vyzvání logiku a později metafysiku. Karel Hyna přeložil Dušesloví zkušebné.

*) O působení tohoto časopisu viz článek v něm „Před 40 lety" od Kl. Borového (roč. 1868, str. 81.)

Hlavní cena spisův těch záleží v tom, že jimi šťastný pokus učiněn o terminologii a fraseologii filosofickou. Poněkud větší pokrok jevil se v pracích Matouše Klácela, jenž na základě pokroku v naukách filosofických sepsal úvod k metafysice (Mostek r. 1842 vyd.) a mravouku filosofickou „Dobrovědu“ r. 1847 vydanou; i podal také mnohé články filos. v rozličných časopisech, ze jména v Čas. Čes. Mus. (1849 a 1850), do něhož také Karel Štorch některá pojednání filosofická sepsal (r. 1848 a 1851).

Kromě již jmenovaných spisovatelův pracoval v témž oboru Ig. Hanuš (1812—1869), vydav Nástin duševědy a logiky jakož i Rozbor filosofie Tůmy ze Štítného (1852); kterýmžto pracím nelze upříti badavého ducha filosofického, než sloh, jímž jsou psány, nejeví dostatečné správnosti.

Důkladněji a systematičtěji než předešlí vzdělával filosofii Josef Dastich (1835—1870), jenž ze jména v Základech praktické filosofie a ve Filosofické propaedeutice ukázal se býti důkladným znalcem, bystrým myslitelem a obratným stylistou v oboru tom, tak že příliš časné smrti jeho velice želeti jest.*)

Z nynějších spisovatelů pěstují vědu filosofickou samostatně: Jos. Durdík, Václ. Jandečka, Frant. Čupr a Gust. Lindner. K poznání pak filosofův řeckých dobrými překlady u nás přispěli: Ant. Jaromír Vrťátko, přeloživ Kategorie Aristotelovy, pak Václav Svoboda (Minický), Fr. Saska, Fr. Velišský, Jan Desolda a Jan Kosina jakožto překladatelé spisů Platonových.

*) Dastich podal též filosof. rozpravy v Čas. Čes. Mus., v Živě a Kroku (1864).

7. Mathematika.

Podobně asi jako filosofie vyvíjely se u nás na začátku této doby též vědy mathematické. Byly sice nauky tyto ode dávna u Čechův oblíbeny. Nejeden výtečný počtář a mathematik povstal v národu českém; odkudž také se stalo, že mnozí Čechové jak ve vojenství, tak i v inžinýrství prosluli. Ale poněvadž v první polovici našeho věku dotčené nauky na vyšších ústavech u nás po česku vykládány nebyly, proto také v literatuře naší vědeckým způsobem se nevzdělávaly. Byly tedy také v oboru tom první české spisy pouze vlastenecké pokusy o uvedení mathematických věd v literaturu českou a o založení jistého v nich názvosloví. První mathematické spisy složili Stanislav Vydra (1741—1804), Vojtěch Sedláček (1785—1836) a již výše jmenovaný Jos. Smetana.

Uvedením však češtiny jakožto vyučovacího jazyka do středních škol r. 1848 a 1860, pak založením techniky české otevřena jest cesta k systematickému pěstování jmenovaných věd jazykem českým. I rozmnožil se odtud počet českých mathematikův znamenitě, z nichž zvláště jakožto spisovatelé prosluli: Václav Jandečka, Václ. Šimerka, Gust. Skřivan, Voj. Kuneš, Frant. Studnička, Martin Pokorný, Frant. Tilšer, Frant. Šanda, Jos. Smolík, G. Blažek, bratří Veyrové (Emil a Edvard), Aug. Seydler, M. Neumann, Jos. Šolín, Jarolímek a m. j.

K utěšenému rozkvětu mathematických nauk nemálo přispívá Jednota českých mathematikův r. 1862 v Praze zřízená, vydávajíc zvláštní důkladné časopisy mathematické, jejichž správu vedou výteční mathematikové František Studnička a Emil Veyr.

Posléze budiž tu stručně ještě pojednáno o hlavních odvětvích přírodovědy.

8. Přírodověda.

V oboru tomto, jenž hlavně za našeho století úžasné pokroky vůbec učinil, dostalo se také již v 1. polovici toho věku výtečného pěstouna v literatuře naší. Byl to slavný přírodozpytec Jan Svatopluk Presl (1791 až 1849), jenž nejen literatuře naší, nýbrž i přírodovědě vůbec k ozdobě sloužil. Presl nalézal se hned mezi prvními buditeli národního života v Čechách. Vzácnou skromností, neunavnou vytrvalostí a vroucím vlastenectvím podobal se nemálo J. Jungmannovi, k němuž také záhy s celou duší přilnul. Mladistvý tento učenec určitě vytknul si tu dráhu: vzdělávati nauky přírodní jazykem českým ku povznešení národu a písemnictví jeho. I spojiv se s jinými vlastenci, založil k tomu konci r. 1821 vědecký časopis Krok, v němž vedle jiných prací podávány také vědecké články z oboru přírodních věd; také ve sboru Matice České stal se Presl repraesentantem odboru přírodovědeckého.

Preslova literarní činnosť byla rozsáhlá; zůstavilť důkladné spisy, týkající se všech tří říší přírodních, šetře v pracích svých bedlivě resultatův, k jakým přírodověda za věku jeho dospěla. Avšak arcidílem jeho jest Rostlinář, jímž své jméno v přírodovědě vůbec proslavil; spolu dílem tím jakož i ostatními spisy položil u nás základ k terminologii přírodopisné, již vlastně Presl, těže v tom i z jiných jazykův slovanských, s velkým důvtipem sám utvořil. Práce tato byla tím nesnadnější, ježto od časů slovutného Tadeáše Hájka, tedy od 16. století nic značného v oboru tom po česku se nepsalo, přírodověda pak od té doby ohromné pokroky učinila. Presl položil tedy vědecký základ k přírodopisné literatuře novočeské.

Vedle tak důkladného mistra také jiní pilní spisovatelé jali se totéž pole vzdělávati, jako: mnohostranně činný Karel Amerling, proslulý botanik Fil. Opic, výborný lékař Vác. Staněk, horlivý Jos. Fr.

Smetana, badavý Frant. Petřina, prostonárodním směrem činný Filip Kodym, Jos. Pečírka a jiní.

K povznešení vědeckého směru v přírodopisné literatuře po Preslovi nejvíce přispěl Jan Ev. Purkyně (1787—1869) a sice dílem literarní činností, dílem osobním působením, jímž mnohé výtečné mladší spisovatele v oboru přírodovědeckém nám odchoval. Purkyně již za Presla přírodovědu pěstovati se jal, jsa mezi prvními spolupracovníky časopisu Kroka. Stav se r. 1824 professorem fysiologie ve Vratislavi, podával u veřejnosť své znamenité výskumy vědecké jazykem německým a latinským; ale vrátiv se r. 1849 do vlasti své nazpět, věnoval opět péči svou pěstování věd přírodních jazykem českým. Přičiněním jeho založen samostatný přírodovědecký časopis Živa, do něhož vedle časopisu musejního mnohé důkladné články složil; spolu řídil nově zřízený přírodovědecký odbor musejní jakožto jeho předseda, shromáždiv kolem sebe značný počet snažných mladších učenců, z nichž mnozí až podnes znamenitými jsou pěstovateli hlavních odvětví přírodovědy v literatuře naší.

Jeden z prvních jest Jan Krejčí (nar. 1825), jenž z horlivé péče o rozkvět literatury přírodopisné vzdělával rozličné odbory její, jsa vedle Purkyně též redaktorem časopisu Živy; avšak nejvíce proslul v geologii, kteroužto vědu s výtečným prospěchem pěstuje.

Tak jako mathematice prospělo i přírodním naukám, že od r. 1848 a ještě více od l. 1860 vyučuje se jim po česku také na vyšších školách; potřeba systematického jich vzdělávání potom nastala. I pracovali odtud zvláště o zoologii: Ant. Frič, Pavel Jehlička, Karel Starý a j.; o botanice: Lad. Čelakovský, Em. Purkyně, K. Starý a j.; o mineralogii: vedle Krejčího Em. Bořický a j.: o lučbě: Voj. Šafařík, Jan Staněk, Al. Jandouš, Jos. Štolba, Jiljí Jan

a j.; o fysice: Jos. Dastich, Ant. Majer, K. Zenger, Josef Pažout a j.*)

Pro větší šíření věd přírodních vydává se od r. 1872 užitečný časopis Vesmír, v němž důkladné články podali: Vác. Frič, Vin. Kotal, Fr. Nekut, O. Feistmantel, E. Albert, Bořický, Hobza, Novák a m. j.

Pamětihodné jest, že důmysl některých přírodopisců domácích obrátil se za naší doby k důkladnému prozkoumání naší milé vlasti, čehož výsledky nad míru znamenité ukládají se v obšírném a velezásložném díle, totiž v Archivu pro přírodovědecké prozkoumání Čech. Účastníci toho díla: Kořistka, Krejčí, Frič, Bořický, Čelakovský a j., výborně slouží pracemi svými nejen důležitým potřebám vlasteneckým, ale obohacují spolu přírodovědu vůbec vzácnými resultaty důvtipu a snažení českého.

Než jakkoli přírodopisná literatura, zvláště školská, dosti utěšeně prospívá; nic méně nevyhovuje dosud mnohé odvětví její potřebám vědeckým.

Z přírodních věd nejposléze začaly se vzdělávati nauky lékařské. Nejsouce tak jako vědy právnické podporovány samostatným vysokým učením, vzdělávány byly s počátku na mnoze spůsobem prostonárodním; jen někdy objevil se v některém časopise také vědecký článek některého vlasteneckého lékaře. V této míře začali po česku pěstovati literaturu lékařskou doktoři: Ant. Jungmann, bratr Josefův, Václav Staněk, jenž také Základy pytvy tiskem vydal, Jos. Hamerník, Jos. Podlipský, Jos. Čejka, Vilém Lambl, později Edv. Grégr, Frant. Novotný a jiní.

Větší prospěch v literatuře lékařské spůsoben zřízením Spolku lékařův českých, který častými přednáškami a od r. 1862 i zvláštním časopisem vědeckým pilně o to se

*) O literarních pracích těchto a jiných spisovatelův viz místní zprávy v Slov. Nauč. neb v Šemberových Dějinách řeči a literatury české.

snaží, aby také v naukách lékařských terminologie a fraseologie česká se rozšířily a ustálily, sloh vědecký pak vůbec co nejvíce se rozhojnil.

Dotčenému časopisu práce své věnovali doktoři: Jan Purkyně, Jos. Podlipský, Jos. Hamerník, Čejka, A. Petters, Eiselt, Weiss, Hofmann, Jan a Karel Špott, Tomsa, Cejp z Peclinovce, Křížek, Neureuter, Šteffal, Erpek, Vlad. Šír, Vietz, Janovský, Janda, Pelc, Matoušek, Herrmann a mnozí jiní.

Také nauky technické, jsouce podporovány českou technikou, znenáhla i směrem vědeckým se pěstují. A že kromě toho též nauky specialní, jako těsnopis, tělocvik, vojenství a jiné v písemnictví našem buď rozličnými články v časopisech aneb i spisy odbornými se vzdělávají, toť svědčí o duševní čilosti našeho věku i o mnohostranném rozvoji literatury české.

Zvláštní přednosť písemnictví novověkého záleží také v tom, že šlechetná zásada, popularisovati vědy a šířiti praktické vědomosti mezi lidem, nad míru se zmáhá. O tom svědčí jistou měrou z praktických nauk již i literatura paedagogicko-didaktická, pečujíc jednak o povznešení národního vychování, jednak o zlepšení spůsobův, jakými se ve školách rozličným předmětům nejsnáze vyučovati má.

V příčině té z paedagogův starších nad jiné proslul Jan Svoboda (1803—1844), jenž co výtečný pěstoun mládeže zjednal si svou Školkou a jinými spisy pro dítky ve školství a v literatuře naší čestné místo.

Dále vyznamenal se v oboru tom již několikrát jmenovaný Karel Vinařický, jejž k předním spisovatelům paedagogickým v naší době počítati lze. Sem patří také Frant. Jos. Řezáč, Jos. Wenzig, Jan Šťastný, František Doucha, B. Kulda, Šrůtek, Jos. Walter, Jan Lepař, Slovák Jan Palárik, Majer, Bíba Vinc., Jan Rozum, Josef a Štěpán Bačkora, Tesař, Jos. Václ. Vlasák, K. Bulíř, Jos. Auštěcký, Josef Soukup, Karel Vorovka, Janota, Kredba a m. j.

Největší však pokrok v oboru tomto účiněn vydáním četných spisů velikého paedagoga Komenského, které staly se nepřeberným zdrojem nových myšlenek, k opravě vychovatelství a školství vedoucích.

Nejvíce rozprav paedagogicko-didaktických nalézá se v rozličných časopisech odborných, jakými jsou: Posel z Budče (1848—51), Zlaté Klasy (1854—55), Škola (1852—54), Pěstoun (1863—65), Škola mateřská (1864—65), Beseda učitelská, Posel z Budče (nový), Škola a Život, Učitelské Listy, Slovanský Paedagog, Školník, Komenský a j.

Dotčená snaha, šířiti praktické vědomosti, jeví se i v tom, že pilně vzdělává se tak řečená prostonárodní literatura, týkající se všelikých nauk hospodářských, řemeslnických a kupeckých.

V prvním oboru prospěli spisy praktickými Jan a Karel Lambl, Ant. Komers, Filip Kodym, F. B. Uhlíř, Frant. Špatný, Jan Šamal, F. Mathon a j.; o vzdělání technologické pečovali po Preslovi Amerling, Ant. Majer, Bělák Voj. (Fr. Šimáček), Jan Krejčí, Edvard Grégr, Jan Staněk, Petr Mužák, Jos. Niklas, Al. Studnička, Fr. Šanda, Jos. Balda, Mart. Pokorný, Ant. Švarcer, Frant. Šebor, Jos. Kramář a j. Nauky kupecké vzdělávali vedle Ant. Skřivana Ant. Mezník, Jan Březnovský, Kheil a j.

Nad to slouží rozličným směrům občanského vzdělání rozmanité časopisy a díla encyklopaedická. Mezi těmito první místo drží velký Naučný slovník v 11 svazcích, který nejprvé Frant. Lad. Riegrem a potom Jak. Malým redigován byl a nesmírný poklad praktických i theoretických poučení o všech oborech lidského vědění obsahuje, ze jména pak u věcech, jež se národů slovanských týkají, první místo mezi toho druhu spisy zaujímá.

Závěreční úvaha.

Ze stručného přehledu, o dějinách literatury naší zde podaného, patrno jest, že poslední tato doba nejen všestranností, nýbrž i důkladností svou nad předešlé periody vynikla, jakkoli mnohé obory pro překážky nejvíce

zevnější nepovznesly se dosud na vědecký stupeň doby nynější. I jest si velice přáti, aby při zmáhajících se potřebách praktických i při větším pořáde rozvoji literatur cizích také písemnictví naše těšilo se z hojného počtu dělníkův, kteří by jednak učeností a důmyslem svým sloužili mu ke cti i u samých cizincův, jednak dovedli každý výskum ducha lidského praktickým spůsobem vykořistiti ve prospěch života obecného. Takto by literatura naše stala se nejen strážcem vědy a ducha národního, nýbrž i pramenem blahobytu hmotného, vzdělání duševního a ušlechtění mravního.

Rejstřík.

Oprava a dodatek.

Na str. 25. připisuje se Rada Zvířat mylně Sm. Flaškovi, což budiž opraveno v ten rozum, že skladatel té básně posud znám není.

Na konci článku o jazykovědě (str. 181.) budiž doloženo: Důležitým organem pro jazykovědu jsou: „Listy filologické a paedagogické.“

Obsah.

Doba třetí.

Doba čtvrtá.

